

ŁÓDZKIE GEOBIOGRAFIE ZAMIESZKIWANIA

Małgorzata Rejter

**ŁÓDZKIE
GEOBIOGRAFIE
ZAMIESZKIWANIA**

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDZKIE GEOBIOGRAFIE ZAMIESZKIWANIA

Małgorzata Rejter

Małgorzata Rejter (ORCID: 0000-0003-1431-2163) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Nauk Geograficznych, Instytut Geografii Miast, Turyzmu i Geoinformacji
90-142 Łódź, ul. Kopcińskiego 31

RECENZENCI

Mikołaj Madurowicz, Maciej Kowalewski

REDAKTOR INICJUJĄCY

Katarzyna Włodarczyk

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Anna Minkina

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Elżbieta Pich

PROJEKT OKŁADKI

Polkadot Studio Graficzne Aleksandra Woźniak, Hanna Niemierowicz

Na okładce wykorzystano fotografie z archiwum rodzinnego Małgorzaty Rejter

© Copyright by Małgorzata Rejter, Łódź 2023

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2023

<https://doi.org/10.18778/8331-322-1>

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.11105.23.0.M

Ark. wyd. 12,0; ark. druk. 13,0

ISBN 978-83-8331-322-1

e-ISBN 978-83-8331-323-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

Spis treści

Wprowadzenie	7
Rozdział 1	
Metodologiczne podstawy badań	13
1.1. Dziedzina prowadzonych badań	13
1.2. Metodologia i metodyka pracy badawczej	16
1.2.1. Metody badawcze i materiały źródłowe	23
1.2.2. Praca badawcza i dobór grupy badawczej	27
1.3. Projekt badawczy	31
1.3.1. Teoretyczne założenia biografii	32
1.3.2. Funkcje poznawcze badań geograficznych	34
1.4. Przegląd literatury	38
1.5. Podstawowe pojęcia	44
Rozdział 2	
Geograficzne aspekty zamieszkiwania	47
2.1. Geografia domu	47
2.2. Zamieszkiwanie vs zadomowienie	51
2.2.1. Zamieszkiwanie	51
2.2.2. Zadomowienie	52
2.3. Dom vs mieszkanie	54
2.3.1. Dom	54
2.3.2. Mieszkanie	57
2.4. Migracje wewnątrzmijskie	59
Rozdział 3	
Charakterystyka obszaru badań	65
3.1. Zmienność terytorialna	65
3.2. Kwestie mieszkaniowe	67
3.3. Konteksty społeczne	73
Rozdział 4	
Empiryczne uwarunkowania geobiografii zamieszkiwania	77
4.1. Wyniki badań LCP w kontekście mobilności przestrzennej	78
4.2. Geobiografie zamieszkiwania w świetle przeprowadzonych wywiadów topobiograficznych	82
4.2.1. Geneza analityczna	82

6 Spis treści

4.2.2. Analiza przestrzennych śladów pamiętania	89
4.2.3. Analiza wywiadów w kontekście geobiografii zamieszkiwania	91
4.3. Reasumpcja prac empirycznych	154
Rozdział 5	
Syntetyczne ramy geobiografii zamieszkiwania	157
5.1. Procesy społeczne a jednostka	157
5.2. Podejście obiektywistyczne i subiektywistyczne w ocenie zajmowanych miejsc zamieszkiwania	159
5.3. Synteza biograficzna	165
5.3.1. Sekwencja danych biograficznych	165
5.3.2. Typologia wydarzeń życiowych narratorów	165
5.4. Schematy postępowania narratorów w geobiografii zamieszkiwania	167
5.5. Środowisko zamieszkiwania w badanych biografiach	169
5.5.1. Mobilność przestrzenna narratorów	170
5.5.2. Syntetyczne ujęcie miejsc zamieszkiwania narratorów	172
5.5.3. Czynniki kształtujące geobiografie zamieszkiwania	181
5.6. Parametry zapisanych narracji geobiograficznych	182
5.7. Podsumowanie	184
Zakończenie	187
Bibliografia	193

Wprowadzenie¹

Zainspirowanie geobiografiami zamieszkiwania indywidualnych osób zapisanymi w przestrzeni miasta poskutkowało napisaniem tej pracy, będącej analizą miejsc, fragmentów przestrzeni, próbą zrozumienia przebiegu życia i doświadczeń jednostki w zamieszkiwaniu. Cel pracy zrealizowano dzięki wspomnieniom narratorów opowiadających swoje biografie. Bohaterami opowiedzianych historii, umiejscowionych na arenie miasta, jakim jest Łódź, są zwyczajni ludzie, ale każdy z nich jest wyjątkowy i niepowtarzalny. Fakt, że pewne fragmenty konkretnych biografii mogą się powtarzać w historiach innych ludzi, sprawia, że praca jest też opowieścią o społecznym życiu mieszkańców miasta, tych żyjących w nim od pokoleń, jak również tych przyjezdnych, wybierających Łódź jako swoje miejsce na świecie. Los każdego człowieka jest unikatowym fenomenem biograficznym. Myślą przewodnią pracy jest stwierdzenie, że kto bada nawet jedno życie, wyjaśnia i próbuje zrozumieć cały świat. Próba wpisania geografii humanistycznej w nauki społeczne, zajmujące się zrozumieniem człowieka i warunków jego życia, daje szansę poznania obrazu świata człowieka, gdyż bada jego zachowania geograficzne, odczucia i wrażenia ze względu na przestrzeń i miejsce. Badacz empirysta pragnie odkryć wszystkie tajemnice ukryte w zdarzeniach przestrzennych, dążąc do formułowania ogólnych prawidłowości, które rządzą badanymi procesami. Z kolei geograf humanista opuszcza w jakiejś mierze ten niewyjaśniony świat i przestrzeń, która składa się z tajemnych miejsc i zagadkowych królestw. Badacz humanista nie jest w stanie opisać wszystkich zjawisk i zmierzyć wszystkiego, więc próbuje zrozumieć świat poprzez poznanie najpierw samego siebie, a potem miejsca innych ludzi w otaczającym świecie (Kaczmarek 2014, s. 108–109). Geografia stawia przed badaczem wyzwania, a dzięki myśleniu geograficznemu umożliwia nabywanie umiejętności odczytywania tego, co zostało zapisane w przestrzeni. Geograf, odkrywający to, co zostało zapisane w przestrzeni i opierający się na badaniach empirycznych podpartych interpretowaniem otaczającej nas rzeczywistości, odkrywa zachodzące wokół nas prawidłowości (Kaczmarek 2005, s. 5). Warto zastanowić się, czy faktycznie współczesnym celem badań geografii

1 Monografia stanowi część pracy doktorskiej autorki pt. *Geobiografie zamieszkiwania zapisane w przestrzeni miasta na przykładzie Łodzi* napisanej pod kierownictwem naukowym promotora dr. hab. Jacka Kaczmarka, prof. UŁ.

humanistycznej jest poszukiwanie zgodnych z rzeczywistością prawd o ludziach, mieszkańcach Ziemi, czy też geografia z nazwy „humanistyczna” i „społeczna”, wykracza obecnie poza zainteresowanie istotami ludzkimi? Z perspektywy geograficznej zainteresowani jesteśmy konkretnym, fizycznym miejscem, które jednak nabiera nie tylko funkcjonalnych czy historycznych treści, ale również bytowych, a czas zapisany w przestrzeni, ukazuje to, co już niewidoczne. Przedstawiając świat, staramy się wyjaśnić, ukazać, a także przede wszystkim zrozumieć miejsce człowieka w świecie (Jędrzejczyk 2008, s. 36). Podstawowymi obszarami codziennego życia mieszkańców miast jest przestrzeń mieszkalna i przestrzeń pracy oraz zachodzące między nimi relacje czasowo-przestrzenne (Jałowiecki 1980, s. 7). Należy zauważyć, że jednorodne grupy sąsiedzkie przyczyniają się do tworzenia ogólnomiejskiego porządku społecznego, jednak homogeniczność grup miejskich może zaburzać mobilność mieszkańców. W większości ludzie o zbliżonych cechach koncentrują się na jakichś określonych obszarach i starają się w nich utrzymać (Kotus 2005, s. 16). Chcąc uwidocznic aspekt migracji wewnątrzmijskich, w pracy poddano analizie ruchliwość mieszkaniową bohaterów i zobrazowano ją na spersonalizowanych mapach zaprezentowanych w dalszej części pracy. Głównym przedmiotem zainteresowań badawczych jest przestrzeń mieszkaniowa, jednakże przestrzeń pracy również została opowiedziana przez narratorów i znalazła swoje umiejscowienie na suwakach biograficznych poszczególnych osób. Jednostka przeżywa swoją biografię w ramach teraźniejszości, która może być kształtowana przez pewną sekwencję wydarzeń historycznych. Ponadto jednostka, mając wpływ na teraźniejszość, może mieć wpływ na życie innych jednostek poprzez kształtowanie ich historii zapisanych w przestrzeni miasta. Bohdan Jałowiecki stwierdził, że we współczesnych miastach na skutek nowo powstających monofunkcyjnych form dochodzi do zrywania ciągłości przestrzeni. Mimo tego sposób użytkowania domu nadal pozostaje w ścisłym związku z innymi rodzajami przestrzeni (Jałowiecki 1980, s. 19). W pracy chciano ukazać ciągłość przestrzeni, a równocześnie jej zmienność, właśnie między innymi dzięki działalności człowieka. Stanowi to historyczny dowód na pragnienie poprawy warunków we wszystkich aspektach życia. Odbyna się to na płaszczyznach epistemologicznej, ontologicznej i czasowo-przestrzennej miasta (Madurowicz 2017, s. 7–10). W pracy przyjęto ideę, że: „(...) każdy człowiek przechodzi dokładnie te same etapy ziemskiej egzystencji. Wystarczy zatem przedstawić pojedyncze dni osób różniących się wiekiem, aby otrzymać modelowy obraz ludzkiego życia” (Kaczmarek 2014, s. 94). Miasto z upływem czasu zmienia się, przekształca, zaskakując nas ciągle, gdyż znane miejsca stają się inne poprzez to, że ubywają, znikają lub też powstaje w ich miejsce całkiem nowe wykorzystanie przestrzenne (Jałowiecki 2012, s. 70). Możemy odczytywać przestrzeń miasta, właśnie dzięki temu, że ktoś wcześniej w niej musiał zapisać jakąś adekwatną treść. Praca ta znajduje swoje miejsce w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej, która jest dyscypliną naukową zajmującą się życiem człowieka na Ziemi, czyli jego domem i zróżnicowanymi formami zachodzących kontekstów społecznych. Miasto jest środowiskiem życiowym

swoich mieszkańców ujmowanym w randze egzystencjalnej, i to na styku materii i świata człowieka powstaje miejsce. Zatem miasto jest miejscem, w którym istnieje przestrzeń umożliwiająca wyrażanie swoich odczuć wobec niej, koniecznym do doświadczania i zrozumienia przestrzeni miejskiej jako przestrzeni codziennego życia mieszkańców. Aspekt przestrzenny miasta jest istotny dla środowiska życia i zadomowienia ludzi (Rembowska 2008a, s. 4). Cała historia jest odczytywaniem śladów, a nauka jest próbą odsłonięcia przyczyn fenomenów, które pozostawiły ślad w postaci obserwowanych wydarzeń, gdyż wszystko jest śladem tego, co już minęło (Skarga 2002, s. 73). W pracy poddano badaniu, w ramach dyscypliny geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej, geografii zamieszkiwania, która jest subdyscypliną geografii społeczno-ekonomicznej. Zwornikiem, czyli tym, co łączy tematykę pracy z dyscypliną naukową, jest przestrzeń. Grupą zagadnień szczegółowych w ramach geografii zamieszkiwania jest geobiografia zamieszkiwania, gdzie na pierwszym miejscu, tym co najważniejsze jest z kolei ruch w przestrzeni, czyli zmiana miejsca zamieszkiwania. Innymi słowy, jest to wędrowanie pomiędzy poszczególnymi miejscami, gdzie ludzie zatrzymywali się na krócej bądź na dłużej. Mogli w ogóle nie zmieniać miejsca zamieszkania i to też byłaby geobiografia zamieszkiwania, ale bez pokonywanej drogi w przestrzeni. Aby tę geobiografię zapisać, następnie odczytać, aby ją w jakikolwiek sposób przedstawić potrzebne jest odszukanie śladów tego wędrowania. Takie wskazania do poszukiwań mogą dać opowieści osób, czyli wywiady topobiograficzne. Ślady te w przestrzeni miasta pozostają czasem ukryte pod palimpsestem kolejnych warstw, niewidocznych dla postronnych obserwatorów, a widoczne pozostają jedynie w pamięci, zamieszkujących ówczesnie te domy, mieszkańców miasta. Anna Zeidler-Janiszewska twierdzi, że:

Miasto – twór z natury niedokończony, zobowiązuje do stałych zabiegów de-re-konstrukcyjnych, w różnych swoich planach i na różnych poziomach. Nie jest bowiem tylko miejscem, które ma imię własne i gdzie teraz mieszkamy, ale także siedzibą pokoleń minionych i przyszłych. Ich głosy winny być tak samo obecne i słyszalne jak nasze (Zeidler-Janiszewska 1997, s. 7–8).

W pracy starano się wydobyć zapisane w pamięci narratorów miejsca ich zamieszkiwania i zachować dla następnych pokoleń miniony obraz miasta. Zbiór poziomów badawczych wskazuje na to, iż w poziomie społecznym jednostki, jej znaczące miejsca jednostkowe posiadają pożądaną poziom badawczy w nauce (Kaczmarek 2001, s. 76). Głównym konceptem pracy jest opisanie miejsc zamieszkiwania, rozumianych jako dom-mieszkanie-pomieszczenie, w których można nawet na krótko zamieszkać. Miejsca te, w dalszej części pracy nazywane domem, zostały poddane badaniom i analizom. Dom stanowi centrum naszego wszechświata, z którego wychodzimy w dalszą przestrzeń i od którego zaczynamy fenomenologiczny opis naszego świata. Więż z domem jest niemożliwa do zatarcia i człowiek nie może wyrzec się miejsc, w których bywał. Nie pozostawia ich za sobą, lecz nosi w sobie na zawsze. Taki trwały związek z miejscami stanowi podwaliny egzystencji ludzkiego zamieszkiwania (Sławek 2013). Przywiązanie do miejsca zamieszkiwania

i zadomowienie w nim jest odpowiedzią na posiadanie przez człowieka skrawka przestrzeni i przywiązanie się do niego. Wtedy człowiek może powiedzieć, że jest stąd, pochodzi z tego domu i z niego też czerpie siły do dalszego życia (Tischner 1998, s. 229). Miejsca, w których przebywamy, a w szczególności dom, zapisują się w nas na zawsze, kształtując nasze doświadczenia, przyzwyczajenia i nawyki (Szkućnik 2014, s. 7). W pracy słowo „dom” używane jest w kontekście miejsca zamieszkiwania. Miejsce to może stanowić jedynie cztery ściany i dach lub może być wynajmowanym pokojem, będącym początkowym szczeblem w biografii mieszkaniowej. Dom to pojęcie opisujące relacje człowieka z miejscem, a także z innymi ludźmi. Relacje te mają często charakter intymny i osobisty. Proces zamieszkiwania to proces budowania swojej osobistej tożsamości poprzez lokowanie się w konkretnym miejscu i czasie. Oczekuje się, że dom będzie zaspokajał jedną z najbardziej podstawowych potrzeb człowieka jaką jest potrzeba bezpieczeństwa (Klima 2012, s. 19). Dla większości ludzi niezbędne jest poczucie posiadania domu i przynależność do określonego miejsca jako wartości emocjonalnej. Jest to jedno z najsilniejszych połączeń ludzi z miejscami. Takie emocjonalne połączenia mogą występować pomiędzy rodziną, wspomnieniami z dzieciństwa oraz miastem rodzinnym jako miejscem, w którym się rodzimy i wychowujemy. Pisali o tym wcześnie badacze przestrzeni społecznej, tacy jak Vidal de la Blache 1922, Znaniecki 1938, Durkheim 1968, Rembowska 1985, Tuan 1987, Hagerstrand 1979. Wraz ze wzrostem globalnej mobilności powyższe rozumienie domu jest podawane w wątpliwość. Pojęcie domu aktualnie rozumiane jest jako społecznie skonstruowane, często zmienne, istniejące w różnych skalach i oparte na różnych źródłach. Dogłębne badania jakościowe ujawniają złożone interakcje uczuć i praktyk związanych z pojęciem domu. Istotne jest uzupełnianie jakościowych i holistycznych badań poprzez analizę czynników przyczyniających się do wyznaczania koncepcji zamieszkiwania domu. Może to pozwolić na dokonanie porównania zmian w czasie i przestrzeni oraz pokazanie, w jaki sposób pojęcia domu różnią się w odmiennych kontekstach przestrzennych sposobów zamieszkiwania (Feng, Breitung, 2017, s. 1). Czasami jest tak, że na pozór nieistotna decyzja, jaką podejmujemy, ma ogromny wpływ na nasze życie. Stąd też spersonalizowany los każdego człowieka z osobna jest unikatowym fenomenem biograficznym. Biografia tworzona jest poprzez przebieg historii życia człowieka, a doświadczenia zawarte w niej są generowane podczas wzajemnego oddziaływania z innymi ludźmi czy też z przestrzeniami. Doświadczenia mają wpływ na postawy wobec innych osób i na formułowanie relacji społecznych. Przeżycia te są segregowane poprzez sekwencyjne uporządkowanie kontekstów zdarzeń z historii życia i rozpoznanie relacji z innymi kontekstami. Kontekstem tym może być wszystko, co kształtuje życie człowieka i co przetwarzane jest poprzez opowiadanie o swoim życiu. W szczególności są to zdarzenia, które pojawiły się w życiu, np. mogą to być opisywane miejsca zamieszkania, nauki, pracy, wypoczynku, może to być przebieg nauki czy egzaminów, następnie rozwój kariery zawodowej, miłość, małżeństwo, narodziny potomka, przejście na emeryturę czy też choroba. W konsekwencji

opowiadania i ponownego przeżywania osobistej historii życia i opisywania kolei zdarzeń, jakie mały miejsce w życiu człowieka, obraz jego tożsamości ulega ciągłym przemianom, poprzez przeobrażenie więzi z przeszłością, teraźniejszością i przyszłością. Podczas pracy biograficznej, czyli przepracowania samego siebie, swojego życia dokonuje się przemiana relacji człowieka samego ze sobą. W czasie pracy biograficznej dochodzi do przywoływania przeszłości i przypominania historii ze swojego życia. Z każdym kolejnym zdarzeniem przypominanym z życia dochodzi do zmian w horyzontach myślowych i postrzeganiu perspektyw na przyszłość. Poszczególne opowieści życia współtworzą Historię, która powstaje na podstawie indywidualnych wydarzeń z życia (Czerniawska 2000, s. 159). Każdy z nas posiada indywidualny, właściwy tylko dla siebie życiorys, który został zapisany jako droga przebyta w przestrzeni geograficznej we właściwym mu czasie. Życie każdego człowieka zostaje zapisane w przestrzeni geograficznej jako dualny związek czasu i przestrzeni, charakterystyczny tylko dla danej jednostki, a tym samym niespotykany, niepowtarzalny i unikatowy, dlatego też warty zbadania. Przebieg ludzkiego życia, rozpatrywany w kontekście lokalnym, jest przypadkiem pośród przypadków, światem pośród światów (Wyka 1993, s. 134). W pracy podjęto próbę zmierzenia się z zagadnieniami, które dotyczą bycia człowieka w miejskim świecie. Założenia pracy opierają się na przeprowadzeniu badań biograficznych z wybranymi osobami w celu poznania historii ich życia, a następnie wykonaniu analiz pod kątem geobiografii zamieszkiwania w mieście. Ludzie należą do różnych systemów społecznych, mają odmienne wzory zachowań i norm społecznych. Zatem też i posiadają różne wzorce i przebiegi geobiografii zamieszkiwania. Mimo różnorodności tych przebiegów występują podobieństwa prowadzące do poprawy jakości życia, w trakcie dojrzewania jednostek i zakładania własnych rodzin. Członkowie tych rodzin decydują się na zmianę mieszkania na bardziej dopasowane do nowego wzorca rodziny. W pracy przyjęto, że jako mieszkanie określa się, miejsce stałego przebywania jednostki czy rodziny. To mieszkanie jest podstawowym miejscem w przestrzeni. Poprzez mieszkanie człowiek czuje się związany z otaczającym światem, a otoczenie określa jego miejsce w przestrzeni (Goryński 1973, s. 7). Środowisko mieszkaniowe, w jakim się zamieszkuje, ma duże znaczenie w życiu tak indywidualnym, jak i w społecznym każdego człowieka czy też grupy ludzi. Środowisko mieszkaniowe zajmuje ważne miejsce w systemie przestrzennym. Potencjał ludnościowy, edukacyjny, migracje, ruch naturalny czy popyt na siłę roboczą oddziałują na zasoby mieszkaniowe. Z drugiej strony również zasoby mieszkaniowe mają wpływ na strukturę społeczną, na strukturę wieku ludności, na popyt konsumpcyjny oraz na infrastrukturę transportową i społeczną. Dom lub mieszkanie będące w posiadaniu jednostki czy rodziny należą do przestrzeni indywidualnej, użytkowanej i kreowanej według własnych pomysłów. Powinny być odpowiednie do potrzeb. Jednocześnie dom zaspakaja podstawowe potrzeby człowieka i kształtuje jego osobowość. Ponadto dom i jego umiejscowienie w przestrzeni może stanowić odzwierciedlenie pozycji społecznej i zamożności rodziny (Dzieciuchowicz 2011,

s. 11). Miasto umożliwia intensyfikację kontaktów społecznych, dzięki czemu przyczynia się do rozwoju jednostki. Ma ona wtedy szanse uczestnictwa, poza kręgiem swojej rodziny, w grupach wtórnych mniej lub bardziej sformalizowanych. Daje to możliwość pełniejszego życia, pod względem społecznym, ułatwiającym tworzenie i utrzymywanie więzi międzyludzkich (Kotus 2005, s. 13). W miastach socjalistycznych, w tym także Łodzi, ludność osiedlana była niezależnie od własnych preferencji co do lokalizacji czy wymogów jakościowych mieszkania. W taki sposób powstawały skupiska ludzi o wymieszanej i całkowicie przypadkowej strukturze społecznej. Dopiero transformacja polityczna i kształtowanie się miasta postsocjalistycznego umożliwiło powstawanie zróżnicowania społeczno-przestrzennego (Węclawowicz 2002, s. 71–73). Zamierzeniem autorki było spojrzenie na sposób przebiegu przestrzennych przemieszczeń mieszkaniowych w skali indywidualnej. Tylko wtedy można dotrzeć do bardzo szczegółowych aspektów związanych z eksploracją przestrzeni miejskiej przez jej mieszkańców. Mając wszystko powyższe w zamyśle badawczym, można skonkludować, że praca mieści się w obszarze badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. Jednak wiele poruszanych aspektów ma charakter interdyscyplinarny. Podążając szlakiem życiowym człowieka, otrzymujemy całościowy obraz biografii zapisanej w środowisku geograficznym, czyli geobiografię. Równorzędnie nurt badań wplata się w zakres jednej z geograficznych subdyscyplin, jaką jest geografia domu. Praca ta stanowi próbę wskazania na możliwości, jakie dają współczesnemu geografowi badania nad zamieszkiwaniem w różnorodnych perspektywach społecznych.

Rozdział 1

Metodologiczne podstawy badań

W pierwszej części tego rozdziału przybliżony zostanie przedmiot badań oraz cele badawcze. Przedstawiane będą metody i materiały źródłowe, na jakich oparto pracę badawczą. Następnie zaprezentowany zostanie zarys pracy empirycznej oraz drzewo doboru grupy badawczej, jakie wykorzystano w celu realizacji zamierzeń epistemologicznych. Na zakończenie rozdziału przeprowadzony zostanie przegląd literatury, a także objaśnione zostaną podstawowe pojęcia używane w pracy.

1.1. Dziedzina prowadzonych badań

Dziedzina prowadzonych badań należy do nauk społecznych, zatem zainteresowania badawcze autorki obejmują ludzi (kto?), następnie ich historie mieszkaniowe (czyli geobiografie zamieszkiwania) oraz ich przebieg w przestrzeni miasta (czyli zapisanie życia badanych osób).

Grupę badawczą stanowią osoby w wieku senioralnym według biologicznego kryterium podziału populacji, czyli osoby w wieku 65 lat i więcej (Kowaleski 2008, s. 17). W badaniach wzięli udział łodzianie, użytkownicy miasta, korzystający z przestrzeni miejskiej, osoby mieszkające na stałe w Łodzi, czujące się łodzianami, będące mieszkańcami Łodzi. Zastosowano dobór niereprezentatywny, czyli wybrano osoby nieidentyfikowalne w skali publicznej i nie odwołano się strukturalnie do populacji generalnej. Trzeba zaakcentować taką selekcję w świetle obranego podejścia poznawczego jako wzmacniającą jego istotność hermeneutyczną (znaczeniową). Grupę badawczą stanowi siedemnaście osób, które urodziły się pomiędzy 1916, a 1942 rokiem, mając podczas przeprowadzanych badań odpowiednio od 76 do 102 lat. To oznacza, że najdawniejsze wspomnienia, uczestniczących w badaniach osób sięgały lat przed II wojną światową, czasu samej wojny i okresu tuż po jej zakończeniu. Powodem takiego wyboru narratorów był relatywnie długi czas trwania ich życia, a co za tym idzie istniało duże prawdopodobieństwo, że liczba

geograficznych przemieszczeń związanych ze zmianami miejsc zamieszkania będzie większa niż u innych ludzi.

Przedmiotem badań są geobiografie zamieszkiwania narratorów i ich charakterystyka, tzn. ich przebieg, oraz miejsca zatrzymania w przestrzeni, trwanie, ocena i emocje zapisane we wspomnieniach.

Terytorium prac empirycznych uczyniono Łódź, a terenowe postępowanie badawcze zostało przeprowadzone na obszarze Łodzi w latach 2017–2021.

Zadaniem badawczym postawionym w pracy było wykonanie analiz, próba zrozumienia i zinterpretowania historii życia narratorów pod kątem geobiografii zamieszkiwania zapisanych w przestrzeni miasta. Przyjęto bowiem, że każdy człowiek ma własną i niepowtarzalną biografię przestrzenną.

Celem pracy badawczej było zrozumienie przebiegu migracji wewnątrzmijskich narratorów w trakcie zamieszkiwania w Łodzi.

Etapem procedury badawczej były prace empiryczne, które opierały się na przeprowadzeniu badań biograficznych z wybranymi narratorami. Takie badania są interesujące z punktu widzenia badacza, ponieważ w badaniach wzięli udział ludzie należący do różnych systemów społecznych, reprezentujący odmienne wzorce zachowań i norm społecznych. W dużym stopniu oddziałuje to na przebieg geobiografii zamieszkiwania. Jednakże powtarzane przez większość ludzi jest dążenie prowadzące do poprawy jakości życia, występujące w trakcie dojrzewania jednostek i zakładania własnych rodzin. W miarę możliwości i potrzeb ludzie decydują się na zmianę mieszkania na bardziej odpowiednie i dopasowane do nowego wzorca rodziny. Zamierzeniem pracy było przeanalizowanie historii życia indywidualnych ludzi, miejsc i obiektów w historii, w danym czasie i przestrzeni geograficznej, czyli ich geobiografii oraz odpowiedź na postawione pytania badawcze. W ujęciu geograficznym przestrzeń i czas są wyznacznikami środowiska życia człowieka i pozwalają zdefiniować aktywność przestrzenną człowieka oraz jego przemieszczenia w środowisku geograficznym.

Problemem badawczym jest rekonstrukcja geobiografii zamieszkiwania wybranych siedemnastu osób na podstawie ich opowieści, uzupełniona o identyfikację miejsc zamieszkiwanych kiedyś i dzisiaj przez narratorów we współczesnej przestrzeni Łodzi.

Posiłkowym zamierzeniem badawczym jest sportretowanie minionego obrazu miasta, jak również rozstrzygnięcie, które z lokalizacji zajmowanych/użytkowanych przez narratorów jest najlepiej przez nich wspomniane i da się zakwalifikować jako dom, a które jako mieszkanie.

Efekty poznawcze badań uzyskano poprzez przesłedzenie historii życia narratorów, a następnie odtworzenie przebiegu geobiografii zamieszkiwania, identyfikację, umiejscowienie i dokumentację fotograficzną miejsc zamieszkiwania narratorów.

Hipoteza, jaką postawiono w pracy, mówi o tym, że dobrowolna i świadoma zmiana miejsca zamieszkiwania wynika z dążenia do poprawy warunków i jakości życia narratorów. Takie dążenie wynika z wyznaczania optymalnego rozwiązania, będącego najlepszym z możliwych w określonych warunkach.

Pogłębienie wyjaśnienia problemu badawczego i celów pracy badawczej

W pracy wykorzystano filozoficzne podejście ontologiczne. Ontologia jest działem filozofii, który bada strukturę rzeczywistości i zajmuje się problematyką związaną z pojęciami bytu, istoty i sposobów istnienia. Stawia pytania o podstawy istnienia. Kto jest tym bytem? Dlaczego jest? Jaki jest? W pracy tym bytem jest człowiek. Autorka stawia zasadnicze pytanie: jak i dlaczego człowiek podejmuje jakieś decyzje? Pomimo że jest bytem niepowtarzalnym, w jego niepowtarzalności są pewne obiektywne założenia postępowania. W pracy zmierzono się z założeniami ontologicznymi, które dotyczą bycia człowieka w miejskim świecie. Zamierzenia opierały się na przeprowadzeniu badań biografii siedemnastu osób, w celu poznania historii ich życia, i wykonaniu analiz pod kątem geobiografii zamieszkiwania w przestrzeni miasta. Przyjęto, że ludzie posiadają różne wzorce i przebiegi geobiografii zamieszkiwania. Jednak pomimo różnych ścieżek występują podobieństwa prowadzące do chęci poprawy jakości życia w trakcie dojrzewania jednostek i zakładania swoich rodzin. Biografie powstają poprzez analizę historii życia, a doświadczenia zawarte w niej powstają podczas wzajemnego oddziaływania z innymi ludźmi i z przestrzeniami. Dlatego też warte zastanowienia jest, jak i dlaczego tak się dzieje.

Celem pracy jest odpowiedź na postawione pytania badawcze, opis, zbadanie, próba zrozumienia historii ludzi, a także dziejów obiektów umiejscowionych w danym czasie i przestrzeni geograficznej, czyli ich geobiografii. Przestrzeń i czas, w ujęciu geograficznym, są wyznacznikami środowiska życia i pozwalają badaczowi zdefiniować aktywność przestrzenną człowieka oraz jego przemieszczenia w środowisku geograficznym. Wybrano metodę biograficzną, żeby uzyskać dostęp do życia społecznego, w tak wyczerpującym stopniu jak to możliwe, z perspektywy subiektywnego wymiaru historycznego (Kohli 2012, s. 127). Ponadto podjęto się weryfikacji miejsc zamieszkiwania narratorów poprzez lokalizację ich śladów w teraźniejszości i wyznaczenie kwestii obecności lub nieobecności domów zapisanych w przestrzeni miasta.

Pytania badawcze to:

1. Dlaczego narratorzy się przeprowadzali?
2. Jakie czynniki wpływały na zmianę miejsca zamieszkiwania?

Dodatkowe pytania badawcze to:

1. Jak długo badani mieszkali w jednym miejscu?
2. Jak często badani się przeprowadzali?
3. Jak daleko od poprzedniego miejsca zamieszkania się przeprowadzali?
4. Dlaczego decydowali się właśnie na takie lokalizacje?
5. Czy byli zadowoleni z podjętych decyzji?

Głównymi celami badawczymi są:

1. Zidentyfikowanie charakteru przemieszczeń wewnętrznych dotyczących zmian miejsc zamieszkiwania.

2. Wyliczenie, jak często poddane badaniom osoby się przeprowadzały.
3. Wyjaśnienie, dlaczego poddane badaniom osoby się przeprowadzały.

Szczegółowe cele badawcze to:

1. Scharakteryzowanie miejsc zamieszkiwania narratorów.
2. Pytanie o przyczyny przeprowadzania.
3. Jakie czynniki wpływały na zmianę miejsca zamieszkiwania.

Hipotezy pomocnicze dla celów badawczych:

Na decyzje o zmianie miejsca zamieszkiwania mają wpływ:

1. Czynniki ekonomiczne (poprawa lub pogorszenie).
2. Czynniki rodzinne (zmiana składu rodziny: powiększenie lub zmniejszenie).
3. Czynniki niezależne od jednostki.

Wymienione czynniki powinny wpisywać się w miasto, dające ludziom duże możliwości dokonywania różnych wyborów. Trafność tych wyborów może być oceniana dopiero po latach zamieszkiwania w danym miejscu.

Powody skłaniające do zmiany miejsca zamieszkiwania to:

1. Niesamodzielność w zamieszkiwanym mieszkaniu.
2. Nieodpowiednia wielkość mieszkania dla potrzeb użytkowników.
3. Posiadanie mieszkania, w którym są braki w wyposażeniu.
4. Nieodpowiadająca użytkownikom lokalizacja.
5. Wzrost wymagań stawianych mieszkaniu przy wzroście pozycji społeczno-zawodowej i dochodowej, związanych z prestiżem.
6. Uleganie modom mieszkaniowym (Zaleska 1982, s. 61–62).

Wiedza pozyskana z powyższych rozważań teoretycznych wpłynęła na przebieg przeprowadzanych wywiadów topobiograficznych. Pytania były zainspirowane zdiagnozowanymi przez innych badaczy powodami skłaniającymi do zmiany miejsca zamieszkiwania. Poddając analizie przeprowadzone wywiady, poszukiwano w nich przedstawionych powyżej powodów oraz starano się wyodrębnić inne czynniki sprawcze zachowań geobiograficznych do tej pory nieopisanych w literaturze.

1.2. Metodologia i metodyka pracy badawczej

Tematyka pracy wpisuje się we wzorzec humanistyczny orientacji filozoficzno-metodologicznej geografii. Orientacja humanistyczna, inaczej nazywana interpretacyjną i subiektywną, zakłada badanie zjawisk, których nie można jednoznacznie wymiarować. Takie zjawiska obejmują model jakościowy orientacji filozoficzno-metodologicznej w geografii. Dzięki temu możemy opisać przedstawiane zjawiska i próbować je zrozumieć, przy zachowaniu powodów i podstaw systemu wartości, dzięki którym powstawały. Najważniejszym elementem w tej koncepcji jest przyjęcie odmienności specyfiki w dziedzinie problematyki poznania pojedynczego

człowieka oraz całego społeczeństwa. W pracy starano się rozwijać geograficzny nurt fenomenologiczno-interakcyjny. Specyfika podejścia humanistycznego w geografii miasta pociąga za sobą szczególne rozwiązania metodologiczne. Wyjaśnianie zachowań przestrzennych jednostek i ich decyzji związanych z życiem w mieście nie jest możliwe przy zastosowaniu metod scjentyistycznych, które wywodzą się z pozytywizmu geograficznego. Dlatego też geograf musi poszukiwać innych metod poznawczych, własnych albo znanych we współczesnych naukach humanistycznych (Jędrzejczyk 2004b, s. 18). Przedmiot badań geografii humanistycznej poznawany jest poprzez żywe praktyki, które nabywane są przez człowieka poprzez doświadczenia jednostkowe lub zbiorowe. Poznanie w geografii humanistycznej włączane jest w przebieg życia, przez wykorzystanie wspomnień przeżyć z prywatnego doświadczenia człowieka. Metodologia humanistyczna kieruje się pośrednim poznawaniem i rozumieniem cudzej świadomości, dzięki ludzkim zachowaniom i wytworom tych zachowań, tj. obserwacji, wypowiedzi, gestów czy dzieł (Jędrzejczyk 2004b, s. 16–17). W pracy przeprowadzone zostały studia wielokrotnego przypadku badanych zjawisk dotyczących zmian miejsc zamieszkania w trakcie trwania życia poddanych badaniom osób. Badaczka znajdowała się blisko osób biorących udział w badaniach i patrzyła oczami narratorów na ich biografie. Zgodnie z wzorcem humanistycznym badaczka, znajdując się wewnątrz opowieści narratora, stała się jej częścią. Orientacja humanistyczna kwestionuje istnienie niezależnej od badacza rzeczywistości społecznej i gospodarczej, a tym samym podważa możliwość obiektywnego poznania zachodzących zjawisk. Natomiast zakłada się, że nie ma jednej rzeczywistości, gdyż każdy z ludzi postrzega ją inaczej. Różnice te wynikają z tego, jak zostaliśmy ukształtowani przez życie i własne doświadczenia. Bywamy produktem miejsca oraz kultury, w której żyjemy, a szlak życia bywa dwojaki. Pierwszy to droga fizyczna poprzez kolejne miejsca zamieszkania. Drugi to szlak mentalny. Obie drogi mogą być odmienne. Możemy pozostać mentalnie w jakimś miejscu, nawet wtedy, kiedy opuściliśmy je fizycznie. W geografii humanistycznej wyróżnia się wiele podejść badawczych. Jednym z obiecujących sposobów oglądu rzeczywistości jest ujęcie fenomenologiczne zaproponowane przez Edmunda Husserla. Wzorzec fenomenologiczny orientacji humanistycznej zakłada, że wszelkie badania należy zacząć od bezpośredniego kontaktu poznawczego z obiektem poddawany badaniu. Przyjmuje on, że opis przedmiotu badań nie powinien być obciążony założeniami pojęciowymi czy osobistymi uprzedzeniami w celu dotarcia do prawdy istoty tego, co badamy. To, jaki będzie nurt badawczy, jakie przyjmujemy podstawy filozoficzne, czyli jakie jest nasze założenie oglądu świata, zależy to od tego, jak będziemy prowadzić badania i jakie będziemy chcieli wyciągnąć z nich wnioski. Możemy przyjąć pogląd, że każde życie jest odrębnością, jest indywidualnością, jest zupełnie czymś innym, i możemy analizować pojedyncze przypadki, pokazując indywidualny przebieg życia. Wtedy nie możemy robić uogólnień, sumowania, nie możemy dokonywać porównywania pomiędzy życiorysami, czyli jest to przyjęcie zindywidualizowanego podejścia humanistycznego. Można też przyjąć

założenie, że każde życie, jest podobne do innych życiorysów, niezależnie kto o nim opowiada, ma podobne fazy, ma porównywalny przebieg, ludzie mają zbliżone motywacje i potrzeby. Jeśli przebadamy jakąś liczbę przypadków, to będziemy mogli powiedzieć generalnie, co to jest życie człowieka, i wtedy jest to podejście naturalistyczne. Możemy też przyjąć podejście personalistyczne, pokazujące, że każdy z nas jest pewnym indywiduum i może sam kształtować swoje życie, że to, co się z nim dzieje, nie tylko jest indywidualne, ale że nasze życie zależne jest od nas samych. Można przyjąć też inne założenie: że to, co się z nami dzieje, to, co robimy, w ogóle nie jest od nas zależne, że jesteśmy zdeterminowani przez okoliczności i kieruje nami otoczenie społeczne, geograficzne, polityczne, historyczne. To, o czym pisał Husserl, to podejście fenomenologiczne, opierające się na czystych fenomenach i na czystym oglądzie rzeczywistości polegające na tym, że odrzucamy to wszystko, co do tej pory było zbadane, nie zakładamy, czy życie jest zdeterminowane, czy jest wolne, czy życie jest skrajnie indywidualistyczne, czy też w jakiś sposób można z niego wyciągnąć wnioski czy założenia. Chcemy dotrzeć do czystej postaci, w której to życie się przejawia. Badamy życie, nie przyjmując żadnych założeń, tak aby otrzymać odpowiedź, czym tak naprawdę jest biografia – życie człowieka tylko na podstawie czystego oglądu (Husserl 2008). Badania biograficzne mogą opierać się na założeniach fenomenologicznych i mogą doprowadzić do odsłonięcia tego, co nazywamy biografią, zamieszkiwaniem czy tym, co nazywamy naszym życiem w przestrzeni. W pracy pokazano różne przykłady biografii, na podstawie których będzie można zaprezentować, jak przebiegało życie człowieka w przestrzeni, czyli przyjęto zindywidualizowane podejście humanistyczne. Poza tym należy przyjąć, że ponad jednostką jest społeczeństwo, czyli pewien system działających sił. Toteż poszukiwano przyczyn zjawisk społecznych wyłącznie w sferze innych zjawisk społecznych. Zwolennicy socjologizmu usiłują wytyczyć granicę między zjawiskami życia jednostkowego, a zjawiskami życia zbiorowego. Praktycznie niemożliwe jest wydedukowanie jakiegokolwiek wiedzy o tych drugich z wiedzy o tych pierwszych, gdyż społeczeństwo nie jest prostą sumą jednostek. Dlatego też socjologizm na nowo postawił kwestię istoty człowieka w uniwersum realnym. Do tej pory traktowano jednostkę ludzką jako wytwór natury. Teraz uznano, że ponad jednostką jest społeczeństwo będące systemem działających sił i możliwy stał się nowy sposób rozumienia i opisywania człowieka. Poglądy francuskiej humanistycznej szkoły geografii człowieka przeciwstawiły się skrajnemu determinizmowi, czyli przekonaniu, że o przeznaczeniu ludzi decydują siły natury. Złagodzone więc mniemanie o wpływach przyrody na człowieka, a podkreślono rolę wpływów społecznych i kulturowych. Przyznano, że to organizacja społeczna i kultura ludzka decyduje o relacjach człowieka z przyrodą. Jednostka przestała być samotna i stała się częścią zespołów ludzkich, jednocześnie odgrywając istotną rolę w kształtowaniu się praw i obyczajów ludzkich (Rembowska 2013, s. 27). W pracy przyjęto podejście hermeneutyczne, stosując interpretację tekstów przeprowadzonych wywiadów. Następnie od ujęcia hermeneutycznego skierowano się do ujęcia epistemologicznego, czyli

poznawczego (Chojnicki 2003, s. 12). W podejściu metodologicznym geografii humanistycznej obiektem badań i przemyśleń jest zawsze człowiek, który jest bytem egzystującym w określonym czasie i przestrzeni. To postawy człowieka, wpływające ze świata jego wartości określają stosunek jednostki do przestrzeni, a człowiek, doświadczając przestrzeni, przemienia ją w wiele różnych jakościowo, zmiennych, odmiennie ocenianych przestrzeni i dlatego też przestrzenie są przez ludzi różnie postrzegane i mają wielorakie znaczenia. Świat jest całością, a centrum świata stanowi człowiek. Pierwotną warstwą świata dla człowieka jest świat konkretnego doświadczenia, świat ludzkiej, konkretnej egzystencji czyli wspólnota, w której żyje człowiek, stanowi ramę przeżywania świata, a człowiek jest konkretny, nie abstrakcyjny i jest określony czasowo, przestrzennie, kulturowo, społecznie. Człowiek jest bytem całościowym, integralnym i świadomym, który indywidualnie postrzega i interpretuje świat. Ponadto jest wolnym, twórczym kreatorem świata. W sensie materialnym i symbolicznym działa intencjonalnie, świadomie i celowo odnosi się nie tylko do rzeczy, ale przede wszystkim do wartości. Głównym porządkiem, w którym funkcjonuje człowiek, jest porządek moralny, a człowieczeństwo jest bytem dynamicznym. Człowiek nadaje znaczenia i sens światu, ale także działa w świecie symbolicznym. Symbolizm świata ma charakter intersubiektywny, a relacje człowieka i środowiska – dialektyczny i mimo że tak podobny, to jednak pełen przeciwieństw. Człowiek przez swoje doświadczenie przekształca przestrzeń w miejsca, które są fundamentalnym wyrazem ludzkich powiązań ze światem (Rembowska 2013, s. 35). Współczesny humanizm w geografii, inspirowany się takimi kierunkami filozoficznymi jak fenomenologia, egzystencjalizm, personalizm czy antropologia filozoficzna, odwołuje się nie tylko do modelu pełniejszego człowieka, ale również bardziej wielostronnego modelu świata ludzkiego, świata, który zapewnia człowiekowi pozycję autonomicznego bytu. Orientacja humanistyczna restytuuje człowieka jako byt odnoszący się nie tylko do rzeczy, ale przede wszystkim do wartości, jako byt moralny, obdarzony jaźnią i wolną wolą (Jędrzejczyk 2001). W badaniach geograficznych nie można pominąć czasu w jego wielorakich kontekstach. Jeśli uznamy czas za ruch, który może mieć przerwy, wtedy przestrzeń kojarzy się z ruchem, a miejsce związane jest z przerwą w ruchu, zatem każde zatrzymanie w ruchu może przemienić sytuację w miejsce. Arystoteles wyróżnił trzy momenty ruchu lokalnego: to, co się porusza, to, w czym się porusza oraz czas, w jakim się porusza. Chodzi tu o podmiot zmiany, o terminy zmiany i o czas. Każda faza ruchu jest przybliżaniem się do kresu, który musi być czymś określonym, jakimś konkretnym sposobem bytowania. Kiedy kończy się ruch, nie ma już tego, co było przed ruchem, jest natomiast coś nowego. Dlatego też można powiedzieć, że ruch jest po to, aby nie było ruchu, ponieważ ruch ciała jest zmierzaniem do granicy, w której dochodzi do spoczynku. Każda zmiana według Arystotelesa zachodzi z czegoś do czegoś (Ziemiański 1969, s. 182). Przykładem takiego zjawiska może być zmiana miejsca zamieszkania. Jest ono przerwą w ruchu na linii życia, a następnie podąża ku kolejnemu miejscu zamieszkania, czyli kolejnej przerwie na linii życia. W pracy linia

życia zinterpretowana została jako suwak biograficzny, po którym można przesuwając się do przodu i do tyłu. W kontekście niniejszej pracy to miejsce, ta przerwa w ruchu, jest kolejnym miejscem zamieszkiwania narratorów. Miejsca nie można oddzielić od czasu, a ta trwałość nadaje miejscu społeczną tożsamość. Takie miejsca pozostają w ludzkiej pamięci nawet wtedy, gdy w przestrzeni już przestały istnieć. Praca ma na celu zachowanie i zaprezentowanie wszystkich miejsc zamieszkiwania, tzn. materialnego środowiska zamieszkiwania (budynek, mieszkanie, okolica) oraz relacji społecznych właściwych dla badanych obszarów, w tym także tych nieistniejących już w przestrzeni, a pozostających jedynie w pamięci badanych narratorów. Geografia humanistyczna, czyniąc przedmiotem zainteresowań ludzką egzystencję, odkryła dla nauki wielowymiarowość czasu, a różnorodność spojrzeń na rolę czasu w życiu ludzi przyczynia się do pojawienia głębszej refleksji nad jego upływem. Czas może być indywidualny, fizyczny, społeczny i kulturowy, w jednych miejscach biografii czas może płynąć szybciej, a w innych wolniej. Główną metodą zastosowaną w pracy jest studium przypadku i odpowiednio dobrane metody podczas zbierania materiałów źródłowych, takie jak kwerenda literatury i prace terenowe, w tym: inwentaryzacja przestrzeni, obserwacja życia społecznego, wywiad pogłębiony. Jednakże w trakcie pisania pracy rozwinięto i wzbogacono koncepcję wywiadu pogłębionego, konstruuując technikę empiryczną, jaką jest wywiad topobiograficzny. Szczegółowe omówienie koncepcji wywiadu topograficznego znajduje się w rozdziale piątym.

Przyjęto następującą definicję studium przypadku: „Istota studium przypadku, główna tendencja jego wszystkich typów, polega na wyjaśnianiu decyzji: dlaczego zostały podjęte, jak je zrealizowano i z jakim skutkiem” (Yin 2015, s. 47, za Schramm 1971).

Wyróżnione podejście badawcze stosuje się wtedy gdy:

- 1) główne pytania badawcze to: jak, dlaczego;
- 2) badacz nie ma wpływu na fakty behawioralne;
- 3) badanie polega na odkrywaniu zjawiska współczesnego (Yin 2015, s. 34).

Możliwość zadania pytań: jak i dlaczego wywołuje trend eksplanacyjny, czyli wyjaśniający, który kieruje badacza do posłużenia się studium przypadku. Ponieważ stawiając pytania: jak i dlaczego oprócz zainteresowania częstotliwością czy zakresem występowania badanego zjawiska zajmujemy się także zależnościami, które domagają się prześledzenia go w czasie (Yin 2015, s. 42). Eksplanacja danego zjawiska implikuje objaśnianie zakładanych związków przyczynowych, wyjaśniających, jak i dlaczego do niego doszło (Yin 2015, s. 179). Studium przypadku polega na szczegółowej analizie konkretnego przypadku, wydarzenia, a następnie pozwala na wyciąganie wniosków i dokonywanie próby porównań. W tej pracy badawczej zostały przeprowadzone wielokrotne studia przypadku, czyli badania opisujące więcej niż jedno zjawisko. Wykorzystano studium przypadku, gdyż ta metoda najlepiej pozwala zobrazować i zrozumieć tematykę badań. Pozwala ona na rozwiązanie zawartych w wyznaczonych celach badawczych problemów, poprzez zapoznanie się z konkretnymi

sytuacjami. Ze względu na wybraną dyscyplinę zainteresowań potrzeba poznania skomplikowanych zjawisk społecznych prowadzi do użycia studium przypadku. Należy pamiętać, że gdy skupimy się na badanym przypadku, to jednocześnie powinniśmy patrzeć z perspektywy całościowej w kontekście otaczającej nas rzeczywistości. Dzięki temu studium przypadku możemy wykorzystać do badania przebiegu życia jednostek, zachowania małych grup społecznych i zmian zachodzących w środowisku mieszkaniowym. Ponadto studium przypadku należy potraktować jako przesłankę do empirycznego naświetlenia teoretycznych pojęć lub zasad, które prowadzą do przekroczenia granic danego przypadku. Jako roboczą hipotezę można przyjąć wnioski z badań wykorzystujących studium przypadku. Następnie można ich użyć do sformułowania nowych hipotez dotyczących innych sytuacji. Teoria lub założenia teoretyczne włączone do początkowego projektu studium przypadku i ugruntowane empirycznie przez niego wyniki, stanowią fundament generalizacji syntetycznej, którą dokonuje się na podstawie potwierdzenia, modyfikacji, odrzucenia czy też dopracowania koncepcji teoretycznych, wziętych pod uwagę w projekcie badawczym, bądź nowych koncepcji, które pojawiły się w trakcie badania. Niezależnie od tego, czy generalizacje wywodzą się z określonych na wstępie warunków, czy wyłaniają się z wniosków z badania, to uogólnienie następuje na poziomie wyższym niż konkretny przypadek (Yin 2015, s. 72–73). Studium przypadku stosowane było w nauce od dawna. Zapoczątkował je Galileusz (1564–1642), który był filozofem, astronomem, astrologiem, fizykiem i matematykiem. Przy wykorzystaniu studium przypadku, poprzez zbadanie kilku zróżnicowanych wypadków ruchu, wyciągnął wnioski, wydobywając istotne cechy, uogólnił je do wszystkich ruchów pewnego typu, z założeniem, że będąc istotnymi, muszą występować w wielu innych przypadkach, zatem są przypadkami typowymi. Indukcję analityczną w badaniach naukowych stosował również filozof i socjolog Florian Znaniecki (Szczepański 1961, s. 378). Jak przypomina Małgorzata Golicka-Jabłońska: „Florian Znaniecki (1882–1958) – twórca socjologii humanistycznej; po raz pierwszy w Polsce zaczął traktować dokumenty osobiste, listy, pamiętniki jako źródła naukowe. Przed 1939 r. pracował na Uniwersytecie Poznańskim. Po wojnie wyjechał do USA, gdzie działał do końca życia” (Golicka-Jabłońska 2021, s. 8). Florian Znaniecki i William Isaak Thomas autorzy *Chłopa polskiego w Europie i Ameryce*, cały trzeci tom pt. *Pamiętnik imigranta* poświęcili na przeprowadzenie studium Władka Wiśniewskiego (Thomas, Znaniecki 1976). Można uznać, że Władek Wiśniewski prezentował wzorcowy przykład imigranta, który zdecydował się na ucieczkę z kraju rodzinnego. Tom trzeci przedstawia autobiografię w postaci pamiętnika imigranta Władka Wiśniewskiego, który napisał go po przyjeździe do Chicago. W swoich badaniach Znaniecki poddał socjologicznej analizie życie wiejskich emigrantów polskich w Ameryce i dostarczył dowody na to, że na podstawie nawet jednej biografii można napisać pracę, mimo braku reprezentatywności. Spojrzenie humanistyczne w badaniach jakościowych życia społecznego i jego bezpośredniego doświadczania ma najważniejszą i największą wartość. Nawet sam tytuł: *Chłop polski* wskazuje na spersonalizowane podejście w badaniach

społeczeństwa polskiego, które jest esencjalizujące i zawiera istotę rzeczy. Status metodologiczny pamiętników został określony w socjologii jako źródła danych empirycznych. W studium przypadku często stosowaną techniką jest chronologiczne zestawienie zdarzeń i traktowane jest jako szczególna forma analizy szeregów czasowych. Sekwencja chronologiczna skupia się bezpośrednio na najważniejszej zalecie studium przypadku, czyli na możliwości śledzenia wydarzeń w czasie. W pracy posłużono się metodą chronologiczną w celu przeanalizowania połączenia życia w czasie i przestrzeni. Skonstruowano nowatorski suwak biograficzny dla każdego pojedynczego przypadku, na podstawie badań empirycznych przeprowadzonych z narratorami. Suwak biograficzny konstruuje się poprzez chronologiczne ułożenie najważniejszych wydarzeń z życia badanych osób, począwszy od dnia narodzin, a skończywszy na dniu przeprowadzenia badania biograficznego. Najwcześniejsze wydarzenie, czyli narodziny, umieszcza się na samej górze, a pozostałe chronologicznie jeden pod drugim. Na tak zbudowanym suwaku biograficznym znajdują się następujące po sobie wydarzenia związane z narodzinami narratora i jego dzieci, wnuków, karierą: edukacyjną, zawodową i mieszkaniową czy zmianami stanu cywilnego. W miarę możliwości do suwaka biograficznego dodaje się fotografie udostępnione przez badane osoby, które obrazują najważniejsze wydarzenia z ich życia i zmianę wyglądu w czasie. Ponadto na suwaku biograficznym umieszcza się wykonaną przez siebie dokumentację fotograficzną miejsc zamieszkania narratorów. Autorka na skonstruowanych przez siebie suwakach biograficznych syntetycznie ujęła życie pojedynczego człowieka. Jednakże biorąc pod uwagę całościowość, wszystkie suwaki biograficzne przedstawiają wartość społeczną w kształtowaniu zbiorowej pamięci. Wkład historii z życia w rozwój nauki można traktować jako istotne dzięki widocznemu wprowadzeniu opowieści biograficznych w obszar nauki. Znajdują one swoje miejsce w naukach humanistycznych, stosowane są też w badaniach międzydyscyplinarnych. Życie, którego historię opowiadamy, nie ogranicza się jedynie do jednej z poszczególnych dyscyplin naukowych, ponieważ przenika je wszystkie (Niewiadomski 2002, s. 59). Zatem można przyjąć, że nawet jednostkowe przykłady, które nie są wyjątkami, umożliwiają odkrycie sensu wielu biografii. W ujęciu idiograficznym ukrywa się źródło prawdy o procesach społecznych, jednakże wrażliwość badacza pozwala na ujrzenie w badanym przypadku nie tylko obiektu empirycznego, ale przede wszystkim drugiego człowieka (Kaczmarek 2015, s. 269). Judaizm naucza, że kto ratuje jedno życie – ratuje cały świat. Taki napis widnieje na medalu: „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”¹. Jest on parafrazą jednego ze zdań z Talmudu:

1 „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata” to najwyższe izraelskie cywilne odznaczenie przyznawane nie-Żydom. Nadaje je Jad Waszem – Instytut Pamięci Męczenników i Bohaterów Holocaustu w Jerozolimie – osobom i rodzinom, które z narażeniem własnego życia ratowały Żydów z Holocaustu podczas II wojny światowej.

Jeśli człowiek niszczy jedno życie, to jest tak, jak gdyby zniszczył cały świat.
 A jeśli człowiek ratuje jedno życie, to jest tak, jak gdyby uratował cały świat.

Dlatego też możemy również powiedzieć, że kto bada jedno życie, to wyjaśnia cały świat. Jedno życie można uznać za drogę wiodącą do wyjaśnienia świata. Jeden przypadek, jedno życie może ukazać sens życia całego świata. Biografia jako podejście naukowe jest coraz częściej wykorzystywana przez badaczy i jako fascynujący tekst budzi zainteresowanie opowieścią o życiu innych. Takie naukowe podejście do biografii widzimy między innymi u, wspomnianego już wcześniej, Floriana Znanieckiego i Williama Isaaka Thomasa w *Chłop polski w Europie i Ameryce* (Thomas, Znaniecki 1976), u Kai Kaźmierskiej w *Wywiad narracyjny – technika i pojęcia analityczne* (Kaźmierska 2012), u Alicji Rokuszewskiej-Pawełek w *Wywiad narracyjny jako źródło informacji* (Rokuszewska-Pawełek 2006), u Katarzyny Waniek w *Ucieczka jako przyczyna mobilności Europejczyków* (Waniek 2020), u Anity Całek w pozycji *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji* (Całek 2013) oraz u Marcina Kafara w *Biografie naukowe: perspektywa transdyscyplinarna* (Kafar 2011). Często również przeprowadzane są wrywkowe badania dotyczące tylko danego problemu. W swoich badaniach Marek Barwiński zastosował metodę wywiadu pogłębionego z celowo dobranymi respondentami spośród liderów zarządów głównych oraz kół terenowych dwóch największych organizacji mniejszości litewskiej w Polsce: Stowarzyszenia Litwinów w Polsce oraz Litewskiego Towarzystwa Św. Kazimierza. Celem wywiadów było poznanie opinii najbardziej aktywnej i zarazem kompetentnej grupy działaczy oraz weryfikacja danych i informacji dotyczących aktualnej sytuacji społeczności litewskiej zamieszkującej gminę Puńsk (Barwiński 2014, s. 138).

1.2.1. Metody badawcze i materiały źródłowe

Zasadnicza, badawcza, część pracy opiera się na materiałach o charakterze pierwotnym, które uzyskano w wyniku przeprowadzenia siedemnastu wywiadów z mieszkańcami Łodzi. Zadanie to wykonano przy użyciu narzędzia badawczego, jakim jest wywiad topobiograficzny. Poddane badaniom osoby, czyli rozmówcy, osoby opowiadające o swoim życiu, zostały nazwane narratorami autobiografii (Kaźmierska, Waniek 2020, s. 16). Termin „narrator” został silnie ugruntowany w literaturze specjalistycznej, opierając się na podejściu Fritza Schützego, który przyjął, że faktyczny przebieg działań najtrafniej odtwarza narracyjny schemat komunikacyjny. Z narracją mamy do czynienia wówczas, gdy ludzie relacjonują swoje doświadczenia, wskazując czas i miejsce, przytaczając interakcje lub sekwencje interakcji, które zawierają kwestie problematyczne, sposoby uporania się z nimi lub rozwiązanie ich i ocenę tego, co się stało (Kallmeyer, Schütze 1977; Schütze 2012, s. 153). W związku z tym nie należy osób, z którymi przeprowadza się wywiady, nazywać respondentami, takie nazewnictwo należy pozostawić dla metod ilościowych, np. dla osób biorących

udział w badaniach ankietowych. Narrator jest zwierciadłem swojego otoczenia i czasu oraz przykładem przewodnika po projektowaniu historii swojego życia, który prowadzi nas przez zagadnienia takie jak:

- 1) Samoodkrywanie siebie, gdyż historia życia to podróż w obie strony, ponieważ uczymy się z życia innych.
- 2) Objawienie innym siebie i podzielenie się z nimi swoją historią i swoim życiem.
- 3) Forma społecznego uczenia się między pokoleniami.
- 4) Tworzenie jakościowej, empirycznej i subiektywnej wiedzy.
- 5) Pytanie o to, jaka jest wykonalność i wiarygodność informacji, czy można ją uogólnić do historii życia? Lub też nie jest to naszym zamiarem i szukamy znaczenia i rozumienia świata i jego specyfiki, różnorodności i podmiotowości.
- 6) Pytanie etyczne, jakim prawem zagłębia się w życie innych ludzi? Występuje tu również problem negocjacyjny i wstępny kontrakt na wykorzystanie historii życia narratorów.
- 7) Jak interpretować i analizować historię życia i jej treść?
- 8) Najważniejsze pytanie, kto jest autorem, badacz, narrator czy też obaj? (Pereiro, Fernandes 2020, s. 161–163).

W celu zrealizowania zamierzeń badawczych wybrano technikę wywiadu, aby uzyskać informacje i ustalić fakty o danych osobach. Przeprowadzenie wywiadu polega na pozyskaniu danych przy pomocy bezpośredniej rozmowy badacza z narratorem (Apanowicz 2002, s. 83). Jeśli badamy pojedynczego człowieka, to możemy czynić to tylko w jego konkretności, gdyż tylko wtedy jest to prawdziwe (Madurowicz 2008, s. 63). Jednym ze źródeł dowodów w studium przypadku są wywiady, które dotyczą spraw człowieka i jego zachowań. Dzięki uczestnikom wywiadów i ich opowieściom, możemy dużo dowiedzieć się na temat spraw i zachowań ludzi (Yin 2015, s. 142–145). Stosując metodę wywiadu w pracy badawczej, odwołujemy się do czynnika intersubiektywnego. Wywiady mają udzielić odpowiedzi na pytania, których nie uzyskamy z innych źródeł. Taki sposób badań daje nam możliwość zrozumienia człowieka i jego ścieżki geobiografii zamieszkiwania. W 1892 roku, w szkole chicagowskiej tworzącej nowy nurt w socjologii empirycznej, utworzono pierwszy wydział socjologii na świecie. Dla geografii społecznej miasto Chicago było wzorem i laboratorium badawczym miasta przemysłowego, gdzie studiowano życie w mieście. Wyróżniono różne obszary, w których grupowali się ludzie, w zależności od klasy społecznej czy pochodzenia etnicznego. Wybór najlepszych obszarów został dokonany przez dochody każdej grupy. Publikacją, która rozpoczęła niezależność tego nurtu w socjologii była praca Roberta Ezry Parka *The City*, opublikowana w 1915 roku. W szkole chicagowskiej stosowana była metoda wywiadu. Źródłem wiedzy o rzeczywistości społecznej są między innymi, metody jakościowe, które wykorzystali Florian Znaniecki i William Thomas w latach 1918–1920, przy realizacji *Chłopa polskiego w Europie i Ameryce*, a po nich także wielu innych badaczy przytaczanych w pracy. W latach 20. XX w. Robert Ezra Park i Ernest Watson Burgess, propagatorzy ze szkoły chicagowskiej, stali się zwolennikami zgłębiania perspektywy

narratora i docenili korzyści płynące z biograficznej analizy przypadku w rejestrowaniu subiektywnej perspektywy osób z różnych środowisk. Nie sposób w tym miejscu nie wspomnieć o wprowadzonym przez nich do literatury naukowej terminie: ekologia człowieka. W kolejnych latach dowiedziono, że również geografia wpisuje się w ekologię człowieka. Podstawą takiego założenia jest twierdzenie, że zasadniczym determinantem stosunków społecznych jest konkurencja, w której występuje walka o przestrzeń (Węclawowicz 2007, s. 53–54). Ważną rolę szkoły chicagowskiej było dokonanie nobilitacji terenowej pracy badawczej i materiałów biograficznych, poprzez co szkoła ta uczyniła z niej pełnoprawne postępowanie akademickie i fundament socjologii (Kaźmierska 2012, s. 17). Metoda biograficzna jest znana i wykorzystywana w badaniach naukowych od dawna, tak w Polsce jak i za granicą. Uznaje się, że indywidualny człowiek i jego rola w życiu społecznym ma duże znaczenie, a uwzględnianie subiektywnej perspektywy w badaniach społeczeństwa pełni celową rolę w odwoływaniu się do podejścia humanistycznego. Świadomość ta powoduje sięganie przez naukowców do badań jakościowych w pogłębionych studiach przypadku, przy wykorzystywaniu możliwości nagrywania wywiadów. Za przedmiot analizy uznano pewien mikro wycinek społecznej rzeczywistości, pewien obszar ludzkiej działalności, opisywany w biografiami tematycznych (Włodarek, Ziółkowski 1990). Lata 70. XX w. przyniosły, wydaną w Niemczech, w roku 1978, pierwszą antologię badań biograficznych, napisaną przez Martina Kohli, a w 1981 roku świat otrzymał dzieło socjologa francuskiego, Daniela Bertaux. Rozwój tego nurtu badawczego ma miejsce przez cały czas. Natomiast dzisiejsza socjologia bardziej traktuje biografie jako konstrukt rzeczywistości społecznej (Rosenthal 2012, s. 279–280). W biografiami pojawiają się pytania dotyczące typowych sekwencji zdarzeń w życiu ludzi oraz przypisywania istotnych znaczeń tym zdarzeniom, a także strukturze logicznej i czasowej tych wydarzeń. Z tego też powodu zbiera się informacje biograficzne, które mają posłużyć odpowiedzi na postawione pytania badawcze. W przypadku biograficznej rekonstrukcji przebiegu życia, w odniesieniu do odpowiedzi na pytania, jak i dlaczego badacz szuka empirycznych wskaźników danych, a także ważnych motywów w celu konstruowania typów osobowych. Powinno przeprowadzać się biografie kompletne o całym życiu badanych osób, nawet wtedy, gdy celem badań na poziomie analizy jest tylko dotarcie do osobistego znaczenia wybranej dziedziny życia. Taki typ wywiadu ma umożliwić narratorowi umiejscowienie swoich doświadczeń, z określonych faz czy dziedzin życia, w kontekście całokształtu własnego doświadczenia życiowego (Helling 1990, s. 16–17). Wywiady są chętnie wykorzystywane przez geografów, aby dogłębnie i szczegółowo wyjaśnić problem badawczy. Przeprowadzone w pracy badania mają kwalifikację biograficzną, a poprzez to retrospektywną, odnoszącą się do przeszłości. Wykorzystano w pracy koncepcję geobiografii zamieszkiwania, dzięki której zastosowano przesłedzenie historii ruchliwości związanej ze zmianami miejsca zamieszkiwania biorących udział w badaniach narratorów. Czas, jaki dotyczył retrospekcji, zawiera się w okresie od początku życia narratorów do momentu przeprowadzanych badań.

Daty te są indywidualne dla każdego z narratorów. Za miejsce zamieszkiwania uznano konkretny adres pobytu, jaki potwierdzono dokumentacją fotograficzną stanu obecnego. Dzięki wyrażonej zgodzie poddanych badaniu osób w pracy umieszczono również ich własne wizerunki z różnych etapów życia. Dokonano selekcji danych biograficznych. Najważniejsze wydarzenia z życia każdego narratora ułożono na spersonalizowanym suwaku biograficznym charakterystycznym dla danej osoby. Następnie do analiz szczegółowych wybrano z ich biografii dane zgodne z tematyką pracy. Badania terenowe przeprowadzono w okresie od września 2017 do stycznia 2020 roku.

Metody badawcze wykorzystane w pracy to:

- 1) Kwerenda źródeł zastanych z literatury przedmiotu.
- 2) Wywiady przeprowadzone w domach narratorów, w domu badaczki, w budynku Wydziału Nauk Geograficznych.
- 3) Dokumentacja fotograficzna miejsc zamieszkiwania grupy badawczej.
- 4) Pozyskanie fotografii zastanych od badanych osób.
- 5) Fotografie narratorów wykonane za ich zgodą przez badaczkę.

Materiały źródłowe wykorzystane w pracy:

Na potrzeby pracy przeprowadzono wywiady pogłębione/topobiograficzne. Rozmowy zrealizowane z narratorami nie miały formy pełnej spontaniczności, ponieważ na wstępie wyjaśniono, jakie aspekty ich życia są najbardziej istotne. Dlatego też uprzedzeni o tym narratorzy kładli wyraźny nacisk na opis warunków, w jakich żyli, oraz chronologiczny przebieg zmian miejsc swojego zamieszkiwania. Po tym wstępie wywiady, w większości, przebiegały w sposób niezakłócany, a narracja autobiograficzna dotycząca przebiegu życia narratorów tylko w części została wykorzystana do analiz. Po skończonej narracji następowała część rozmowy, która dotyczyła luk i niejasności w niej, oraz zagadnień istotnych z punktu widzenia projektu badawczego, co do których narracja nie przyniosła zadowalających informacji. Następnie analizom poddawane były tylko te fragmenty biografii, które znajdowały się w głównym nurcie tematyki badawczej. W tym miejscu należy zauważyć, że całokształt ludzkiego życia wymyka się statystyce. Tym samym bardzo trudne jest uchwycenie kompletnej wiedzy o środowisku mieszkaniowym (Ward 1983, s. 23). Ponieważ autorka pracy postanowiła dotrzeć do źródeł jednostkowych przypadków geobiografii zamieszkiwania, zastosowała jedną z metod jakościowych, jaką jest wywiad biograficzny pogłębiony/topobiograficzny, który przy uwzględnieniu podejścia humanistycznego pozwala zaprezentować złożoność zachodzących zjawisk (Chojnicki 2010, s. 35). Badania jakościowe różnią się od badań ilościowych, ze względu na możliwość bliskiego dostarcia do biografii osób realnych, a nie tylko przez dokumentowanie zjawisk przy użyciu liczb. Z wywiadów możemy dowiedzieć się tego, że ludzie podobnie podchodzą do spraw związanych z poprawą jakości swojego życia, jeśli zachodzi fakt podobnej zasobności finansowej. Jeśli nie zachodzi fakt analogicznego poziomu zasobności finansowej, ludzie nie dążą do poprawy jakości swojego życia i tym samym brak dynamiki zmian w biografii mieszkaniowej. Tacy ludzie przez całe życie pozostają

w tym samym, o podobnym standardzie, środowisku społeczno-mieszkaniowym. Podejście humanistyczne w badaniach biograficznych jest bardzo istotne, gdyż daje nam możliwość bliskiego przyjrzenia się jednostkom i ich powodom dążen do poprawy warunków mieszkaniowych. Jednostki takie tworzą grupy społeczne, w których dochodzi do replikacji zachowań w biografjach mieszkaniowych jednostek. Zjawiska te są do siebie podobne, gdyż powstawały z podobnych powodów i przy podobnych poziomach zasobności finansowej. W wyniku tego dochodzi do kształtowania się grup społecznych o zbliżonym poziomie zamożności, które to grupy wpływają na przestrzeń lub też dostosowują się do niej. Jakość życia należy traktować jako stopień subiektywnego zadowolenia jednostki zależący bezpośrednio od jej stosunku do walorów pożądaných, a nie od obiektywnie istniejących walorów w rzeczywistości (Regulski 1982, s. 58). Postrzegając różnorodne wartości przestrzeni, każdy człowiek samodzielnie realizuje własne wartościowanie tej przestrzeni w celu wykorzystania jej dla swych potrzeb. Ocenianie danej przestrzeni zależne jest od statusu społecznego, sytuacji materialnej i wynikających z tego różnych celów, w tym mieszkaniowych (Kaczmarek 1996, s. 5). Kształtowanie postaw społecznych w geobiografiach zamieszkiwania zachodzi pod wpływem konkretnych okoliczności życiowych jednostek ludzkich i punktów zwrotnych w ich życiu. W trakcie wywiadu zjawiska te odkrywane są w czasie przypominania sobie przez narratorów kolejności zdarzeń biograficznych, mierzenia się ze swoimi uczuciami i przeżywania ich na nowo. Zdarza się tak, że jedne zdarzenia są omijane lub bagatelizowane z różnych powodów. Może dlatego, że za bardzo boją, albo że uznawane są za nieistotne. Inne zdarzenia natomiast są wyolbrzymiane, również z niejednoznacznych powodów. Może dlatego, że są ważne lub też narrator chce, by były ukazane jako znaczące w jego życiu i dlatego je wyolbrzymia. Mogą to być zarówno zdarzenia pozytywne, jak i negatywne. W równej mierze ludzie mają skłonność do tego, aby w pamięci pewne zdarzenia pozytywne czy negatywne urastały do rangi ważnych.

1.2.2. Praca badawcza i dobór grupy badawczej

Postępowanie badawcze zaczęto od odkrywania bardzo ogólnej teoretycznej koncepcji myślowej. Początkowo starano się uchwycić sens geografii zamieszkiwania: znaczenie domu, mieszkania, zamieszkiwania i zdomowienia. Następnie przeszliśmy do rozpoznania wycinka geografii zamieszkiwania, którą jest geobiografia zamieszkiwania, czyli droga, wędrówka, migracja. Szczegółowo zdefiniowano geobiografię zamieszkiwania, ponieważ zajmowano się biografią, która przebiega w środowisku geograficznym i jest częścią geografii zamieszkiwania. W następnym kroku koncepcyjnym rozpatrywano geografie zamieszkiwania na tle dyscypliny naukowej, jaką jest geografia społeczno-ekonomiczna i gospodarka przestrzenna. Kolejne zawężenie pola ontologicznego wynika z tego, że aby zbadać geobiografię zamieszkiwania, trzeba mieć to, co pozwala zbadać przestrzenne ślady pamiętania,

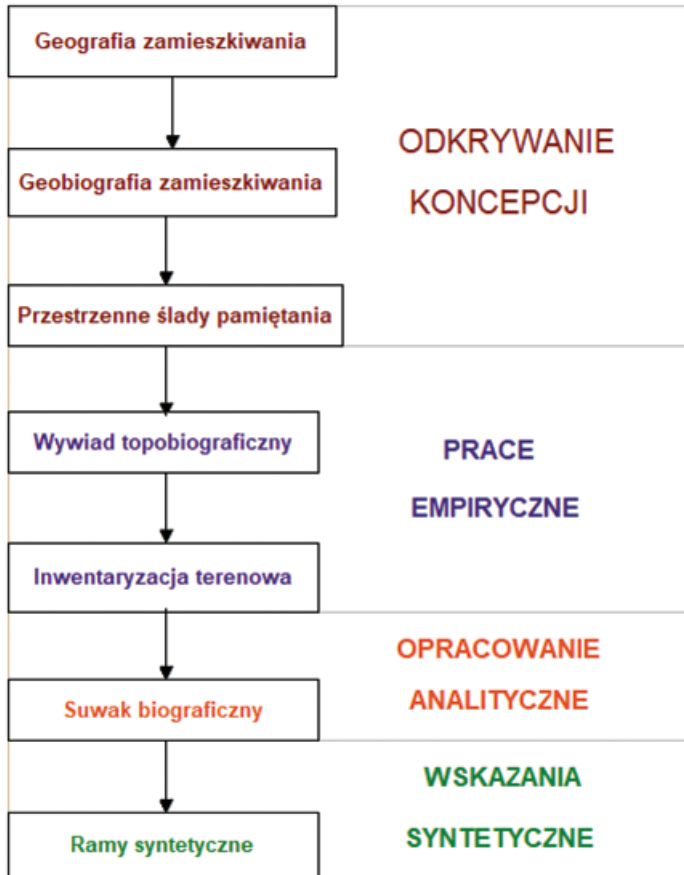
czyli drogę, którą podążano i te ślady, które zostały zapisane w pamięci narratorów. Możemy do tego dotrzeć poprzez wywiad topobiograficzny i przypomnienie przez rozmówców miejsc ich zamieszkiwania. Przestrzenne ślady pamiętania dają możliwość poprowadzenia dalszych badań. Jeśli nie ma tych śladów przywołanych przez narratora w wywiadach, to dalszego kroku w badaniach nie zrobimy. Dzięki tym przypominaniom w wywiadach możemy przystąpić do pracy terenowej i dokonać inwentaryzacji w środowisku geograficznym. Sprawdzić, czy te ślady są jeszcze czytelne w przestrzeni. Czy pozostały zamieszkiwane przez narratorów domy i czy jesteśmy w stanie odnaleźć, odczytać te ślady – budynki, budowle, o których mówili narratorzy w wywiadach topobiograficznych. Jest to druga część odkrywania śladów, które polegają nie tylko na wysłuchaniu i zapisaniu wywiadów, ale również na pracy terenowej. Po uzyskaniu takich danych możemy dokonać opracowania szczegółowego przy pomocy narzędzia analitycznego, jakim jest suwak biograficzny, dzięki któremu można uporządkować materiał, który został zgromadzony w wywiadzie topobiograficznym i w inwentaryzacji terenowej. Suwak biograficzny pozwala zebrane materiały grupować, porządkować, układać. Jest to postępowanie analityczne, dzięki któremu możliwe jest wysnucie wniosków. Każdy z siedemnastu zbudowanych suwaków biograficznych daje nam wyniki jednostkowe, uporządkowany zapis, przemyślane wnioski z tego, co jest sensem każdej opowiedzianej geobiografii. Jest to siedemnaście indywidualnych biografii dotyczących konkretnych osób i nie da się wyznaczyć na tej podstawie reprezentacji ogólnej, mającej uniwersalną wartość społeczną. Mimo tego starano się sformułować wskazania syntetyczne i ogólne wnioski odnoszące się do postawionej hipotezy. Zaprezentowany schemat struktury postępowania badawczego stanowi ważne osiągnięcie porządkujące poszczególne fazy epistemologiczne wyodrębnione w monografii (ryc. 1).

Codziennie mijając na ulicy tysiące ludzi, nie zwracamy na nich uwagi, ponieważ nie wyróżniają się oni niczym szczególnym. Jednak wielu z nich tworzyło historię lub było świadkami wielkich przemian. Ci zwykli przechodnie są strażnikami naszej pamięci historycznej. Tacy zwyczajni ludzie nie mają możliwości, aby przekazać swoje odczucia i refleksje na temat przeszłości. Nie mogą dać świadectwa przemianom, które się w nich dokonały pod wpływem istotnych wydarzeń. Ich pamięć i emocje są ważne dla ogółu, jednak bez ich pomocy są trudne do zatrzymania i przechowania dla przyszłych pokoleń (Wierchoś 2008). Dlatego też badaczka postanowiła postawić się w roli baczego obserwatora wkraczającego w życie narratorów, tych zwyczajnych osób, i poznać ich biografie w celu przeprowadzenia analiz badawczych i zachowania ich dla potomności. Praca ta jest próbą rekonstrukcji ontologicznych obrazów świata i miejsca człowieka, składa się z wypowiedzi poszczególnych narratorów. Do badań wytypowane zostały osoby w wieku senioralnym, według biologicznego kryterium wieku, do tej grupy zaliczono osoby mające 65 i więcej lat. Badaczka nie wybrała jako kryterium wieku przejścia na emeryturę, ponieważ w społeczeństwie polskim kobiety mają prawo przejść na emeryturę o pięć lat wcześniej niż mężczyźni. To kryterium byłoby różne dla kobiet i mężczyzn, dlatego też ujednolicono wiek dla

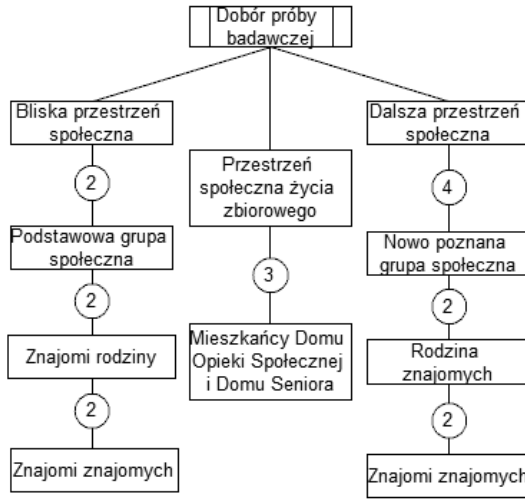
obu płci, jako biologiczne kryterium wieku. Narratorów nie łączy wyznacznik poziomu wykształcenia ani kwalifikacja zawodowa, a jedynym łącznikiem jest miejsce zamieszkiwania przez większą część życia w Łodzi. Większości społeczeństwa wiek emerytalny kojarzy się z zakończeniem aktywności zawodowej na rzecz innych ról społecznych, najczęściej pełnionych w domu i rodzinie (Malinowska 2019, s. 63). Jak pokazały badania przeprowadzone przez autorkę, część osób przyjmuje oczekiwaną emeryturę i zaprzestaje działalności zawodowej, a część nadal pozostaje aktywna, choć w znacznie mniejszym stopniu niż wcześniej. Autorka w swojej pracy dokonała doboru grupy badawczej w liczbie siedemnastu osób. W literaturze różni badacze w odmienny sposób dokonywali doboru grupy badawczej. Znaniecki i Thomas tylko na podstawie jednego studium Władka Wiśniewskiego napisali *Pamiętnik imigranta będący trzecim tomem Chłopa polskiego w Europie i Ameryce*. W roku 1928, Florian Znaniecki zorganizował konkurs „Miasto w świadomości obywateli”, na który wpłynęło 27 opowieści. Kontynuacją tego cyklu po 36 latach, w roku 1964, był konkurs „Czym jest dla Ciebie miasto Poznań?”, na który wpłynęły 133 historie. Trzecim etapem tego cyklu, po kolejnych 30 latach, stał się konkurs pod tym samym tytułem, który uzyskał 44 konkursowe wypowiedzi (Cichocki, Podemski 1999, s. 7). Badacz, filozof i socjolog Didier Eribon, na podstawie tylko jednej, własnej, biografii dokonał wnikliwej analizy socjologicznej i przybliżył wiele aktualnych zjawisk społeczno-politycznych (Eribon 2019). Piotr Filipowski do analiz wybrał trzy wywiady (Filipowski 2010). Katarzyna Waniek na podstawie jedenastu biografii stworzyła rozprawę wyjaśniającą przyczyny mobilności ludności (Waniek 2020). Jak już wspomniano, w tej pracy wykorzystano biografie siedemnastu osób. Początkowo zaplanowana została większa liczba badań, lecz z powodu wybuchu pandemii koronawirusa, na początku 2020 roku, i związanych z tym ograniczeń autorka została zmuszona do zakończenia badań terenowych. Aby ktoś zechciał opowiedzieć komuś swoją biografię, musi tę osobę obdarzyć dużym zaufaniem. Dlatego też autorka swoje badania rozpoczęła od osób jej najbliższych, następnie poszukiwania chętnych do badań poszerzyła o znajomych, potem o nowo poznane osoby, jak również o polecane przez narratorów oraz o podopiecznych Domu Pomocy Społecznej i Domu Seniora w Łodzi, czyli osoby z przestrzeni instytucjonalnej. Drzewo doboru grupy badawczej obrazuje algorytm pozyskania kandydatów do przeprowadzenia badań empirycznych. Spośród kandydatów wybrano narratorów, z którymi przeprowadzone zostały wywiady.

Drzewo doboru grupy zbudowano w następujący sposób: korzeń drzewa ma postać prostokąta, w którym umieszcza się informację o tym, czego dotyczy drzewo, w tym przypadku jest to „Dobór grupy badawczej”. Węzły, będące bezpośrednimi potomkami korzenia, mają również kształt prostokąta i zawierają wszystkie wyeksplorowane opcje przestrzeni społecznej. Przesuwając się po drzewie w głąb, napotykamy węzły mające kształt okręgu i dołączone do nich węzły w kształcie prostokąta. Taką połączoną parę: okrąg z liczbą w środku i prostokąt z tekstem w środku interpretujemy jako informację o liczbie pozyskanych narratorów w wyniku eksploracji

grupy społecznej, której nazwa znajduje się w prostokącie. Takie połączone ze sobą pary tworzą gałąź drzewa obrazującą, w jaki sposób autorka docierała do danej grupy społecznej. Zauważmy, że w tym drzewie doboru grupy badawczej dwa razy występują „Znajomi znajomych”, w ten sposób pozyskano czterech narratorów. Dwóch z nich było znajomymi znajomych rodziny w ramach podstawowej grupy społecznej, a pozostała dwójka była znajomymi znajomych rodziny znajomych w ramach nowo poznanej grupy społecznej. Idąc od korzenia do liścia tego drzewa, możemy prześledzić wysycanie się takiej gałęzi. W tym drzewie doboru grupy badawczej zaczęto od eksploracji bliskiej przestrzeni społecznej, jaką jest rodzina. Następnie eksplorowano znajomych rodziny, a potem znajomych tych znajomych. Kiedy ta ścieżka wysyciła się i nie można było dalej pozyskiwać narratorów w ten sposób, odzwierciedlono to w drzewie końcem gałęzi. Analogicznie obrazowane jest postępowanie z innymi przestrzeniami społecznymi (ryc. 2).

Ryc. 1. Struktura postępowania badawczego
Źródło: opracowanie własne

Ryc. 2. Drzewo doboru grupy badawczej
Źródło: opracowanie własne

Szczegółowo omówiono dobór grupy badawczej i sposób pozyskania materiału źródłowego. W praktyce nie było sprawą łatwą znalezienie osób spełniających kryteria doboru grupy badawczej, chcących podzielić się informacjami ze swojego życia. Ponadto przeprowadzenie badań utrudniła pandemia, która spowodowała ograniczenie kontaktów społecznych do jak najmniejszego otoczenia społecznego.

1.3. Projekt badawczy

Podstawowym elementem każdego zjawiska w społeczeństwie jest jednostka, a zatem nauka o społeczeństwie bada aktualne ludzkie doświadczenia i postawy, tworzące kompletną, żywą i czynną rzeczywistość społeczną, która często bywa ukryta głęboko pod formalną organizacją życia społecznego. Oznacza to, że rozważane życie społeczne jest konkretne tylko wtedy, gdy jest powiązane z życiem jednostek tworzących bazę zjawisk społecznych. Idąc dalej tym sposobem myślenia, należy zauważyć, że powinno się stosować jak najmniej praw ogólnych, aby rzetelnie móc wyjaśniać konkretne zjawiska życia społecznego. Dzięki takiemu podejściu możemy połączyć możliwie największą dokładność i wszechstronność teoretycznych wniosków z możliwie jak najwyższą konkretnością przedmiotu, do którego te wnioski się odnoszą. Takie podejście jest ostatecznym celem nauki o społeczeństwie (Thomas, Znaniecki 1976, s. 9). Projekt badawczy jest logiczną sekwencją, która ma za zadanie połączyć dane empiryczne z postawionymi pytaniami badawczymi.

Sekwencja ta najczęściej prowadzi do postawienia tez, następnie ich weryfikacji i wyciągnięcia wniosków. Takie podejście oznacza, że projekt badawczy możemy uznać za scenariusz, który badacz realizuje podczas zbierania, analizowania i interpretowania danych empirycznych. Możemy uznać projekt badawczy za logiczny model dowodzenia określonych sądów, który pozwala badaczowi wyciągać wnioski dotyczące związków przyczynowo-skutkowych pomiędzy zachodzącymi zdarzeniami (Yin 2015, s. 60). Nie zawsze jednak mamy ściśle powiązane ze sobą przyczyny ze skutkami. Często te relacje są niejasne i wykazanie ich wymaga przeprowadzenia zarówno zaawansowanej analizy ilościowej, jak i bardzo dokładnej i szczegółowej analizy jakościowej. Jednak wszystkie te zabiegi powinny prowadzić do postawienia tez badawczych, udowodnienia/weryfikacji i wyciągnięcia z nich wniosków. Sam projekt badawczy polegający jedynie na zbieraniu danych empirycznych bez ich analizy i interpretacji, postawienia tez i ich udowodnienia nie ma sensu logicznego, gdyż tylko podczas analizy, interpretacji danych i dowodzeniu tez można dostrzec, że dane empiryczne są niekompletne lub mało przydatne i wymagają uzupełnienia.

Celem realizowanego projektu badawczego jest próba określenia, na podstawie treści narracji biograficznych, związków pomiędzy życiem zapisanym w przestrzeni, a doświadczeniami i przeżyciami osób biorących udział w badaniach.

Projekt badawczy składa się z pięciu elementów:

- 1) Pytania studium przypadku: jak? i dlaczego?
- 2) Odpowiedzi na pytanie: dlaczego zmieniano miejsce zamieszkania? Przy założeniu/hipotezie, że do zmiany miejsca zamieszkania dochodzi wtedy, gdy chcemy poprawić warunki i jakość życia członków gospodarstwa domowego.
- 3) Wielokrotnego studium przypadku, za jednostki analizy przyjęto historie życia siedemnastu osób.
- 4) Połączenia danych z założeniami, czyli sprawdzenie czy w każdym przypadku przyjęte założenia się sprawdzają, a jeśli nie, to co mimo wszystko było impulsem do zmiany miejsca zamieszkania.
- 5) Interpretacji wyników wielokrotnego studium przypadku.

We wszystkich przykładach wielokrotnego studium przypadku kierowano się logiką replikacji. Każdy indywidualny przykład wielokrotnego studium przypadku został poddany dogłębnej i wnikliwej analizie, a każde indywidualne studium przypadku w założeniu bazowało na zgromadzeniu i analizie danych. Wszystkie przypadki potraktowane zostały jak wielokrotne eksperymenty z założeniem ich odmienności, czyli replikacji teoretycznej (Yin 2015, s. 95).

1.3.1. Teoretyczne założenia biografii

Pojęcie biografii pojawia się dość rzadko w badaniach geograficznych, jednakże idea analizy historii życia człowieka jest w nich coraz częściej wykorzystywana (Kaczmarek 2004, s. 50). Trudność opisywania biografii polega na jej dwoistości. Po pierwsze,

na zmianie w przestrzeni, a po drugie, na mentalnym pozostaniu w poprzednim miejscu. Dlatego też tak trudno jest tę drogę człowieka przedstawić w geobiografii. W literaturze często spotyka się określenie biografii jako historii życia. Biografia jest definiowana jako przedstawienie doświadczeń i wspomnień danej osoby. Pamięć ludzka, indywidualna czy zbiorowa pełni rolę zachowywania śladów, dzięki którym mamy możliwość odtworzenia tego, co było, a biografia jako zjawisko i obiekt badań jest fenomenologicznym wydarzeniem w dziejach ludzkości i faktem naukowym. Takim potwierdzeniem wartości naukowej są spisane biografie profesorów Uniwersytetu Łódzkiego w pozycji *Opowiedzieć Uniwersytet. Łódź akademicka w biografiach wpisanych w losy Uniwersytetu Łódzkiego* (Kaźmierska, Waniek, Zysiak 2016). Warta uwagi jest praca Tadeusza Marszała, który podjął się próby opracowania biogramów znamienitych przedstawicieli Szadku doby średniowiecza i czasów wczesnonowoczesnych w *Szadkowskim słowniku biograficznym. Średniowiecze i renesans* (Marszał 2012). Uzasadnieniem wykorzystania biografii w geografii, jest to, że geografia opisuje świat, a biografia opisuje przebieg życia człowieka na tym świecie. Dlatego też kiedy opowiadamy biografie, to jednocześnie przedstawiamy fragment opisanego życia człowieka na świecie. Biografia przestrzenna przedstawia życie jako drogę człowieka w przestrzeni geograficznej, czyli geobiografię jako szlak życia człowieka przebiegający przez pewien określony zbiór lokalizacji przestrzennych. Biografia przestrzenna jest metodą stosowaną w geografii społecznej, której celem jest poznanie i zrozumienie życia człowieka w użytkowanych przez niego miejscach. Przyjmujemy, że człowiek stoi w centrum, a to, co go otacza, stanowi przestrzeń. Znaczenie przestrzeni nakłada się na znaczenie miejsca, a to, co na początku było przestrzenią, poprzez poznanie i nadanie wartości, staje się miejscem. Miejsce może mieć swoisty charakter pod względem krajobrazu, wspomnień i uczuć wiążących się z tym miejscem. Miejsce stanowi fragment przestrzeni społecznej, która jest przesycona uczuciami, myślami i wspomnieniami. Biografie przestrzenne wykorzystane w pracy przebiegają na arenie miasta, dlatego warto spojrzeć na nie oczyma geografa. Miasto stanowi skupienie ludności i ich mieszkań na niedużej powierzchni i położone jest na skrzyżowaniu dróg. Często stanowi ograniczony obszar geograficzny, zamieszkały przez dużą, silnie skupioną liczbę ludności. Identyfikatorem człowieka jest jego miejsce urodzenia. Jednak fakt urodzenia się w danym mieście może być jedynie przypadkiem. Dlatego później to miejsce może nie odgrywać większej roli, oprócz zapisu w dokumentach. O przynależności człowieka do jakiegoś miejsca najczęściej przesądza okres dzieciństwa i wczesnej młodości, wtedy to człowiek poznaje świat i nawiązuje więzi z miejscem i ludźmi. Głównym przyczynkiem do bogatej biografii przestrzennej społeczeństwa są przemiany polityczne i ekonomiczne, które pociągają za sobą zmiany społeczne. Bez tych zmian biografie przestrzenne byłyby uboższe i mniej ciekawe. Decyzja metodologiczna, o tym, żeby zwrócić się do kogoś z prośbą o opowiedzenie o całym życiu, powinna być podparta założeniami teoretycznymi. Założenia te składają się do interpretacji zjawisk społecznych, związanych z doświadczeniami ludzi w kontekście historycznym, w jakim umieszczona jest biografia.

Założenia teoretyczne biografii to:

- 1) W celu zrozumienia i wyjaśnienia zaistniałych zjawisk konieczne jest zrekonstruowanie ich genezy, procesu tworzenia się, reprodukcji i przemian.
- 2) W celu zrozumienia i wyjaśnienia działań ludzi konieczne jest poznanie subiektywnej perspektywy narratorów oraz przebiegu ich działań. Dzięki temu możemy się dowiedzieć, czego doświadczyli, jaki sens przypisywali swoim działaniom, a jaki przypisują im dzisiaj, oraz w jakim ukształtowanym biograficznie kontekście umieścili swoje doświadczenia.
- 3) W celu zrozumienia i wyjaśnienia wypowiedzi narratorów dotyczących poszczególnych kwestii i opowiedzianych doświadczeń konieczne jest zinterpretowanie ich jako części ogólnego kontekstu jego obecnego życia i przyszłej jego perspektywy (Rosenthal 2012, s. 281–282).

Przeprowadzone w pracy studia wielokrotnego przypadku mają za zadanie wykazać, jak i dlaczego uczestniczące w badaniach osoby zmieniały miejsce zamieszkiwania. Teoria jednostkowa indywidualnej geobiografii zamieszkiwania ma za zadanie ustalenie zakresu badań i celów do zrealizowania. Założeniem hipotetycznym pracy jest to, iż poddane badaniu osoby zmieniały miejsce zamieszkiwania w celu poprawy warunków i jakości życia. Jednakże nie doszłoby do zmiany miejsca zamieszkiwania, gdyby nie wystąpił impuls przymusowy pochodzący z wnętrza danej osoby lub też przychodzący z zewnątrz. Na zmianę miejsca zamieszkiwania mogą działać imperatywy subiektywne lub obiektywne, a na te drugie poddana badaniu osoba nie miała wpływu, lub też dochodziło do przymusu zmiany miejsca zamieszkiwania bez jej wiedzy czy zgody. To ostatnie miało miejsce w czasie gdy narratorzy byli jeszcze dziećmi i nie decydowali o sobie.

1.3.2. Funkcje poznawcze badań geograficznych

Podstawową funkcją wiedzy naukowej jest identyfikacja roli, jaką spełnia ona w zmienianiu świata poprzez jego zrozumienie. Dla geografa ważne jest, aby wiedział, jakie ma możliwości poznawania, czym dysponuje, tak aby jak najlepiej mógł opisać świat. W geografii wykorzystywana jest między innymi metoda obserwacyjna. Jest ona sposobem prowadzenia badań, w którym ogląd bezpośredni rzeczywistości odgrywa kluczową rolę. Obserwacja stanowi także czynność celową w poszukiwaniu faktów za pomocą zmysłów. Chcąc zatem wyjaśnić, w jaki sposób człowiek poznaje, warto rozważyć pewne zdolności czy możliwości, które przynależą do płaszczyzny cielesnej, jak i duchowej. Do płaszczyzny cielesnej zaliczamy te możliwości, sprawności, czucia, które nazywamy zmysłami. Wyróżniamy zmysły zewnętrzne i wewnętrzne. Do zmysłów zewnętrznych zaliczamy takie, które posiadają umiejscowienie w konkretnych organach. Posiadamy pięć klasycznych zmysłów: wzrok, słuch, smak, dotyk, powonienie, które znajdują się w konkretnych narządach. Dodatkowo psychologowie i biologowie przyjmują jeszcze zmysły, takie

jak: zmysł równowagi, wibracji, echolokacji. Do zmysłów wewnętrznych zaliczamy takie, które nie są umiejscowione w żadnym organie odpowiadającym za te zmysły. Są to zmysły takie jak: zmysł ogólny, który jest zdolnością lub władzą, dzięki której istota zmysłowa rozróżnia i koordynuje zmysły zewnętrzne. Dzięki niej widzimy np., że pies szczeka. Następnym zmysłem jest wyobraźnia, dzięki której istota zmysłowa potrafi zachowywać i przetrzymać w sobie treści postrzeżeń nawet pod nieobecność tych przedmiotów, może je aktualizować i wyobrażać je sobie. Ponadto w wyobraźni może przenieść się w inne miejsce. Kolejnym zmysłem jest władza sądenia, która pozwala istocie zmysłowej oceniać treści postrzeżeń jako użyteczne bądź szkodliwe i w ten sposób umożliwia tzw. zmysłowe wnioskowanie. Ostatnim zmysłem jest pamięć, dzięki której istota zmysłowa potrafi zachowywać dokonane już oceny, a w razie potrzeby może je aktualizować, przypominać i odtwarzać. W sferze duchowej wyróżniamy cztery aspekty duchowości. Pierwszym z nich jest podmiotowość, gdyż poznanie duchowe jest zawsze poznaniem świadomym i podmiotowym, a każdy akt poznawczy odniesiony jest do pewnego źródła, które nazywamy: Ja, i charakteryzuje się tożsamością. Drugim aspektem duchowości jest uniwersalność, pod tym terminem rozumiemy to, że poznanie ludzkie ma charakter pojęciowy, abstrakcyjny i oznacza, że człowiek ma zdolność do tworzenia pojęć i subiektywnych sądów. Trzecim aspektem duchowości jest całościowość, jedność, czyli umiejętność poznania człowieka. Mimo że jest ona niedoskonała, to charakteryzuje się pewną kompletnością, spójnością, jednością i całością. Poznajemy zawsze fragmentarycznie, ale to nie znaczy, że poznaliśmy tylko to, czego doświadczyliśmy. Reszta zostaje uzupełniona przez intencję samej świadomości. Czwartym aspektem duchowości jest język, w którym wszystkie powyższe elementy zbiegają się w jedną podstawową dyspozycję, tj. w umiejętność mowy. Już Grecy zauważyli, że człowiek jest istotą ożywioną, która posiada *logos*, potrafi mówić. Termin *logos* jest wieloznaczny i tłumaczy się go jako: słowo, rozum, mowa, duch. Dla Greka, posiadać ducha i posiadać język jest tym samym. Filozofowie podkreślają, że język czyni możliwym wspólnotę ludzi w wychowaniu, tradycji i kulturze, a słowa są abstrakcjami, które zostały wymyślone i uznawane przez ogół (Krapiec 2008, s. 201–345). Jak napisał Ludwig Wittgenstein w *Traktacie logiczno-filozoficznym*: „Granice mego języka oznaczają granice mego świata” (Wittgenstein 2000, s. 64). W filozofii uważa się, że podstawowe dane o świecie, które nazywamy doświadczeniem, uzyskujemy właśnie dzięki sferom zmysłowym, a przez empirystów zostały nazwane podstawowym źródłem zbierania pierwotnych obserwacji. Problematyka filozofii naukowej obejmuje zarówno założenia metodologiczne, ontologiczne i epistemologiczne. Ontologia bada strukturę rzeczywistości i zajmuje się problematyką związaną z pojęciami bytu, istoty i sposobów istnienia. Stawia ona pytania o podstawy istnienia. Kto jest tym bytem? Dlaczego jest? Jaki jest? W tej pracy tym bytem jest człowiek, czyli autonomiczna jednostka myśląca, samodzielnie dokonująca wyborów dróg życiowych w środowisku geograficznym. Ontologia pyta o to, jak człowiek podejmuje decyzje? Czy człowiek jest pustą, białą księgą

i od momentu narodzin zaczyna ją zapisywać? Inne podejście mówi, że człowiek nie jest zależny od siebie, ale uwarunkowany przez rodziców i otoczenie. Czy to że jesteśmy, jest zależne tylko od praw przyrody, czy od czynnika sprawczego, czegoś wyższego, co określa, jaki jest nasz byt? Pytania o personalizm i determinizm są niewątpliwie pytaniami ontologicznymi. Personalizm jest pytaniem o status człowieka żyjącego, o autonomiczną wartość osobowości i szczególną ważność pojęcia osoby. Determinizm stawia pytania dotyczące tego, w jakim zakresie jesteśmy wolni w swoich decyzjach i czy możemy podejmować je samodzielnie? Jaką wartość ma nasze działanie? Jaka jest miara wartościowania naszego działania? Jaka jest odpowiedzialność za nasze działanie? Jaka będzie miara nagrody za nasze dobre decyzje, a jaka będzie miara kary za złe decyzje? Człowiek jest bytem niepowtarzalnym, jednak w jego niepowtarzalności są pewne obiektywne, wspólne założenia postępowania. Zwolennicy obiektywnego sposobu istnienia wartości nie traktują ich jako indywidualnego przeżycia. Wartości są absolutnymi kategoriami i nie zależą od świadomości podmiotu. Natomiast według subiektywistów człowiek sam kreuje rzeczywistość. Wartości są indywidualnym wytworem i kategorią zmienną, zależną od postawy człowieka. Dlatego zakres wartości powinien być zawsze kompromisem pomiędzy ludźmi. Zrozumiałe zatem, że w pracy zmierzono się z założeniami ontologicznymi, które dotyczą bytu człowieka w miejskim świecie. Założenia opierały się na przeprowadzeniu badań biografii siedemnastu osób, w celu poznania historii ich życia i wykonania analiz pod kątem geobiografii zamieszkiwania w mieście. Ludzie posiadają różne wzorce i przebiegi geobiografii zamieszkiwania, lecz mimo różnych ścieżek występują podobieństwa prowadzące do chęci poprawy jakości życia w trakcie dojrzewania jednostek i zakładania swoich rodzin. Biografia tworzona jest poprzez przebieg historii życia człowieka, a doświadczenia zawarte w niej powstają podczas wzajemnego oddziaływania z innymi ludźmi i przestrzeniami. Doświadczenia kształtują życie człowieka poprzez zmiany. Mogą to być kolejne miejsca zamieszkania, nauki, pracy, wypoczynku. Rozwój kariery mieszkaniowej, edukacyjnej, zawodowej, miłość, małżeństwo, narodziny potomka, zostanie babcią czy dziadkiem, przejście na emeryturę, choroba czy też śmierć bliskiej osoby. To właśnie takie doświadczenia powodują, że jesteśmy właśnie tacy, jacy jesteśmy.

Podstawowymi funkcjami poznawczymi wiedzy geograficznej są:

- 1) Wyjaśnianie, czyli poszukiwanie odpowiedzi na pytania: dlaczego tak jest? dlaczego zaszedł pewien fakt? z jakiego powodu zaszedł? jaka była jego geneza? Poza tym, zbiór faktów powinien ukazać logikę procesu, która rządzi zaistnieniem tych faktów, by ostatecznie sformułować uniwersalne prawa opisujące istotę określonej klasy zjawisk.
- 2) Prognozowanie, czyli poszukiwanie odpowiedzi na pytania: jak będzie w przyszłości, kiedy to będzie? (Chojnicki 2010, s. 96–97).

Zgodnie z ujęciem tradycyjno-empirycznym, zakłada się maksymalne empiryczne uzasadnienie twierdzeń i jako cel stawia się opis. W ujęciu empiryczno-indukcyjnym, w którym dane faktyczne, czyli fakty geograficzne, uzyskujemy

na drodze obserwacji bezpośredniej, wyznacza się sposób prowadzenia badań, w których obserwacja odgrywa istotną rolę i jest celowym poszukiwaniem faktów i celową czynnością poznawania za pomocą zmysłów. Stanowi to postępowanie badawcze zmierzające do ustalenia pewnego stanu rzeczy lub jego zmiany, czyli faktu empirycznego bezpośrednio na podstawie dokonanych spostrzeżeń lub pośrednio przy użyciu instrumentów lub wypowiedzi informatorów w postaci wywiadów czy ankiet (Chojnicki 2010, s. 93).

Poznanie naukowe powinno być z założenia bezstronne, zupełne, ścisłe i odpowiedzialne. Właśnie te wyznaczniki różnią je od poznania potocznego. Wiedza naukowa powinna być traktowana jako polepszenie wiedzy potocznej, gdyż ją sprawdza, poszerza, poprawia i uzupełnia, a także dostarcza dowodów i wyjaśnień dla przyjętych założeń (Kleszcz 2017, s. 41). Edmund Husserl stwierdził, że poznanie może zachodzić immanentnie i transcendentnie. Immanentne oznacza to, co we mnie i uchodzi za niewątpliwe, a to, co transcendentne jest tym co poza mną, domniemane, wykraczające poza siebie. Oglądowe poznanie w myśli jest immanentne i takie poznanie zachodzi w naukach przyrodniczych i humanistycznych, które są obiektywne i znajdują swój obiekt poznania w rzeczywistości. Natomiast w naukach matematycznych jest transcendentne, gdyż nie możemy zobaczyć liczb i wielu innych pojęć matematycznych oraz tego wszystkiego, czym zajmuje się matematyka, tego, co nie jest samoobecną daną (Husserl 2008). Należy zauważyć, że transcendentność wcale nie oznacza, że nie możemy znaleźć interpretacji tych abstrakcyjnych pojęć w rzeczywistości. Na przykład matematyczna definicja liczb rzeczywistych jest bardzo skomplikowana, ale przykłady liczb rzeczywistych w przyrodzie bardzo łatwo znaleźć. Każda odległość, jaką możemy przebyć w otaczającym nas świecie, jest liczbą rzeczywistą, zakładając, że liczby dodatnie odpowiadają poruszaniu się do przodu, a liczby ujemne cofaniu się. Nawet taką nietypową odległość wyrażoną liczbą Pi (π) czasami w swoim życiu pokonywaliśmy. Wystarczy, że wykonaliśmy dokładnie jeden obrót na karuzeli o średnicy jednego metra i wówczas przebyliśmy drogę długości Pi. Zakres i sposoby poznawania i wyjaśniania rzeczywistości są efektem wrażliwości epistemologicznej badacza. Brak wrażliwości epistemologicznej, czyli brak otwarcia na poznanie świata, prowadzi do apatii badawczej. Rozumienie autentyczności odkrywanej w rzeczywistości kształtuje się pod wpływem wrażliwości poznawczej badacza i doświadczania podróży całą swoją egzystencją poszukującego prawdy. Badacz, przebywając w świecie, wyjaśnia fragmenty doświadczanej rzeczywistości i jednocześnie odkrywa sens skrawków własnej egzystencji. To właśnie życie badacza wyznacza treść, zakres i granice wyjaśniania badanego świata. Badacz całym sobą poświadcza wiarygodność formułowanych sądów naukowych, w których odnajdujemy moralność epistemologiczną. Warunkiem koniecznym takiego poznania jest bezpośrednio doświadczanie badanego świata. Wówczas kreowane są warunki odsłonięcia istoty zjawisk, czyli ich autentyczności. Dlatego moralnym obowiązkiem uczonego jest w pierwszej kolejności bycie w miejscu, które jest następnie analizowane, dzięki czemu uzyskujemy autentyczność epistemologiczną (Kaczmarek 2018,

s. 215). Biorąc pod rozwagę powyższe rozważania, badaczka w swoich dociekaniach na pierwszym miejscu stawia prawdę poznawczą. Dlatego też dotarła do każdego z miejsc zamieszkiwania na terenie Łodzi, o jakich mówili w swoich opowieściach narratorzy. Tym samym znalazła się w autentycznym środowisku geobiograficznym bohaterów swojej pracy.

1.4. Przegląd literatury

Przegląd literatury rozpoczniemy od rozważań Davida Seamona, który jest profesorem architektury, ale w swoim dorobku naukowym ma także pozycje z geografii humanistycznej. Interesuje go fenomenologiczne podejście do miejsca, architektury, domowości i projektowania środowiska jako tworzenia miejsc. W swoich badaniach ukazuje zainteresowanie miejscem poprzez połączenie geografii humanistycznej oraz fenomenologii geografii i architektury. Zauważa, że geografia fenomenologiczna kieruje swoją uwagę na istotę człowieka zamieszkującego Ziemię, bez względu na to, czy ten świat jest mały jak mieszkanie, czy też rozległy jak ocean, zwyczajny jak sąsiedztwo czy też dziwny jak odległy kraj; przede wszystkim człowiek żyje w geograficznym świecie (Seamon 2018). Sceną życia narratorów tej pracy jest przestrzeń miasta. Miastem zajmowali się między innymi, wywodzący się ze szkoły chicagowskiej, Robert Park i Ernest Burgess, którzy badali zachowania ludzi w środowisku miejskim. Traktowali oni miasto jako jednostkę geograficzną, ekologiczną i ekonomiczną, stanowiącą szczególne siedlisko przyrodnicze cywilizowanego człowieka (Park, Burgess 1967). W kręgu zainteresowań Manuela Castellsa znajdowała się szeroko rozumiana kwestia miejska, w tym socjologia miasta, czyli związek pomiędzy warunkami zamieszkania, a sposobami zachowań w przestrzeni miejskiej (Castells 1982). Z kolei temat nowych kwestii miejskich podjął Andy Merrifield, który starał się zdezaktualizować wcześniejsze podejścia do kwestii związanych z miejskością i społeczeństwem miejskim. Przyjmuje on założenie, że obecnie na kształt przestrzeni miejskiej zbyt duży wpływ ma polityka i pieniądze. Ponadto stwierdza, że aktualny model zarządzania miastami sprowadza się jedynie do uzyskania dobrego wyniku finansowego. Prowadzi to do tego, że miasto przekształca się z przestrzeni służącej wszystkim mieszkańcom w miejsce, na którym może zrobić dobry interes niewielu (Merrifield 2014). Jordi Borja uważa, że przestrzeń miasta jest polem konfrontacji wartości i interesów, wspólnych projektów i postaw hegemonicznych oraz roszczeń i zobowiązań wobec państwa (Borja 2003, s. 5). Studia nad fenomenem miejskości przeprowadzała Iwona Sagan. Najbardziej interesował ją wymiar społeczny, przestrzenny i ekonomiczny kwestii miejskiej oraz polityka rozwiązywania problemów występujących w przestrzeni miasta (Sagan 2017). Natomiast Grzegorz Węclawowicz w miastach poszukiwał specyfiki występującej podczas kształtowania

procesów urbanizacji i tworzenia się społeczeństwa miejskiego oraz zróżnicowania przestrzennego i mieszkaniowego ludności polskiej (Węclawowicz 1996, 1999, 2002). Dragoş Onea twierdzi, że miasta są często opisywane jako mozaika światów społecznych, ponieważ są złożone z wielu obszarów o różnym charakterze, tworzących miejskie doświadczenie nieskończenie fascynujące. Niektórzy mogą twierdzić, że indywidualność miejsc jest na tyle wyjątkowa, że jedynie subiektywne opisy terenu, oparte na intuicyjnych wglądach, pozwalają ukazać ich odrębność i uchwycić zasadniczy charakter (Onea 2012, s. 36). Alison Blunt, Laing Ebbensgaard i Olivia Sheringham, opierając się na serii biografii rodzinnych miast, badali miejskie i domowe życie poprzez doświadczenia, wspomnienia i narracje mieszkańców różnych osiedli w pobliżu Kingsland Road w Hackney we wschodnim Londynie. Mieszkańcy pochodzili z różnych miejsc i pokoleń oraz mieszkali w dzielnicy ukształtowanej przez przedwojenne i powojenne migracje, likwidację slumsów, regenerację i gentryfikację. Badacze starali się odpowiedzieć na dwa kluczowe pytania: jakie są doświadczenia mieszkańców, uczestników życia miejskiego ukształtowanego przez wielowarstwowe i splecione czasowości domu i miasta? Jak można zrozumieć miejskie i domowe życie w czasie, odsłaniając czasowość domu i miasta? Zaczęli od zbadania sposobów, w których uwikłane i wieloparametryczne korzenie i ścieżki kreślą migracje, miejsca zamieszkania i historie rodzinne mieszkańców miast, które z kolei kształtują i pomagają artykułować narracje o zmianach lokalnych i miejskich pod względem stabilności i niestabilności (Blunt i in. 2020). Janet Speake i Maria Pentaraki uważają, że ludzie mają własne doświadczenia i własne historie miejskie, które mogą wzbogacić zrozumienie życia miejskiego i zmian miasta. Jednak te narracje są często opowiadane, ale rzadko słyszane. Co więcej, te historie i doświadczenia są ważne, ponieważ ludzie przedstawiają je jako osobiste miejskie potyczki, ale niekoniecznie rozpoznają znaczenie ich narracji w rozwijaniu zrozumienia życia w nowym środowisku – odradzające się centra miast, w których lokalizacje tradycyjnie niezamieszkałe, stały się miejscami, w których obecnie mieszkają i żyją ludzie (Speake, Pentaraki 2017). Według Bohdana Jałowieckiego przestrzeń miasta złożona jest z wielu obszarów, z których podstawowymi obszarami codziennego życia mieszkańców miasta, jest przestrzeń mieszkalna i przestrzeń pracy (Jałowiecki 1980). Georg Hoffman między innymi interesował się transformacją krajobrazu miejskiego w Europie i nie zapomniał w swoich opracowaniach wspomnieć o Polsce. Według niego zwiększona urbanizacja i ekspansja miast wynikała z przemieszczania się ludzi z obszarów wiejskich do miejskich z powodów lokalizacyjnych industrializacji oraz czynników wynikających z powojennych perturbacji (Hoffman 1986). Jacek Kaczmarek i Adam Dąbrowski, geograf i ekonomista, wspólnie uznali, że studia nad rozwojem miast powinny mieć charakter interdyscyplinarny i dokonali omówienia istoty miejskości i różnorodności wartości, jakie oferuje miejska przestrzeń swym użytkownikom (Kaczmarek, Dąbrowski 2021). Michael Conzen podjął się badań nad światowymi wzorcami współczesnych przemian miejskich (Conzen 1986). Z kolei Marek Koter i Danuta Wiktorowska

zajmowali się historycznymi jednostkami urbanistycznymi i procesami przemian morfologicznych w centrum Łodzi (Koter, Wiktorowska 1976). Andrzej Lisowski zajmował się ustaleniem typologii przestrzeni w geografii człowieka. Według jego podziału przestrzeń możemy postrzegać w zależności od ujęcia, czy to podmiotowego, czy też przedmiotowego, w którego skład wchodzi zbiór przedmiotów w przestrzeni fizycznej. Ujęcie podmiotowe obejmuje zbiór relacji pomiędzy przedmiotami a podmiotami, czyli przestrzeń niefizyczną, w skład której wchodzi przestrzeń kulturowa, społeczna i ekologiczna (Lisowski 2013). Alicja Szajnowska-Wysocka podjęła się opracowania, w kontekście metodologicznym, zachowań przestrzennych ludności, w tym zjawisk migracji. Przyjęła migrację ludności za syntetyczny wskaźnik mierników zachowań układu społeczno-ekonomicznego w czasie i przestrzeni (Szajnowska-Wysocka 2000). Wojciech Michalski i Ewa Szafrąńska zajmowali się wewnątrzmięjskimi migracjami. Podjęli się badania rozmiarów migracji na obszarze Łodzi oraz ukazali kierunki przemieszczeń ludności. Wykazali aktywność migracyjną, która zmniejszała się od centrum ku obrzeżom, a dystans pokonywany przez migrantów stanowił niewielką odległość, gdyż główny kierunek migracji kierował się do sąsiednich jednostek (Michalski, Szafrąńska 2000). Dariusz Ilnicki i Zdenek Szczyrba w swoich badaniach koncentrowali się na rozpoznaniu wartości interpretacyjnej i wnioskowej migracji wewnętrznych na pobyt stały z uwzględnieniem ich kierunku. Badania pozwoliły na wyznaczenie zlewni i obszarów atrakcyjności migracyjnej (Ilnicki, Szczyrba 2021). Stanisław Liszewski przeprowadzał, oparte na badaniach empirycznych, analizy ruchliwości przestrzennej mieszkańców wybranych osiedli Łodzi, czyli zmiany miejsca zamieszkania w obszarze miasta (Liszewski 1991). Andrzej Jagielski uznał, że przemieszczenie w przestrzeni stanowi każda zmiana lokalizacji człowieka, bez względu na odległość, przyczyny czy motywy. Według niego przemieszczenia długotrwałe konkretyzują i uzewnętrzniają przestrzenne zachowania ludności, a najczęściej do przemieszczeń długotrwałych dochodzi podczas zmiany miejsca zamieszkania (Jagielski 1974). Jerzy Dzieciuchowicz w swoich badaniach interesował się zróżnicowaniem przestrzennym gruntów, ich obrotem oraz rozwojem i strukturą przestrzenną zasobów mieszkaniowych. Nie pomijał też tak istotnego faktu jak wielkość budynków i mieszkań, ich zasiedlenia i wyposażenia (Dzieciuchowicz 1974, 1976, 2011). Lidia Groeger i Jerzy Dzieciuchowicz zajmowali się między innymi przestrzeniami mieszkaniowymi. Ich obszarem badań była Łódź, posiadająca szereg współczesnych rezydencji w lokalizacjach przemysłowych. W kręgach ich zainteresowań były również nowoczesne przestrzenie mieszkaniowe wraz z otoczeniem i zagospodarowaniem działek współczesnych łódzkich rezydencji (Groeger 2014; Dzieciuchowicz, Groeger 2016). Andrzej Suliborski zajmował się środowiskiem mieszkaniowym miasta w kontekście badań geografii osadnictwa jako modelową identyfikacją środowiska mieszkaniowego (Suliborski 1976). Dariusz Ilnicki zidentyfikował czynniki mające wpływ na obraz sytuacji mieszkaniowej oraz opisał przestrzenne zróżnicowanie budownictwa mieszkaniowego w Polsce w latach 90. XX w. (Ilnicki 2003). Jacek Kaczmarek

podejmował się badania szeroko rozumianego mieszkalnictwa i przeprowadzał tzw. studia mieszkaniowe, które realizowane są na gruncie wielu nauk (Kaczmarek 1996). Ewa Szafrąńska docenia interdyscyplinarny charakter badań i szeroki zakres tematyczny, który oddziałuje na powiększenie kręgu zainteresowań analizami mieszkalnictwa. Badania te znajdują się w kręgu zainteresowań geografów, socjologów, historyków, antropologów społecznych, psychologów środowiskowych, urbanistów, architektów, planistów, ekonomistów, a także w naukach politycznych i prawnych. Do najważniejszych obszarów problemowych należy zaliczyć: opis i analizę polityki mieszkaniowej, badania aspektów ekonomicznych mieszkalnictwa oraz analizę geograficzną, dzięki której zmierza się do wyjaśniania czynników wpływających na przestrzenną dystrybucję mieszkań. W kręgu zainteresowań badaczy znajdują się również decyzje mieszkaniowe gospodarstw domowych i przebieg ruchliwości przestrzennej oraz badania nierówności w dostępie do zasobów mieszkaniowych. Ważnym aspektem w studiach mieszkaniowych jest dziedzina badań związanych z doświadczaniem, odkrywaniem sensu i znaczenia domu czy mieszkania, którą określa się jako geografie domu (Szafrąńska 2016). W polskiej geografii studia nad mieszkalnictwem prowadzone są w ramach geografii społecznej miast, która to subdyscyplina znajduje się na pograniczu geografii miast i geografii społecznej. W łódzkim ośrodku geograficznym studia nad środowiskiem mieszkaniowym miast zostały podjęte przez Ludwiga Straszewicza, który badał rozmieszczenie miejsc pracy i miejsc zamieszkania w Łódzkim Okręgu Przemysłowym. Wyniki jego badań wykazały zgodność obu tych układów, co oznaczało, że dojazdy do pracy nie stanowiły poważniejszego problemu (Straszewicz 1956). Andrzej Matczak podjął się zebrania całokształtu problematyki mieszkalnictwa w badaniach geograficznych po II wojnie światowej (Matczak 2014). Mieszkalnictwem z punktu widzenia socjologii zajmowało się wielu badaczy. W badaniach starano się ukazać przemiany społeczne w różnych krajach świata, w tym także w Polsce. Wielu badaczy wskazywało jednocześnie na nowe kierunki. Podejmowano nowatorskie wyzwania oraz odsłaniano zmiany preferencji mieszkaniowych (Seferagić 1996; Kempen 1996; Kroes 1996; Bonetti 1996; Kulesza 1996; Hajduk 1996; Korniłowicz 1996; Świetlik 1996; Dominowski 1996a; Dominowski 1996b; Urbańska 1996; Zaleska 1996; Kutarba 1996; Zrałek 1996; Kaltenberg-Kwiatkowska 1996; Zaniewska, Płachcińska 1996; Raginis 1996; Brink 1996; Tanninen 1996; Andersen, Vestergaard, Ambrose 1996; Adamczuk 1996; Ås 1996). Hal Kendig zajmował się karierą mieszkaniową, która po prostu odnosi się do kolejności mieszkań zajmowanych przez jednostki w ciągu życia (Kendig 1990, s. 133). Często w literaturze zamiennie z karierą mieszkaniową używane są terminy: trajektorie mieszkaniowe (Clark 2003) oraz ścieżki mieszkaniowe. Jednak należy zauważyć, że podczas gdy trajektorie mieszkaniowe i ścieżki mieszkaniowe sugerują zmiany w mieszkalnictwie warunków w czasie, kariera mieszkaniowa sugeruje podobieństwa z innymi karierami życiowymi, takimi jak kariera zawodowa a przebieg życia rodzinnego (Murdie 2002, 2003). Juliusz Goryński zajmował się bardziej szczegółowo aspektami dotyczącymi samego

mieszkania. Przyjął on, że podstawowym elementem środowiska człowieka jest jego miejsce stałego zamieszkania. Uznał, że mikrośrodowisko mieszkalne obejmuje mieszkanie, dom mieszkalny i jego najbliższe otoczenie. Uważał, że zmiany warunków obyczajowych powodują ruchy migracyjne ludności. Dzięki temu dochodzi do wymiany obyczajów mieszkaniowych między ludnością przybyłą ze wsi, a tą miejską. Występuje również gradacja społeczna, która przekłada się na pewien rodzaj gradacji mieszkaniowej. W związku z tym, że Polska obecnie nie cierpi już na tak duże niedobory mieszkaniowe, gdyż wystarczy posiadać odpowiednie zasoby finansowe, aby wynająć lub zakupić mieszkanie lub dom stworzony na własną miarę. Natomiast wskutek chęci dostosowania warunków mieszkaniowych do zmieniających się układów rodzinnych, dochodzi do wzmożonej ruchliwości mieszkaniowej (Goryński 1973). Raymond Ledrut, francuski badacz problematyki budownictwa mieszkaniowego, zajmował się niszowymi zagadnieniami wpływu cech mieszkania na odczucia i postawy mieszkańców oddziałujące na chęć pozostania czy też zamiany mieszkania (Ledrut 1968). Szymon Marcińczak w swoich badaniach interesował się oceną warunków zamieszkania i strukturami społeczno-przestrzennymi Łodzi (Marcińczak 2004, 2009). Sylwia Kaczmarek interesowała się, w jakich warunkach zamieszkują ludzie w dużym mieście i próbowała ukazać przestrzenne zróżnicowanie poziomu ich życia. Do tych badań wykorzystała wyniki statystyczne oraz opinie mieszkańców miasta Łodzi (Kaczmarek 1996). Niektóre przedstawione powyżej ujęcia mogą być odmienne od ujęć humanistów. Takim przykładem może być podejście Tadeusza Sławka, według którego bycie w przestrzeni jest poruszaniem się w świecie składającym się z miejsc pamięci prywatnej i związanymi z nią wydarzeniami istotnymi dla danej jednostki (Sławek 2013). Dobiesław Jędrzejczyk i Grzegorz Węclawowicz uważają, że humanistyczne podejście do miasta, w badaniach geograficznych, pozostaje ściśle połączone z naukami o człowieku. Wprowadzanie nowych wątków koncepcyjnych zmierza do większego zrozumienia roli i miejsca człowieka w przestrzeni miejskiej, a tym samym etycznego wymiaru ludzkiej egzystencji, świata przeżyć wewnętrznych i ich manifestacji przestrzennych, co daje większe zrozumienie powiązań człowieka ze strukturami miejskimi (Jędrzejczyk 2004a; Węclawowicz 2007). Jędrzejczyk dostrzega w geografii humanistycznej zamieszkiwanie, które jest punktem wyjścia traktowanym jako sposób bycia i stanowi zainteresowanie wielu dyscyplin naukowych. W ujęciu humanistycznym przestrzeń zamieszkiwania stanowi subiektywną realność w wytwarzaniu przestrzenności otaczającego świata, a w sensie ontologicznym to przestrzenność świata stanowi o relacji bycia, łącząc człowieka z miejscem jego zamieszkania (Jędrzejczyk 2008). O relacjach łączących człowieka z jego miejscem zamieszkania opowiadali bohaterowie tej pracy w swoich biografiiach. Definicja biografii została wprowadzona przez Normana Denzina, który przyjął, że biografia przedstawia doświadczenia i definicje danej osoby, tak jak ta osoba interpretuje te doświadczenia (Helling 1990, za Denzin 1970). Możemy też sformułować wniosek, że biografia jest zamieszkiwaniem w czasie, a geobiografia jest zamieszkiwaniem w przestrzeni. Barbara Skarga

twierdzi, że pamięć ludzka, czy to indywidualna, czy zbiorowa, pełni rolę zachowywania śladów i dzięki tym śladom mamy możliwość odtworzenia tego, co było (Skarga 2002). W pracy przyjęto definicję, wg której geobiografia zamieszkiwania jest charakterystyką kolejnych mieszkań czy domów, zaczynając od momentu urodzenia do czasu przeprowadzania badań (Burger 1982; Kaltenberg-Kwiatkowska 2007). Geobiografiami i ruchliwościami przestrzennymi zajmowało się, jak do tej pory, niewielu badaczy. Prekursorem w tej dziedzinie jest Jacek Kaczmarek, który opracował podstawy metodycznego podejścia geobiograficznego w geografii społecznej. Interesował się on przestrzenią i miejscem (którym może być także dom), podejmując dyskusję metodologiczną i poszukując definicji określających cechy przestrzeni i miejsca (Kaczmarek 1991, 2001, 2005). Andrzej Suliborski w wielu swoich pracach także nawiązywał do koncepcji istoty miejsca (Suliborski 2010). W badaniach geograficznych czas stał się istotnym przedmiotem odniesienia w przestrzeni za sprawą twórcy ontologii egzystencjalnej, Heideggera, a prekursorem tego działu filozofii był Husserl (Heidegger 1977, 2010; Husserl 1982). Jerzy Regulski uznaje, że przestrzeń stanowi pole służące zachowaniom przestrzennym ludności. Zachowania te są skutkiem podejmowania wielorakich decyzji dotyczących lokalizacji miejsca zamieszkania. Zazwyczaj wybór miejsca zamieszkania decyduje też o miejscu pracy osiągalnym ze względu na odległość czy też o możliwości korzystania z usług. Z drugiej strony to dostępność do pracy i usług wpływa na decyzje związane z wyborem miejsca zamieszkania (Regulski 1982). Jan Turowski poddawał analizie środowisko mieszkalne. Interesującym aspektem jego badań jest wniosek, że faza życia rodzinnego i ruchliwość społeczna należy do zmiennej niezależnej, a zmienną pośredniczącą jest negatywna ocena warunków mieszkaniowych, co skutkuje zmienną zależną prowadzącą do zmiany miejsca zamieszkania (Turowski 1979). Zatem warto zastanowić się, czy jest możliwe wyznaczenie obiektywnego optimum wielkości domu, mierzonego wymiarem przestrzeni, czyli najbardziej sprzyjających warunków dla osiągnięcia satysfakcji i chęci pozostania w danym miejscu? Paul-Henry Chombart de Lauwe, przyjął, że występują progi powierzchniowe, poniżej których w rodzinach dochodzi do złego samopoczucia, nerwic, kłótni i zjawisk patologicznych (Chombart de Lauwe 1960). Alberto Gasparini stwierdził, że w miarę wzrostu zagęszczenia mieszkania wzrasta nasilenie negatywnych zjawisk, zaburzeń zachowań wśród członków rodziny. Na podstawie swoich badań wyznaczył obiektywne optimum wielkości dla największej satysfakcji z zamieszkiwania w przestrzeni domu, gdzie na jedną osobę przypadają dwa pokoje (Gasparini 1973).

1.5. Podstawowe pojęcia

Podstawowe pojęcia używane w pracy to: biografia, geobiografia, przestrzeń, miejsca, zapisywanie przestrzeni, czytanie przestrzeni, miasto, miejsce zamieszkania.

Biografia (z greckiego – *bios* = życie + *grapho* = piszę) oznacza opis życia (Łatacz 2002, s. 69). Biografia stanowi opis dziejów całości życia człowieka i może mieć postać opracowania naukowego, popularnonaukowego lub literackiego. Szczególnie w podejściu bazującym na autorefleksji doświadczania życia i budowania narracji biograficznej poprzez podmiot doświadczający. Biografia jako zjawisko i obiekt badań jest fenomenologicznym wydarzeniem w dziejach ludzkości i jako takie jest faktem naukowym. Uzasadnieniem wykorzystania biografii w geografii jest to, że geografia opisuje świat, a biografia opisuje przebieg życia człowieka na tym świecie. Zatem w geografii i w biografii głównym elementem jest opis życia. Dlatego też kiedy prezentujemy biografię, to jednocześnie przedstawiamy fragment opisanego życia człowieka na świecie. W konsekwencji połączenie słów geografia i biografia daje nam geobiografię.

Geobiografia jest szlakiem życia człowieka przebiegającym przez pewien określony zbiór lokalizacji przestrzennych, w tym miejsc zamieszkania, które stanowią wypadkową oddziaływania środowiska społecznego i historycznego. Geobiografia jest to metoda stosowana w geografii społecznej, której celem jest poznanie i zrozumienie życia człowieka w różnych użytkowanych przez niego miejscach, a geobiografia zamieszkiwania koncentruje się na miejscach zamieszkania (Kaczmarek 2004, s. 52–53). Tym samym geobiografia oznacza umiejscowienie biografii w przestrzeni geograficznej (Kaczmarek 2005, s. 127), innymi słowy geobiografia jest to geograficzny szlak biografii (Kaczmarek, Kaczmarek 2010, s. 32). W przypadku tej pracy geobiografia to pisanie i czytanie życia z uwypukleniem relacji przestrzennych.

Przestrzeń w geografii społecznej stanowi podstawowe pojęcie myśli ludzkiej i jest źródłem, z którego kiełkuje idea związana z doświadczaniem i zrozumieniem otaczającego człowieka świata. Każda przestrzeń ma swój unikatowy charakter wynikający z relacji postawy poznawczej podmiotu względem otaczającej go rzeczywistości (Kaczmarek 2005, s. 17). Człowiek stoi w centrum, a to co go otacza stanowi przestrzeń. Przestrzeń jest *a priori* i wywodzi się ze wszystkich oglądów zewnętrznych (Kant 2013, s. 125). Kantowskie ujęcie przestrzeni wyznacza typ przestrzeni absolutno-subiektywnej. Przestrzeń subiektywna ma charakter podmiotowy, gdzie konieczna jest aktywność podmiotu, a lokalizacja zdarzeń w tej przestrzeni zależy od jego aktywności. Relacjami, które porządkują przestrzeń, stają się wrażenia, wyobrażenia i uczucia, jakimi kieruje się podmiot, a miarą tych zjawisk staje się słowo, które nie poddaje się kwantyfikacji (Kaczmarek 2005, s. 21–22).

„**Miejsca** są fragmentarycznymi i zwiniętymi historiami, przeszłościami pozbawionymi czytelności przez innego, nagromadzonymi czasami, które mogą się rozwinąć, ale które występują tu raczej jako potencjalne opowieści, zagadki do

rozwikłania, wreszcie symbolizacjami wyodrębnionymi z bólu lub rozkoszy ciała” (Certeau 2008, s. 109). Wykładnia miejsca według Michela de Certeau jest nośna w kontekście geobiografii zamieszkiwania. Z reguły znaczenie przestrzeni nakłada się na znaczenie miejsca, ale przestrzeń postrzegana jest szerszej niż miejsce, a to, co na początku jest przestrzenią, poprzez poznanie i nadanie wartości staje się miejscem. Jeśli przyjmiemy, że przestrzeń jest ruchem, to każde zatrzymanie w tym ruchu staje się miejscem (Tuan 1987, s. 16). Nie da się oddzielić przestrzeni od miejsca. Miejsce ma cechy ukazujące coś osobistego i wyjątkowego. Miejsce może być częścią ograniczonej i wyznaczonej przestrzeni. Miejsce ma konkretny charakter pod względem krajobrazu, wspomnień czy wiążących się z nim uczuć. Miejsce może mieć wydźwięk symboliczny, który wynika z osobistych doświadczeń, a przede wszystkim stanowi fragment przestrzeni społecznej, która jest przesycona uczuciami, myślami i wspomnieniami (Kaczmarek 2001, s. 74).

Zapisanie przestrzeni polega na utrwaleniu w pamięci człowieka obiektów materialnych, jak również wydarzeń w nich zachodzących, nawet wtedy, gdy już nie istnieją w przestrzeni. Oznacza to, że ta przestrzeń musiała być dla kogoś ważna i posiadać jakąś wyjątkową wartość. W pracy próbuje się ukazać fakt, że zapisywanie w przestrzeni jest przeżyciem, a następnie nawarstwianiem wartości w naszej pamięci i świadomości. Przykładem takich zapisanych wspomnień może być wystawa o nieistniejącym już dziś getcie warszawskim oraz publikacja towarzysząca wystawie, wydana przez Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma. Zapamiętana została ówczesna przestrzeń Muranowa, przestrzeń, której dziś już nie ma, jednak pozostała zapisana i utwalona w pamięci ówczesnych mieszkańców, a współcześnie została przywołana i ukazana na wystawie (Śpiewak 2020).

Czytanie przestrzeni nie zachodzi jak czytanie książki w domu, lecz jedynie wychodzenie do niej, powoduje ruch i umożliwia poznanie, a co za tym idzie zgłębianie świata i przestrzeni (Schlögel 2009, s. 10). Również każdy człowiek nie tylko zapisuje przestrzeń i odczytuje to, co w niej zostało zapisane, ale także naznacza ją swoją obecnością i działaniem oraz nawiązuje z nią bliskie relacje, współtworząc miejsce jako uczłowieczoną przestrzeń. Zaczynając od najbliższego sobie miejsca, np. podwórka zabaw i relacji z jej użytkownikami, po wspólne miejsca większych zbiorowości. Bohdan Jałowiecki tak definiuje czytanie, pisanie i wytwarzanie przestrzeni miasta: „Miasto można traktować jak książkę, ale książkę szczególną, swoisty pamiętnik pisany przez wieki. Elementy budowli można porównać do liter i słów, budynki do zdań, a miasto do opowieści. Każde pokolenie dodaje coś od siebie do tej fabuły, usiłuje zacząć historię od nowa, a niekiedy przepisuje po swojemu stare teksty” (Jałowiecki 2012, s. 6, 54–55). Zdarza się również tak, że z przestrzeni miasta wymazywane zostają całe strofy albo wrywane są całe kartki. Czytanie przestrzeni przez geografa oznacza próbę wyjaśniania i rozumienia relacji przestrzennych w przyrodzie i w środowisku społecznym. Zatem geografiami miast można określić jako sztukę czytania przestrzeni. Dla geografa środowisko geograficzne to przestrzeń, którą próbuje odczytać, poznać jej treść, znaczenie, symbole i relacje

między obserwowanymi wydarzeniami. W celu odczytania przestrzeni, potrzebna jest intuicja wykraczająca poza schematy, a także swoboda myślenia oraz wrażliwość na innych ludzi. Dlatego też geograf dąży do przekraczania granic nauki i tym samym umożliwia odkrywanie sensu istnienia jednostki w społeczeństwie (Kaczmarek, Kaczmarek 2010, s. 34; Kaczmarek 2019, s. 7). Aby móc przeczytać przestrzeń i w niej się poruszać, ta przestrzeń musi posiadać czytelność i obrazowość. Czytelność jest to łatwość dająca możliwość rozpoznawania poszczególnych części miasta poprzez charakterystyczne budowle i składanie ich w ogólną całość. Natomiast obrazowość jest to posługiwanie się obrazami miasta, a także myślowym, zgeneralizowanym przedstawieniem form miejskich. Taki obraz jest rezultatem uprzednich przeżyć i bezpośrednich doświadczeń jednostki (Lynch 1976, s. 3–4).

Miasto jest to tekst innego rodzaju niż tekst językowy, tu znaki muszą być dopiero odnalezione, wydzielone, zidentyfikowane, odkryte, a w języku są nam już dane. Czytanie miasta stwarza więc zupełnie inną tożsamość tekstową niż na przykład utwór literacki. To czytający nadaje sens zdarzeniom i elementom przestrzeni, to podmiot lektury semantyzuje świat doświadczany, podmiot, czyli moje Ja wraz ze stojącą za nim konstrukcją psychiczną oraz społecznymi, psychologicznymi, kulturowymi doświadczeniami (Kloch 2007, s. 506). Miasto można uznać za pewną całość humanistyczną, która wynika z działania ludzkiego i doświadczenia, a ludzie zamieszkujący terytorium miejskie są mieszkańcami miasta, czynnymi i doświadczającymi podmiotami (Jędrzejczyk 2004b, s. 11). Miasto jest zapisywanym indywidualnie fragmentem publicznej przestrzeni. Jednakże nie jest to obszar biernie oczekujący na uzupełnienie, jak puste kartki książki, lecz jest to palimpsest uzupełniany pieczołowicie żywą treścią przez kolejne pokolenia mieszkańców (Majer 2015, s. 23).

Miejsce zamieszkania odnosi się do konkretnego adresu, pod którym dana osoba mieszka. Miejsce zamieszkiwania definiuje przestrzeń mieszkalną zajmowaną przez lokatora w budynku mieszkalnym. W doktrynie prawa cywilnego miejsce stałego zamieszkania jest zwykle związane z posiadaniem domu lub mieszkania (Kaczmarek, Dąbrowski 2021, s. 52).

Rozdział 2

Geograficzne aspekty zamieszkiwania

W tym rozdziale zostaną przedstawione zagadnienia dotyczące geografii domu. Podjęto również próbę analizy tego zagadnienia na tle tematyki pracy. Zdefiniowano także pojęcia zamieszkiwania i zadomowienia oraz omówiono koncepcję domu i mieszkania. Dom, mieszkanie i zamieszkanie mają swoje wyrazistości w kulturze polskiej oraz kulturach obcych. Są jednymi z podstawowych różnic międzykulturowych, pojęcia te zawierają w swym zakresie semantycznym przeróżne konteksty. Poza tym poruszono temat migracji na obszarach wewnątrzmijskich.

2.1. Geografia domu

Badania nad mieszkalnictwem określane są jako studia mieszkaniowe, przeprowadzane na gruncie wielu nauk. Interdyscyplinarny charakter badań nad mieszkalnictwem skutkuje znajdowaniem się w kręgu zainteresowań geografów, socjologów, ekonomistów, historyków, antropologów społecznych, urbanistów, architektów, planistów, psychologów środowiskowych, a także nauk ścisłych i prawnych. Najważniejszymi obszarami badawczymi w studiach mieszkaniowych są opis i analiza polityki mieszkaniowej, badania aspektów ekonomicznych mieszkalnictwa oraz analiza geograficzna, która zmierza do wyjaśnienia czynników wpływających na przestrzenną dystrybucję mieszkań. Studia mieszkaniowe obejmują także decyzje mieszkaniowe gospodarstw domowych i przebieg ruchliwości przestrzennej oraz badania nierówności w dostępie do zasobów mieszkaniowych. Nie mniej ważny aspekt w studiach mieszkaniowych stanowi dziedzina badań związana z doświadczaniem, odkrywaniem sensu i znaczenia domu, mieszkania. To wszystko określane jest jako geografia domu (Szafrńska 2016, s. 27). Dzięki badaniom geografii społecznej, podejmowanym w paradygmacie humanistycznym, uzyskujemy

interesujące opisy i interpretacje domu. Dom może być miejscem skażonym przez obecność osób, czynności i rzeczy, które powodują poczucie dyskomfortu i utrwalają odrzucenie. Jednak mimo to częściej mówi się o świętym domu niż o domu konfliktu, odrzucając tym samym w geografii humanistycznej badanie domu jako miejsca, w którym ujawnia się układ władza–podległość. W tym idealistycznym ujęciu przestrzeń i obiekt tworzą całość jako formę/kształt. Poczucie zorganizowanej całości, które jest większe niż suma jej części, zapewnia poczucie indywidualności ludziom w nim mieszkającym (Sibley 1995). Dom to nie tylko poczucie bezpieczeństwa, osłona i wolność, ale także miejsce przemocy, wykorzystywania dzieci i różnych kryzysów. Banalna codzienność i rutynowość zamieszkiwania w jakiejś, często zbyt małej przestrzeni domu może powodować napięcia i konflikty. Należałoby zatem zerwać z pozytywną symboliką przestrzeni domowej i przejść do nowego spojrzenia na rodzinę. Rodzina nie powinna być traktowana jedynie w kategoriach statystycznie istniejącego gospodarstwa domowego, którego głównym celem jest reprodukcja. Dom znajduje się także w polu zainteresowania geografii feministycznej, gdzie jest to jedna z głównych struktur potwierdzająca upłciwienie przestrzeni. U podstaw binarnego podziału przestrzeni na kobiece i męskie leży podział na przestrzenie kobiece: wewnętrzne i prywatne; i przestrzenie męskie: zewnętrzne i publiczne. Zatem można powiedzieć, że tak w rzeczywistości wygląda układ relacji społecznych, nie jest to tylko kwestia architektury. Należy zauważyć, że jest to podejście feministyczne z lat 70./80. XX w., zgodnie z którym fizyczna forma mieszkania mogłaby być dosłownie odczytywana jako mapa struktur społecznych i wartości, które ją wytworzyły (Valentine 2001). Skonstruowane środowisko mieszkaniowe jest prostą metaforą społeczeństwa, które je wytworzyło. Może zatem nie należy się zgadzać na prosty determinizm środowiskowy, według którego kobiety stają się ofiarami przestrzeni. Następują zmiany w badaniu domu, które wymuszone są przez przeobrażenia zachodzące w życiu społecznym i gospodarczym, dzięki płatnej pracy kobiet poza domem i późniejszy powrót z pracy tak samo mężczyzn jak i kobiet do domu (Massey 1998). Współcześnie coraz bardziej uwidacznia się ewolucja widzenia i badania domu w ujęciu feministycznym (Szafrńska 2016, s. 24). Geografowie społeczni i geografowie kultury piszą o różnych paradygmatach domu. Wyraża się to w formie określonej typologii przestrzeni domu. Dom może być schronieniem, nie tylko ochroną przed chłodem i opadami atmosferycznymi, ale także miejscem dającym poczucie bezpieczeństwa. Dom to ognisko domowe, dające miejsce odpoczynku i poczucia wygody, w którym zaproszeni goście doznają serdecznej gościnności. W domu pozostaje nasze serce i poczucie bezpieczeństwa emocjonalnego, który jest miejscem miłości i czułości, miejscem, w którym doświadcza się wzajemnego wsparcia i stabilizacji. W domu tkwią nasze korzenie, jest to miejsce dające poczucie przynależności i tożsamości, pomagające walczyć z alienacją grożącą ze strony społeczeństwa, miejsce, w którym definiuje się siebie, a zewnętrznie uwidacznia się to w wystroju i stylu życia. Dom daje nam możliwość prywatności, poprzez atut kontrolowania, kto wchodzi, a kto nie do

naszego domu. Takim zewnętrznym przejawem wyznaczania prywatności są płoty, żywopłoty, wizjery w drzwiach, bramy i alarmy. Za miejsce zamieszkania uznaje się dowolne miejsce, w którym możemy przebywać, odpoczywać lub spać. W sensie fizycznym nie musi być domem, a miejscem zamieszkania może być ławka w parku albo szałas w lesie. Dom może być rajem, czyli wyidealizowanym wyrażeniem emocjonalnej radości z przynależenia, bycia bezpiecznym i poczucia bezpieczeństwa, mieszaniną pozytywnych uczuć i nie musi mieć wymiaru materialnego. W tym znaczeniu nawet ulica może stać się domem dla bezdomnego (Warf 2006). Oprócz znaczeń domu geografowie społeczni analizują również doświadczanie domu. Dom może być miejscem pracy, presji, buntu, negocjacji czy sprzeciwu. Dom jest przestrzenią materialną i afektywną, kształtowaną przez codzienne praktyki, przeżyte doświadczenia, relacje społeczne, wspomnienia i emocje. Znaczenia i przeżywane doświadczenia domu są różnorodne i często przeciwstawne: mogą być przestrzenią przynależności i wyobcowania, intymności i przemocy, pragnienia i strachu. Dom jest obdarzony emocjami, doświadczeniami i relacjami, które pozostają w sercu człowieka przez całe życie (Blunt, Varley 2004). Tematykę domu, obecną w geografii, porządkuje się do trzech głównych pól badawczych: budownictwo, mieszkanie i współzamieszkiwanie. Budownictwo dotyczy architektury domów i mieszkań, przestrzennej organizacji poszczególnych części domu i materialnych przedmiotów znajdujących się w tej przestrzeni. Ponadto sama przestrzeń domu jest czasami rozszerzana do podwórka i ogrodu (Bryden 2004). Mieszkanie oznacza doświadczenie tego mieszkania, znaczenie emocjonalne życia domowego i relacji społecznych. Należy pamiętać, że dom może mieć zarówno pozytywny, jak i negatywny odbiór. Mogą pojawiać się problemy wykluczenia, przemocy i bezdomności. To także wkroczenie w sferę intymną, taką jak tożsamość, przynależność, powiązana z migracjami. Pojęcia współzamieszkiwanie używa się na określenie domowego powiązania natury i obszaru kulturowego. Są to filozoficzne i etyczne refleksje dotyczące udomowienia i współżycia tego, co człowiecze i nieczłowiecze w przestrzeni domu (Blunt 2005). Dom jest przestrzenią materialną i ideową stworzoną przez uczucia, kształtowaną przez codzienne zachowania, życiowe doświadczenia, wspomnienia i emocje oraz przez relacje społeczne. Znaczenia i przeżyte doświadczenia domu mogą być różnorodne. Można rozpatrywać dom także jako przestrzeń przeciwstawną: przynależenia/alienacji, intymności/przemocy, pragnień/strachu. Dom jest tym, w co inwestuje się doświadczenia, znaczenia, emocje i związki stanowiące istotę ludzkiego życia (Klima 2012). Pomimo że dom jest najważniejszym miejscem dla człowieka, to wydaje się, że nadal w zbyt małym stopniu budzi zainteresowanie badaczy. Wynika to zapewne z przywiązania do podejścia scjencystycznego w geografii. Dlatego też większość opracowań traktuje głównie o typach zabudowy miejskiej. Dom pojawia się tam jako element tkanki czy struktury miasta. Temat domu jest pośrednio podejmowany przez geografów ludności, którzy analizują sytuację gospodarstw domowych. Dość bogatej literatury doczekała się problematyka związana z warunkami zamieszkania, warunkami mieszkaniowymi

i warunkami bytu. Autorzy podejmujący się badań i publikujący na ten temat to między innymi łódzcy geografowie, tacy jak: Jerzy Dzieciuchowicz (Dzieciuchowicz 1972, 2002, 2011), Andrzej Suliborski (Suliborski 1976), Stanisław Liszewski (Liszewski 1995), Sylwia Kaczmarek (Kaczmarek 1996), Lidia Groeger (Groeger 2004a, 2004b), Szymon Marcińczak (Marcińczak 2009), Anna Janiszewska (Janiszewska 2011), Ewa Klima (Klima 2012). Pod pojęciem warunków mieszkaniowych rozumie się stan techniczny i własnościowy, wielkość, wyposażenie i zaludnienie substancji mieszkaniowej, rozważane w odniesieniu do określonych potrzeb ludności. Tradycyjnie wyróżnia się wewnętrzne i zewnętrzne warunki mieszkaniowe. Wewnętrzne warunki mieszkaniowe mówią o tym, co dotyczy samego mieszkania, czyli powierzchni, liczbie izb, wyposażeniu, zaludnieniu, kosztach. Warunki zewnętrzne odnoszą się do wszystkiego, co poza budynkiem. Ocenie podlega również teren osiedla wraz z jego wyposażeniem w infrastrukturę techniczną, społeczną, a także usługi (Dzieciuchowicz 2011). Warunki zamieszkania definiuje się jako wzajemnie powiązane ze sobą elementy tworzące mieszkanie, budynek oraz otoczenie budynku (Kaczmarek 1996). Podejście do rozumienia przestrzeni mieszkaniowej w bloku rozpatrujemy poprzez rozróżnianie przestrzeni wewnętrznej bliskiej, czyli prywatnej, wewnętrznej dalekiej, czyli quasi-publicznej i zewnętrznej, czyli publicznej. Poprzez określenie: przestrzeń publiczna rozumie się możliwość dostępu do niej osób niebędących mieszkańcami danego mieszkania, sąsiadów czy innych osób (Janiszewska 2011). Takie podejście do przestrzeni wydaje się słuszne, kiedy analiza dotyczy budownictwa wielorodzinnego. Rozważania dotyczące warunków mieszkaniowych mieszczą się w szerszych obiektywnych badaniach poziomu życia i subiektywnych jakości życia jako oceny zaspokojenia potrzeb ludzi. Podstawowe pojęcia dotyczące domu i mieszkania, geografia dzieli z innymi dyscyplinami, głównie architekturą i urbanistyką. Pojawiają się również odwołania do terminologii stosowanej w praktyce statystycznej. Główny Urząd Statystyczny definiuje mieszkanie jako:

Lokal składający się z jednej lub kilku izb i pomieszczeń pomocniczych, przeznaczony na stały pobyt osób – wybudowany lub przebudowany do celów mieszkalnych; konstrukcyjnie wydzielony trwałymi ścianami w obrębie budynku, do którego to lokalu prowadzi niezależne wejście z klatki schodowej, ogólnego korytarza, wspólnej sieni bądź z ulicy, podwórza lub ogrodu¹.

Jak do tej pory w polskiej geografii nie podjęto kompleksowych i systematycznych badań tak ważnych filozoficznie kwestii zamieszkiwania w sensie rozumienia, czy samo istnienie mieszkań daje gwarancję zaistnienia zamieszkiwania, gdzie zamieszkiwanie jest podstawowym rysem bycia, zgodnie z którym są w nim śmiertelni ludzie. Trzeba wziąć pod uwagę, że aby zamieszkiwać, należy projektować, budować

1 Źródło definicji: Ustawa z 2 grudnia 1999 r. o narodowym spisie powszechnym ludności i mieszkań w 2002 r., miejsce publikacji: Dz. U. z 2000 r., poz. 1; ustawa z 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, miejsce publikacji: Dz. U. z 2019 r., poz. 737, z późn. zm.

i myśleć. Jednak nie widzimy w tym refleksji nad sensem mieszkania jako bycia. Warto bardziej wnikliwie zastanowić się nad tymi aspektami, co może doprowadzić do wyciągnięcia bardzo interesujących wniosków w kwestii budowania i mieszkania (Heidegger 1977). W tym kontekście rozumowania badania geograficzne odwołujące się do dorobku humanistycznego można podsumować pytaniem o stopień satysfakcji z mieszkania, jednak bez refleksji nad swoim byciem w tym mieszkaniu.

2.2. Zamieszkiwanie vs zadomowienie

W pracy omawiane są *habitations*, czyli miejsca zamieszkiwania, a także miejsca zadomowienia narratorów w domach, zatem niezbędne jest przyjrzenie się bliżej obu tym statusom: zamieszkiwanie i zadomowienie. Najczęściej kiedy nasz dom jest przez nas udomowiony/zadomowiony, to odbieramy go jako najważniejsze miejsce na ziemi, niemalże pępek świata. Kiedy jest wzniesiony rękoma mężczyzny i do tego dopieszczony kobiecą ręką, staje się właśnie tym domem, o którym mówimy *home*, *sweet home* (Łukasiuk, Jewdokimow 2012, s. 18).

2.2.1. Zamieszkiwanie

Zamieszkiwanie oznacza zatrzymanie się w celu nadania sensu wybranemu miejscu, tak aby to miejsce, ten fragment przestrzeni nazwać, oswoić i pozbawić anonimowości, tak aby stał się nasz własny (Rembowska 2008b, s. 68). Zamieszkiwanie to schronienie dające możliwość wzrastania, to chronienie się przed zagrożeniami, to pozostawanie w spokoju w przestrzeni, umożliwiającej uzyskiwanie sukcesów (Skarga 2002, s. 93). Sposób zamieszkiwania składa się na styl życia, którego sensem jest wzajemne dopasowanie się społeczeństwa do warunków otoczenia (Wilczyński 2005, s. 95). Wynikiem złożonych relacji między człowiekiem a środowiskiem jest kształtowanie się wyjątkowego znaczenia wybranych jego fragmentów. Jednym z nich jest miejsce zamieszkiwania stanowiące znaczący fragment przestrzeni, która jest owocem doświadczenia indywidualnego i osobistego (Szkurlat 2002, s. 105). Dzięki nasyceniu przestrzeni osobistymi emocjami i przeżyciami dochodzi do powstawania miejsc nadających życiu sens i pozwalających zrozumieć otaczający świat życia codziennego. W procesie zadomowiania to dzięki takim miejscom człowiek buduje swoją indywidualną tożsamość, poprzez wyznaczanie drogowskazów w osobistej geografii budowanej przez jednostki. Tę wartość zakorzenienia w miejscu nazwijmy duchem miejsca, nadającym fragmentowi przestrzeni odrębność i niepowtarzalność tak konieczną w życiu indywidualnym, jak i społecznym. Miejsca takie stają się podstawowym wykładnikiem budowania pamięci, tak jednostkowej

jak i zbiorowej (Kaczmarek 2002, s. 77). Zamieszkiwanie przez ludzi przebiega na poziomie duchowym, a człowiek zamieszkując miejsce i rozumiejąc, czym ono jest, buduje warstwy treści duchowej tego miejsca. To, czy często jednostka zmienia miejsce swojego zamieszkania, jest kwestią ontologiczną, która jest zależna od charakteru i sposobu bycia człowieka (Buczyńska-Garewicz 2006, s. 11). Tadeusz Sławek definiuje, że: „Mieszkać – znaczy przebijać się niestrudzenie przez morze szczegółów, detalicznych historii życia ludzi w stronę możliwości zamieszkiwania”. Bycie z przestrzenią jest poruszaniem się w świecie zarchiwizowanym. Obok powszechnych miejsc pamięci tkanka przestrzeni składa się z miejsc pamięci prywatnej, która związana jest z wydarzeniami istotnymi tylko dla tej konkretnej jednostki. Takie miejsca stanowią niezbędne składniki przestrzeni, aby przestrzeń nabrała znaczenia. Człowieka z przestrzenią łączy specyficzna więź, która jest niemożliwością zatarcia się poszczególnych *topoi*, w taki sposób, że człowiek nie może wyrzec się miejsc, w których był i nie pozostawia ich za sobą, lecz nosi w sobie na zawsze. Taki trwały związek z miejscami stanowi podwaliny egzystencji ludzkiego zamieszkiwania (Sławek 2013, s. 8, 30, 136).

2.2.2. Zadomowienie

Semantyczne określenie *oikosu* wyznacza przychodniość i przechodniość domu, czyli sytuację procesu ustawicznego dochodzenia do sytuacji zamieszkiwania, zadomowienia i ustalania lokum bytowania (Kadłubek 2013, s. 170). Doświadczanie zamieszkiwania w domach, w miejscach znanych i oswojonych, daje nam możliwość zadomowienia, a jeśli nie, to poszukujemy dalej innych doskonalszych miejsc. Miejsce może stać się dopiero wtedy domem, kiedy nastąpi zestrojenie jego duchowych treści z duszą mieszkańca. Najważniejsza w tym układzie jest sama relacja między człowiekiem a przestrzenią, która określa jakąś przestrzeń jako dom (Jędrzejczyk 2008, s. 29, 36). Najważniejsze życiowe decyzje, dotyczące wyboru małżonka, pracy i miejsca zamieszkania w 99% podejmujemy dzięki niezwykle wyrafinowanym algorytmom, które to nazywamy doznaniem, emocjami czy też pragnieniami (Harari 2018, s. 114). Główną rolę w tych aspektach odgrywa osobisty stosunek człowieka do miejsca jego zamieszkiwania. Możemy wyróżnić dwie płaszczyzny, na których się to odbywa: płaszczyzna utylitarna i płaszczyzna uczuciowa. Pierwsza płaszczyzna spełnia rolę zaspokajania potrzeb bytowych. Druga natomiast staje się częścią osobowości i elementem samourzeczywistnienia, poprzez kształtowanie stosownie do swoich preferencji. W związku z rozróżnieniem tych dwóch płaszczyzn możemy rozstrzygnąć, czy rola danego mieszkania jest tylko na płaszczyźnie zamieszkiwania, czyli utylitarna, czy też na płaszczyźnie zadomowienia, czyli uczuciowa (Goryński 1973, s. 25). Zadomowienie jest byciem u siebie w swoim domu, czyli zanurzeniem się w określony stan egzystencjalny. Ma charakter intersubiektywny i jest kwestią bezpośredniej intuicji danej każdemu człowiekowi z osobna (Kuźma 2015, s. 24).

Chęć posiadania własnego domu i poczucie zdomowienia w zamieszkiwanej przez ludzi okolicy znajduje się u podstaw głębokich potrzeb psychologicznych. Wynikają one z pragnienia przynależności do społeczności, w której czujemy się jak w domu, pośród bliskich, życzliwych osób i w miejscu, w którym czujemy się bezpiecznie (Ward 1983, s. 116). W tak szeroko rozumianej funkcji zamieszkiwania i zdomowienia tkwi istota egzystencji i bycie człowieka na Ziemi (Heidegger 1977, s. 318–321). Zamieszkiwanie człowieka to nie tylko wymiar utylitarny, ale także wymiar ludzkiego życia, w którym skupia się cały świat człowieka. Miasto jest obszarem gotowym do szerokich wymiarów zamieszkiwania. W środowisku miejskim zamieszkiwanie i zdomowienie uwzględnia materialnie pojmowane warunki mieszkaniowe oraz prawo do otwartej przestrzeni, widok z okna i przestrzeń społeczną dającą pole do nawiązywania więzi społecznych, ale równorzędnie prawo do samotności i ciszy pozwalające w swoim zdomowionym miejscu odpocząć od otaczającego miejskiego świata (Rembowska 2004, s. 47). Dłuższe zamieszkiwanie w danym miejscu daje możliwość poznania danego miejsca na tyle dokładnie, aby móc poczuć, czy w danym miejscu możemy czuć się intymnie i zdomowić się w nim na dłużej lub też na zawsze (Tuan 1987, s. 31). To że z domem związane jest zdomowienie, nie wynika z samego faktu istnienia materialnego, gdyż wraz z utratą domu, nie traci się jego śladu w duszy (Sokołka 2005). W naturze ludzkiej tkwi potrzeba zakorzenienia, osobliwego zdomowienia się w zajmowanym przez siebie miejscu. Uwidacznia się to w formie tworzenia trwałych więzi z wybranym miejscem. Służy ona budowaniu i wzbogacaniu własnej wartości, a poprzez poczucie przynależności do miejsca wzmacnia się poczucie bezpieczeństwa. Posiadanie własnego zdomowionego miejsca na ziemi daje satysfakcję, a to, co bliskie, zdomowione, pomaga w utrzymaniu wewnętrznej równowagi i możliwości prowadzenia regularnego rytmu codzienności. Większość ludzi, aby mieć udane życie, oprócz innych wartości, potrzebuje przywiązania się do miejsca. Poczucie zdomowienia i zakorzenienia się w jakimś miejscu na dłużej lub na stałe daje odczucie spełnienia się w życiu i rzutuje na całokształt życia. Posiadanie swojego miejsca na ziemi wyznacza sposób, w jaki człowiek postrzega siebie w środowisku geograficznym, a także do jakich dochodzi modyfikacji percepcji tego postrzegania. Świadomość miejsca jednoczy się z osobistym nastawieniem, w którym uczucia, rozumienie i przywiązanie są łącznikiem poprzez wspólny kontekst znaczeniowy. Takie emocjonalne więzi z miejscem zamieszkiwania i zdomowieniem, wyznaczającą pierwotną przestrzeń urodzenia, którą możemy nazwać prywatną ojczyzną. Jednak silne przywiązanie i zdomowienie, wręcz zakorzenienie w miejscu zamieszkiwania stawia czasami wyzwania przed polityką mieszkaniową. Wiąże się to z niechęcią opuszczania przez mieszkańców lokali mieszkalnych, mimo że uległy całkowitej dewastacji i nie nadają się do zamieszkiwania. Powodem tego może być silne przywiązanie do tego miejsca, kwestie sentymentalne, zdrowotne oraz przyzwyczajenie do korzystania z placówek medycznych, znanych i lubianych sklepów czy punktów usługowych lub też brak środków materialnych na urządzenie się w nowym miejscu. Kiedy ogólna

ocena danego miejsca jest pozytywna i wystarczająca w opinii mieszkańców, wtedy żadna propozycja, nawet obiektywnie znacznie lepsza, nie jest przez nich rozważana. Mając to na uwadze, polityka mieszkaniowa powinna przede wszystkim na pierwszym miejscu stawiać człowieka, przed odgórnym narzucaniem im poprawy warunków mieszkaniowych (Majer 2015, s. 24, 77–79).

2.3. Dom vs mieszkanie

W pracy stosowane są pojęcia tj. dom i mieszkanie mające odmienne znaczenia. Dlatego też konieczne jest dokładniejsze ich wyjaśnienie. Spróbujemy zastanowić się, czym właściwie jest mieszkanie, a czym dom. Postaramy się określić, jakie warunki musi spełniać mieszkanie, abyśmy mogli je nazywać domem.

2.3.1. Dom

Słowo dom (gr. *oikos, oikia*; hebr. *bayt*) oznacza zarówno materialną budowlę, jak i rodzinę (Dufour 1981). Może właśnie dlatego, że człowiek do pełni szczęścia potrzebuje w takiej samej mierze pewnego schronienia, jak i rodziny. Wartość domowi nadaje to, że: „Mężczyzna ofiarowuje kobiecie dom i kobieta ofiarowuje dom mężczyźnie. Na tym polega istota wzajemności, iż człowiek ofiarowuje drugiemu to, co w ogóle staje się możliwe dzięki obecności drugiego przy nim” (Tischner 1998, s. 228–229). Dom czy też mieszkanie powinno być miejscem *hygge*, oddającym jego znaczenie i oznaczające przytulność, szczęście, poczucie bezpieczeństwa i schronienie przed zewnętrznym światem (Herczyńska 2018, s. 162). Domem może być pokój lub mieszkanie umiejscowione w centralnym punkcie czasoprzestrzeni, które jest miejscem o wyjątkowym znaczeniu dla każdego człowieka, a tym bardziej dla rodziny. Należy jednak zaznaczyć, że nie każde mieszkanie uznajemy za dom. Zatem możemy przyjąć, że mieszkając w mieszkaniu zamieszkujemy je. Muszą wystąpić jakieś szczególne przesłanki, aby mieszkanie można było uznać za dom. W grę wchodzi tu kwestia poczucia przynależności do danej przestrzeni. Ważnym aspektem jest przywiązanie i pozytywne przeżycia, wspomnienia związane z daną przestrzenią, które inicjują poczucie zadomowienia w danym miejscu i uznania go za dom. Mieszkanie czy też dom jest ośrodkiem życia rodzinnego. W nim odbywa się życie towarzyskie. Jest też miejscem odpoczynku, czasem pracy i rozrywki. Dom stanowi teren do badań w mikroskali. Dom zajmuje przestrzeń zamieszkiwaną przez najmniejszą jednostkę międzyludzką, jaką stanowi rodzina tworząca jedno gospodarstwo domowe (Kurczewski 1997, s. 7). Może to być także gospodarstwo domowe jednoosobowe.

Słowo dom zwykle przychodzi na myśl budynek mieszkalny lub grupę osób ze sobą spokrewnionych, zamieszkujących w tym samym miejscu. Powszechnie wiadomo, jak ważną rolę odrywa rodzinny dom w życiu każdego człowieka. Jego znaczenie jest nie do przecenienia zwłaszcza w okresie dzieciństwa, gdy kształtuje osobowość młodych ludzi, którzy potrzebują poczucia bezpieczeństwa oraz w miarę regularnego rytmu codzienności. Optymalne warunki w tym względzie powinien zapewnić właśnie dom. Tak było w minionych epokach, tak jest i dzisiaj (Obtułowicz 2018, s. 130).

Zadaniem domu jest pełnienie różnych funkcji. Między innymi musi w nim znajdować się miejsce do spania, odpoczynku, miejsce posiłków rodzinnych, miejsce zabaw dla dzieci i spotkań towarzyskich dorosłych oraz często też miejsce do pracy zawodowej lub hobbystycznej. Częstość wymienione funkcje mogą ze sobą kolidować, dlatego też należy kształtować przestrzeń w taki sposób, aby w miarę możliwości unikać konfliktów funkcji użytkowej domu. W najmniejszym nawet domu występują miejsca o wyznaczonym im przeznaczeniu, nie pozostają one przypadkowe, a ich wyznaczenie zależy od zbiorowego doświadczenia ich mieszkańców. Należy zaznaczyć, że dany krąg kulturowy może mieć zupełnie inne wyznaczniki usytuowania danego miejsca niż inny, na przykład zależne od stron świata. Cenną wartością posiadania własnego domu jest możliwość dowolnej adaptacji jego przestrzeni w zależności od zmian składu, ilości i wieku członków rodziny oraz możliwość przekształcania go w miarę potrzeby. Cechami domu jednorodzinnego są: stabilizacja, swoboda, izolacja, wygoda, bycie u siebie, przestrzeń, cisza i spokój. Samozaprojektowanie lub samobudowa domu, powoduje, że taki dom staje się nasz własny, a jeśli jest zamieszkiwany przez następne pokolenia, to ma własną historię rodu. Dom związany jest z potrzebą tworzenia i pozostawiania swojego śladu na ziemi (Jałowicki 2012, s. 137–138). Dom umożliwia występowanie emocji, doświadczenia i powiązanych relacji. Można dom zrozumieć nie tylko jako przestrzeń o określonej lokalizacji, ale także jako zbiór relacji między ludźmi zamieszkującymi w tych miejscach oraz relacji między ludźmi a tymi miejscami. Dom może być bezpośrednio doświadczany i może wywoływać silne emocje, ale także stanowić konstrukcję społeczną wytworzoną pod wpływem marketingu komercyjnego, polityki kulturalnej i dyskursu publicznego. Dom jest złożoną i niejednoznaczną koncepcją. Różni się między społecznościami i kulturami, adaptuje się w miarę wpływu czasu, wskutek zmieniających się warunków osobistych, społecznych, kulturowych, gospodarczych i politycznych. Ze względu na rosnącą mobilność dom nie jest już postrzegany jako koncepcja stała, jako kraj przodków, ale jako ruchomy i przenoszący się w takim stopniu, w jakim można odnaleźć tradycyjne znaczenie domu, jako pojęciowy zakup w świecie współczesnego ruchu. Dla ludzi mobilnych poczucie domu jest płynne i zmienia się wielokrotnie. Odnosi się to nie tylko do jednego miejsca, ale na różne sposoby do wielu miejsc. Zmieniają się także relacje z tymi wieloma domami pomiędzy pokoleniami i na poszczególnych etapach ich życia (Nowicka 2007). Dom jest przestrzenią najbliższą człowiekowi, która stanowi istotę miejsca i jest tożsama z pojęciem budynku. Dom to również dobro

rodzinne, którego zadaniem jest utrzymanie rodziny razem. Obraz domu rodzinnego i spędzonego w nim dzieciństwa towarzyszy nam jako najważniejsze miejsce w życiu każdego człowieka (Libura 1990, s. 169–170). Dom można zdefiniować jako budynek, miejsce, mieszkanie, schronienie, które może być znakiem prestiżu i wyrażaniem indywidualności. Dom jest tym miejscem w przestrzeni, które jest najbardziej własne i najbardziej prywatne ze wszystkich miejsc w przestrzeni (Jałowiecki 1980, s. 23). Dom to nie tylko budynek, lecz miejsce, w które wrastamy, gleba, na której się rodzi nasze Ja we wszystkich jego wymiarach i to w domu zaczynamy uczyć się być sobą (Skarga 2002, s. 94). Najlepszym miejscem na świecie jest dom rodzinny, stare sąsiedztwo, miasto rodzinne, własny kraj (Tuan 1987, s. 13). Dom ma swoje szczególne miejsce we wszystkich kulturach, zaspokajają uniwersalną potrzebę schronienia, bezpieczeństwa, ładu, spokoju i możliwość obcowania z członkami rodziny. Dom, we wszystkich kulturach, w swojej symbolice i rytuałach jest wszechstronnym i uniwersalnym symbolem (Bednarek 1992, s. 79). Domem może być klasztor, który musi spełniać wiele funkcji jednocześnie, lecz jest przede wszystkim domem, w którym żyje cała wspólnota zakonna, pełniąc jednocześnie rolę miejsca pracy, kultu, narad, usług, leczenia, wypoczynku. Musi też dawać warunki do życia i rozwoju duchowego, tworząc mikroświat (Szylar 2018, s. 52). Temat domu znajduje się w kręgu zainteresowań geografów humanistycznych, którzy skupiają się na sposobach doświadczania przez człowieka przestrzeni i miejsca. Analizy oparte na metodach ilościowych pomijają jednak istotne aspekty wiedzy opartej na jednostkowych doświadczeniach ludzkich. Dom w skali mikrokosmicznej odwzorowuje wszechświat, czyli jest mikrokosmosem (Benedyktowicz 1992, s. 17–21). Pojęcie domu w literaturze naukowej przyjmuje wielorakie znaczenia. Zaczynając od tego, że dom oznacza konkretne miejsce, mieszkanie z wyposażeniem i jego najbliższym otoczeniem. W tym sensie dom częściowo może pokrywać się z pojęciem budynku, ponieważ budynek może składać się z wielu mieszkań. Dom to również konkretna zbiorowość społeczna, to zespół domowników, wraz z ich rolami, funkcjami, aktywnościami, stylami życia i ich wzajemnymi relacjami. Dom to pewna wartość, która zaspokaja potrzeby materialne, społeczne i symboliczne. W tym symbolicznym rozumieniu dom utożsamiamy jest z małą ojczyzną (Siciński 1992, s. 9; Siciński 2002, s. 91–92). Dom uznaje się za taki rodzaj przestrzeni, która jest najbardziej oswojona przez człowieka, jest najbardziej własna i wyodrębniona spośród całego świata. Ta przestrzeń pozwala wartościować inne przestrzenie i ludzi. Ta wyjątkowa przestrzeń swoim bytem naznacza miasto, wieś, okolicę, kraj, świat i wszechświat (Zadrożyńska 1992, s. 38). Dom jako budynek pod względem struktury jest wertykalny, gdyż rozciąga się od piwnic po strych. Dom to przestrzeń zamknięta, bezpieczna, szczęśliwa, gniazdo symbolizujące ideę schronienia, prywatność i intymność, która daje wolność do bycia sobą i poczucie bycia u siebie (Kuźma 2015, s. 25). To dom i życie rodzinne daje podwaliny ładu moralnego w życiu każdego człowieka. Pozwala nadać sens życiu i opanować chaos uczuć. Dobry dom stanowi lek na chaos moralny i emocjonalny człowieka. Dobry dom umożliwia odzyskanie zachwianej równowagi psychicznej. Do dobrego domu

wracamy, uciekając przed tym, co spotyka nas w świecie zewnętrznym. Dobry dom wspiera i stanowi ochronę przed zmarnotrawieniem zasobów personalnych, jakie posiada człowiek (Markowska 1992, s. 201). Dom stanowi przestrzeń prywatną, w której członkowie rodziny spędzają wspólnie część dnia, gdzie odbywają się codzienne i świąteczne aktywności członków rodziny. Zatem kwestia zadowolenia z tej życiowej przestrzeni czy też dyskomfort przebywania w niej pozostawia ślad na losach jej użytkowników. W efekcie czego stanowi gotowość lub brak do działania na rzecz poprawy przestrzeni czy też zmiany jej na rzecz innej, dogodniejszej dla członków rodziny (Bartoszek, Gruszczyński, Szczepański 1997, s. 20). Kontekst społeczny domu wyznaczają współmieszkańcy, będący najczęściej najbliższą rodziną, ale także sąsiedzi. W przypadku bloku przestrzenią domu jest samo mieszkanie, będące przestrzenią prywatną, dzieloną lub nie z innymi osobami, oraz otoczenie mieszkania, czyli wszystkie miejsca znajdujące się między drzwiami mieszkania, a wejściem do bloku, tzw. przestrzeń quasi-publiczna i najbliższe otoczenie bloku, tzw. przestrzeń publiczna, czyli np. pobliski parking, najbliższy plac zabaw czy też samo wejście do klatki schodowej bloku. Odległości społeczne we wszystkich tych miejscach można mierzyć w kategoriach, jako swoje oraz obce. W wymiarze społecznym dom w bloku oznacza przestrzeń, w której znamy ludzi, którzy tam mieszkają po imieniu i nazwisku. Każda z trzech stref ma swoją strukturę. Dotyczy to także mieszkania. Jego przestrzeń, choć w mniejszej skali, może być przez mieszkańców niejednakowo wartościowana pod różnymi względami (Klima 2012, s. 20).

2.3.2. Mieszkanie

Wyjaśniając kwestię mieszkaniową w miastach, należy zacząć od wyjaśnienia tego, kiedy na zamieszkiwany lokal mówimy: mieszkanie, a kiedy: dom, mimo że nadal zamieszkujemy dane mieszkanie. Sens słowa mieszkanie jest znacznie węższy niż słowa dom. Po pierwsze nie mówimy, że budujemy mieszkanie, a mówimy, że budujemy dom, ewentualnie budynek mieszkalny z wieloma mieszkaniami. Nie mówimy, że wracamy do mieszkania, lecz mówimy, że wracamy do domu. Mieszkanie możemy kupić lub wynająć. Mieszkanie może znajdować się w hotelu, kajucie na statku lub przyczepie kempingowej. Nie jest to tylko kwestia językowa, czy na zamieszkiwany lokal mówimy mieszkanie czy dom, ta sprawa dotyczy odczuć i postrzegania emocjonalnego zajmowanej przestrzeni. Jeśli mówimy o mieszkaniu, to jest ono często związane z bliskością miejsca pracy, gdyż człowiek stara się zamieszkiwać blisko swojej pracy, aby zmniejszyć koszty dojazdu. W przeszłości zdarzało się, że poprzez wynajem mieszkań powiązanych z własnością zakładu pracy i bliskością miejsca pracy pracodawca tworzył silną zależność między sobą a pracownikiem (Jałowiecki 1980, s. 28–29).

Aleksander Wallis wyodrębnił funkcje mieszkania mające służyć zaspokajaniu potrzeb biologicznych, psychicznych, kulturowych i ekonomicznych:

- 1) funkcje biologiczne i psychiczne spełniane w mieszkaniu należą do podstawowych mających zapewnić bezpieczne schronienie i spokój w celu realizowania potrzeb fizjologicznych i innych codziennych czynności;
- 2) funkcje kulturowe spełniane w mieszkaniu to głównie zacieśnianie rodzinnych interakcji, w tym opieki i wychowania dzieci, oraz spędzanie czasu z osobami spoza rodziny;
- 3) funkcje ekonomiczne spełniane są, kiedy mieszkanie jest równocześnie miejscem pracy zawodowej czy innych czynności amatorskich, jak również miejscem dokonywania napraw sprzętów i odzieży, stanowi również miejsce gromadzenia dóbr materialnych (Wallis 1977, s. 10–11).

Karta Ateńska, ustanowiona w roku 1933, wykluczyła dalszą możliwość budowy miast kapitalistycznych jako siedliska niedogodności epoki przemysłowej, w następstwie proponując rewolucję miejską w kontekście społecznym. W efekcie czego w dawnych krajach socjalistycznych, w tym również w Polsce, zaowocowało to budową wielkich bloków pogrupowanych w większe zespoły, znacznie oddalonych od miejsc pracy i pozbawionych podstawowych usług. Do tej pory w tych blokowiskach mieszka większość mieszkańców miast polskich (Jałowiecki 2012, s. 151–153). Należy zauważyć, że rola mieszkania w skali wartości społecznej powoli wzrasta. Dzieje się tak nie tylko na płaszczyźnie zaspokajania podstawowych potrzeb lokalowych, ale także na płaszczyźnie zaspokajania aspiracji społecznych, uczuciowych czy też doznań estetycznych (Goryński 1973, s. 43). Mieszkanie zaspokaja istotne funkcje w życiu człowieka, w tym także w sferze psychicznej. Mieszkanie, stanowiąc przestrzeń własną, staje się częścią osobowości człowieka (Herbst 1992, s. 167). W naukach socjologicznych przyjmuje się, że mieszkanie jest przestrzenią pozostającą we władaniu rodziny, która realizuje w nim swoje zadania, zaspokaja potrzeby, lokuje wartości i preferencje, ukazując zróżnicowanie pozycji osób w rodzinie wynikające ze zróżnicowania przyjmowanych ról. Mieszkanie traktowane jest jako specyficzny mikrokosmos, który łączy ograniczony fragment indywidualnej przestrzeni z makrokosmosem społecznym (Woroniecka 2014, s. 41). Mieszkanie jest to zawsze jakaś przestrzeń, którą rodzina, jednostka czy też kilka osób włada, zamieszkuje, realizuje swoje zadania i związane z nimi czynności i użytkuje według własnych wartości, potrzeb, możliwości i upodobań. Mieszkanie jest też przestrzenią będącą polem do spełniania ról społecznych, a także stanowi odzwierciedlenie pozycji tych osób w grupie rodzinnej (Kaltenberg-Kwiatkowska 1982, s. 7; 2007, s. 136). Pisząc o zabudowie mieszkaniowej, rozumie się ją jako zgrupowanie zespołów mieszkań na jakimś terenie, pod postacią domów jednorodzinnych lub domów wielomieszkaniowych. Mogą być to też obszary łączące obie te formy zabudowy. Potrzeba zmian w funkcjonalności mieszkania ewoluuje wraz ze zmianami, jakie występują w gospodarstwie domowym. Są one wywołane rozwojem rodziny i zmianami jej struktury, a także zmianami zapotrzebowania i upodobań wszystkich członków rodziny. Między innymi do konieczności zmiany mieszkania dochodzi wtedy, gdy następuje znaczne przekroczenie pojemności mieszkania. Dlatego też podstawowym

warunkiem właściwego zaspokajania potrzeb mieszkaniowych byłby taki system, gdzie właściwe rozplanowanie mieszkań dopuszcza do daleko idących modyfikacji w układzie funkcjonalnym mieszkania zgodnie ze zmieniającymi się potrzebami rodziny (Goryński 1973, s. 95, 132).

2.4. Migracje wewnątrzmijskie

Migracje stanowią ważną dziedzinę analiz demograficznych i są zdefiniowane jako całokształt przesunięć prowadzących do zmiany miejsca zamieszkania osób, które jedno miejsce opuszczają, zaś w innym się osiedlają. Takie podejście cechuje ujęcie wielkoskalowe oraz poszukiwanie rozwiązań modelowych i formułowanie prognoz. Pomija się samodzielną jednostkę, która podejmuje własne integralne decyzje (Kaczmarek 2004, s. 51). W pracy ten aspekt jest podejmowany jako podstawa migracji wewnątrzmijskich. Pośród przyczyn skłaniających ludzi do zmiany miejsca zamieszkania na terenie miasta poszukuje się dominant stanowiących zmiany w przebiegu życia jednostek i ich rodzin. Przeważnie dzieci, od momentu urodzenia do ukończenia edukacji, pozostają z rodzicami, a następnie opuszczają dom rodzinny. Mogą wyjechać do innej miejscowości na studia albo w celu podjęcia pracy zarobkowej. Następnym okresem przynosi w większości przypadków zawarcie związku małżeńskiego i narodziny dzieci. Każda z tych ważnych życiowych zmian wiąże się ze zmianami potrzeb mieszkaniowych (Jagielski 1974, s. 251–252). Poddając analizie zmiany miejsca zamieszkania, za przedmiot badań przyjmuje się przemieszczenia między parami miejsc, traktowane jako powiązanie pomiędzy dwoma miejscami geograficznymi. Macierz takich relacji nazywamy potokiem migracyjnym lub siecią przepływów. Migracja, jako przedmiot badań, jest bytem, którego obrazem geometrycznym w układzie współrzędnych euklidesowych jest odcinek linii zlokalizowanej na mapie (Jagielski 1987, s. 15). W dalszej części pracy, w podrozdziale 5.3.3, zaprezentowane zostaną mapy przedstawiające geobiografie zamieszkiwania, czyli sieci przepływów migracyjnych narratorów.

Do podstawowych przyczyn wywołujących migracje wewnątrzmijskie zaliczają się:

- 1) Wysokość dochodów.
- 2) Charakter zamieszkiwania (właściciel czy lokator).
- 3) Wielkość i wyposażenie mieszkania.
- 4) Wielkość rodziny.
- 5) Środowisko społeczne (reputacja).
- 6) Środowisko fizyczne otoczenia (Kozieł 1987, s. 109, za Rossi 1955).

Zmiany miejsca zamieszkania ludności przyczyniają się do zmian w strukturze społeczno-przestrzennej miast. Zjawiska te poddawane są badaniom poprzez

analizy ruchliwości mieszkaniowej lub migracji wewnątrz miast. Każda taka zmiana miejsca zamieszkania w przestrzeni miejskiej uzależniona jest od następujących uwarunkowań:

- 1) Istniejącej aktualnie struktury społeczno-przestrzennej danego miasta.
- 2) Stopnia znajomości i rozpoznania tej struktury.
- 1) Przyczyn podejmowania decyzji zmiany miejsca zamieszkania, które są ściśle związane z wyznawanym systemem wartości i stylem życia jednostki.
- 2) Wielkości gospodarstwa domowego.
- 3) Możliwości ekonomicznych jego mieszkańców.

Ruchliwość mieszkaniowa ludności przede wszystkim powiązana jest z istniejącymi zasobami nowych mieszkań na rynku pierwotnym oraz mieszkań na rynku wtórnym, sprzedawanych przez dotychczasowych właścicieli. Zatem duże znaczenie ma struktura przestrzenna i jakościowa dostępnych zasobów mieszkaniowych. Relacje zachodzące między ruchliwością mieszkaniową a strukturą społeczno-przestrzenną traktowane są jako relacje współoddziaływania potrzeb mieszkaniowych i struktury przestrzennej miasta. Wewnątrzmijska ruchliwość mieszkaniowa postrzegana jest jako oddziaływanie sił społecznych i ekonomicznych o charakterze zewnętrznych uwarunkowań, które kształtują ruchliwość przestrzenną gospodarstw domowych. Ruchliwość mieszkaniowa zachodząca wewnątrz miast jest jednym ze składników ogólnej ruchliwości przestrzennej. Skala ruchliwości mieszkaniowej wywoływana jest procesami społecznymi i ekonomicznymi związanymi z rynkiem mieszkaniowym miasta, który jest precyzowany przez skłonność do ruchliwości przestrzennej (Węclawowicz 2007, s. 160). Należy zauważyć, że mobilność gospodarstw domowych na świecie jest bardzo zróżnicowana. W Australii, Nowej Zelandii i Ameryce Północnej co rok przenosi się od 15 do 20% wszystkich miejskich gospodarstw domowych. W całej Europie wskaźniki mobilności również są zróżnicowane, ale generalnie wynoszą od 5 do 10% gospodarstw domowych rocznie. Wielkość tego ruchu wynika częściowo z siły gospodarczej i społecznej oraz wykracza poza obszary rynków mieszkaniowych poszczególnych miast. Jedną z determinant poziomu mobilności mieszkaniowej jest proces biznesowy, który jest endemiczny dla gospodarek kapitalistycznych. W czasie ożywienia gospodarczego wzrost możliwości zatrudnienia i wyższy poziom płac prowadzi do wzrostu popytu na nowe budownictwo mieszkaniowe, dzięki czemu w nowe miejsca przenoszą się całe rodziny. Występujące zmiany w organizacji społecznej, a w szczególności te obejmujące zmiany w strukturze rodziny oraz tempo tworzenia się, rozpadania i łączenia rodzin, również wpływają na ogólny poziom mobilności, wywierając bezpośredni wpływ na popyt na rynkach mieszkaniowych lokali pod wynajem. Należy mieć na uwadze również długoterminowe zmiany w strukturze rynku mieszkaniowego. W wielu krajach europejskich występuje wzrost liczby mieszkań zajmowanych przez właścicieli oraz mieszkań komunalnych, kosztem prywatnego sektora lokali pod wynajem, co doprowadza do ogólnego spadku mobilności z powodu wyższych kosztów i dłuższych

opóźnień związanych z przeprowadzką (Knox, Pinch 2006, s. 252). Wszystkie przemieszczenia warunkowane są poprzez stopień satysfakcji mieszkaniowej, poczucie określonej więzi z miejscem zamieszkania i otoczeniem oraz preferencjami migracyjnymi. Współcześnie zachodzi postępujący proces uniezależniania się od bezpośredniego otoczenia społecznego oraz brak potrzeby nawiązywania więzi z nim. Wynikać to może z wzrostu ruchliwości przestrzennej i rozwoju nowych form komunikacji oraz postępującej indywidualizacji życia (Szafrąńska 2016, s. 200–207). Typ miejsca zamieszkania stanowi wyznacznik, w jaki sposób ludzie od pokoleń przyzwyczaili się budować domy i w nich zamieszkiwać (Durkheim 2012, s. 40). Rytm ruchliwości mieszkaniowej wyznacza proces gospodarczy kształtujący jej cykliczność. Dobra koniunktura wiąże się ze wzrostem dochodów gospodarstw domowych, generując wzrost zapotrzebowania na nowe mieszkania. Dochodzi do procesu przejmowania przez niższe grupy społeczne mieszkań, które są opuszczane przez gospodarstwa przenoszące się do lepszych mieszkań czy dzielnic. Zmiany ekonomiczno-polityczne w organizacji rynku mieszkaniowego wywołują zmiany w natężeniu migracji mieszkaniowych. W Wielkiej Brytanii rozwój i zwiększanie udziału w rynku sektora własnościowego, mieszkalnictwa uspołecznionego i ograniczenie prywatnego sektora czynszowego spowodowało zmniejszenie ruchliwości mieszkaniowej. Ruchliwość mieszkaniowa zależy od liczby ludności, wzrostu skali budownictwa mieszkaniowego, napływu cudzoziemców, gęstości zaludnienia, typu społecznego i demograficznego gospodarstw domowych.

Migrantów możemy podzielić na dwie grupy:

- 1) przeprowadzających się często (*movers*);
- 2) pozostających w jednym miejscu dłużej (*stayers*).

Taki podział uzależniony jest głównie od stylu życia, wieku, formy własności zamieszkiwanego lokalu mieszkalnego. Młodsze osoby żyjące samotnie mają łatwość częstszej zmiany mieszkania, a osoby zamieszkujące budownictwo prywatne czy czynszowe częściej są skłonne zmieniać miejsce zamieszkania niż posiadacze mieszkań własnościowych. Osoby częściej zmieniające miejsce zamieszkania są bardziej skłonne do kolejnego przemieszczania się (*movers*). Przeciwnieństwem tego jest występujące zjawisko rosnącej pasywności, które polega na zmniejszaniu się ewentualności zmiany miejsca zamieszkania (*stayers*).

Podatność do migracji jest uzależniona od następujących składników:

1. Hierarchicznej charakterystyki gospodarstw domowych.
2. Ograniczeń społecznych związanych ze statusem społecznym, rasowym, etnicznym.
3. Stylu życia gospodarstwa domowego.
4. Sytuacji finansowej.
5. Potrzeb wewnętrznych.
6. Wiek budownictwa.

Ruchliwość mieszkaniowa może być dobrowolna lub mieć charakter wymuszony przez potrzeby lokalizacyjne korporacji, agend administracyjnych czy rządowych. Większość przemieszczeń zachodzi w określonych jednostkach sąsiedzkich i dotyczy osiedli podmiejskich o najlepszych warunkach życia. Takie obszary stanowią atrakcyjną propozycję dla ruchliwej elity, ze względu na brak chęci nawiązywania więzi sąsiedzkich, dlatego też decydują się na wybór nowych, drogich podmiejskich osiedli. Elitarne gospodarstwa domowe częściej niż inne podejmują kolejne decyzje o charakterze korygującym, na podstawie lepszego poznania struktury przestrzennej miasta dotyczącym struktury społecznej, dostępności do szkół i usług. W badaniach migracyjnych dotyczących geografii społecznej miast poszukuje się regularności w ruchliwościach wewnątrzmijskich przy założeniu, że istnieje współzależność pomiędzy ruchliwością mieszkaniową a zmianami w strukturze przestrzenno-społecznej miasta. Wykryto współzależność stanowiącą minimalizację odległości przemieszczeń zależną od wielkości miasta oraz współzależność regularności przemieszczania się w kierunku od centrum na przedmieścia i obszary podmiejskie.

W studiach migracyjnych, w geografii społecznej miast brane są pod uwagę dwie strony ruchliwości mieszkaniowej gospodarstw domowych:

- 1) przyczyny podejmowania decyzji szukania nowego mieszkania;
- 2) poszukiwanie i wybór nowej lokalizacji zamieszkania.

W tym miejscu konieczne jest ukazanie różnicy między wymuszonymi a dobrowolnymi przemieszczeniami. Przemieszczenia wymuszone mogą wynikać na przykład z wyburzenia domu, wejścia w związek małżeński, rozstania z partnerem, przejścia na emeryturę, znacznego pogorszenia stanu zdrowia, śmierci małżonka, wyprowadzki dzieci czy zmiany miejsca pracy wydłużającej znacznie codziennie dojazdy. Według ustaleń przemieszczenia wymuszone stanowią 40%, a dobrowolny charakter ma 60% wszystkich ruchów mieszkaniowych. Główną przyczynę ruchów mieszkaniowych stanowi zmiana dotycząca wielkości wymaganej przez gospodarstwo domowe przestrzeni mieszkaniowej. Przede wszystkim dotyczy relacji między wielkością a składem rodziny, w kontekście odczuwania potrzeb mieszkaniowych przez członków danego gospodarstwa domowego. Decyzję co do zmiany miejsca zamieszkania warunkuje stres wynikający z napięć z niezaspokojonych potrzeb mieszkaniowych, nadziei, aspiracji co do aktualnych warunków zamieszkiwania w konkretnym środowisku geograficznym. Najczęściej przenoszą się osoby, które ukierunkowane są na karierę zawodową. Wtedy ich potrzeby mieszkaniowe lokalizują się w obszarach związanych z wysokim prestiżem, zgodnych z ich dochodami i statusem zawodowym. Z kolei osoby ukierunkowane na rozrywkę i konsumpcję kierują się do miejsc o dogodnym dostępie do wyżej wymienionych potrzeb (Węclawowicz 2007, s. 161–164).

Zagadnienia dotyczące domu, mieszkania i przemieszczeń podejmowane są nie tylko w opracowaniach naukowych, ale również w literaturze pięknej. Powody zmian miejsc zamieszkania i wyboru nowych są różne. Te najważniejsze i najbliższe

każdemu człowiekowi to zapewnienie optymalnego życia całej swojej rodzinie, w szczególności stworzenia jak najlepszych warunków rozwoju dla dzieci. Migracje wewnętrzne sprzyjają rozwojowi biografii mieszkaniowej, gdyż przemieszczenia powodują potrzebę zmiany wielu aspektów życia, takich jak na przykład zmiana miejsca pracy czy grona znajomych. Wydaje się, że bogata biografia mieszkaniowa nie sprzyja tworzeniu się domu jako ogniska domowego, gdyż częste zmiany miejsca zamieszkiwania nie sprzyjają zdomowieniu się, czyli nie dochodzi do przemiany mieszkania w dom. Mobilność mieszkaniowa ludności, tak bardzo pożądana w przypadku nowoczesnego społeczeństwa, nie sprzyja zdomowianiu się w miejscu zamieszkiwania, a co za tym idzie powoduje, że nie zawsze mieszkanie, w którym się zamieszkuje, staje się domem. Oznacza to, że rzadziej niż w przeszłości mamy do czynienia z zdomowieniem i domem, a częściej tylko z zamieszkiwaniem i mieszkaniem.

Rozdział 3

Charakterystyka obszaru badań

Obszar badań obejmuje swoim zasięgiem obecne granice administracyjne Łodzi, w których przebiegały geobiografie zamieszkiwania poddanych badaniom narratorów. Dlatego też niezbędne jest wnikliwe zaprezentowanie przebiegu zmienności terytorialnej obszaru tego miasta oraz kwestii środowiska mieszkaniowego, a także społecznego.

3.1. Zmienność terytorialna

Rozwój każdego miasta ma silny związek z określoną organizacją przestrzenną terenów osadnictwa miejskiego. Formy organizacji przestrzeni są uzależnione w każdym okresie historycznym od obecnej wielkości miasta, pozycji, położenia geopolitycznego, sytuacji gospodarczej, funkcji, a także od stanu technik budowlanych oraz panujących wzorów i estetyki danej epoki. Różnorodność czynników, która rzutuje na organizację przestrzenną, sprawia, że każde miasto ma niepowtarzalny kształt, rodzaj zabudowy i sposób rozplanowania przestrzeni miejskiej (Koter 1974, s. 3). Źródła pośrednie wskazują, że Łódź mogła istnieć już w XII wieku, jednak pierwsza wzmianka o wsi Lodza, wymieniona została w dokumencie księcia łęczyckiego Władysława w 1332 roku (Puś 1987, s. 7). Do rozwoju gospodarczego osady w XIV wieku przyczyniło się wytyczenie traktu handlowego z Krakowa przez Piotrków, Łódź, Łęczycę, Toruń, Gdańsk (Ginsbert 1962, s. 13). W początkach XV wieku Łódź była osadą targową z kościołem. Miasto zostało lokowane na prawie magdeburskim, w 1423 roku, ale dopiero w 1433 roku otrzymało potwierdzenie praw miejskich. Nazwy Łodzja (Lodzya) używano jeszcze w XVI wieku. Wtedy było to małe miasto, jedynie lokalny ośrodek targowo-rzemieślniczy, pozostający w dobrach biskupów kujawskich. Do rozbiorów miasto znajdowało się w województwie łęczyckim. W 1793 roku Łódź znalazła się pod zaborem pruskim, a w latach 1807–1815 znajdowała się w Księstwie Warszawskim, potem w Królestwie Polskim. Łódź stanowi

przykład miasta, które rozwijało się dzięki kapitalistycznej rewolucji przemysłowej. O błyskawicznym rozwoju miasta zdecydował przemysł włókienniczy, kiedy to władze Królestwa Polskiego wyznaczyły Łódź na ośrodek osadniczy dla prządek i tkaczy napływających z Czech, Saksonii, Wielkopolski i Śląska. Do Łodzi od 1821 roku zaczęli także przybywać osadnicy, którzy otrzymywali działki w dzielnicy Nowe Miasto i Osadzie Łódka. Produkowano przędzę, tkaniny wełniane, lniane i bawełniane, dzięki czemu zwiększał się udział przetwórstwa bawełnianego i wzrastały możliwości eksportu na chłonne rynki Rosji i Chin. Na terenie Łodzi powstawały najpierw manufaktury, a potem fabryki. Pierwszą maszynę parową sprowadzono i zainstalowano w 1839 roku. Największymi przemysłowcami byli Niemcy, tacy jak Karol Scheibler, Ludwik Grohman i Ludwik Geyer oraz Żydzi, a najsłynniejszym z nich jest Izrael Kalmanowicz Poznański (Kwiatek, Lijewski 1998, s. 463–464). W XIX wieku Łódź zaczęła się rozwijać dzięki procesom industrializacji. Wtedy to z miasteczka rolniczego, które liczyło około 800 mieszkańców, wykazując niespotykane duże tempo rozwoju, w ciągu 100 lat Łódź stała się prawie pięciusetmilionowym miastem. Tak nagły przyrost liczby ludności spowodowany był migracją z obszarów wiejskich, jako skutek bardzo dynamicznego rozwoju przemysłu włókienniczego. Rozwój Łodzi w tym okresie był chaotyczny i nieplanowy, gdyż ani miasto, ani władze nie były przygotowane na tak duży napływ ludności. Spowodowało to, że warunki życia w mieście były bardzo trudne, wykazywały duży stopień zagęszczenia i przeludnienia. Brak podstawowej infrastruktury odbiegał w znacznym stopniu od warunków panujących w innych dużych polskich miastach. W latach 30. XX wieku połowa mieszkańców Łodzi zamieszkiwała mieszkania jednoizbowe i tylko 8,5% mieszkań miało podstawowe instalacje, tj. elektryczność, wodociąg i kanalizację (Szafrąńska 2016, s. 220). W 1944 roku uchwałą Krajowej Rady Narodowej, Łódź została uznana za miasto wydzielone na prawach województwa. Ten status prawny Łodzi obowiązywał do wprowadzenia nowego podziału terytorialnego kraju w roku 1975. Wtedy Łódź stała się stolicą województwa łódzkiego, mającego powierzchnię 1523,1 km². Terytorium miasta w kolejnych latach powiększane było jeszcze kilkakrotnie (Puś 1987, s. 101). Po roku 1946 do Łodzi przyłączano okoliczne miejscowości i osiedla, tj.: Ruda Pabianicka, Chojny, Retkinia, Wiskitno, Stoki, Łagiewniki. W związku z tym powierzchnia miasta wzrosła 3,5 raza. Następnie w roku 1965 przyłączono do Łodzi także osiedle Olechów. W latach 1975–1998, w związku z reformą podziału administracyjnego, powstało, najmniejsze w Polsce, województwo łódzkie, które obejmowało Łódź i okoliczne miejscowości. W roku 1988 do Łodzi przyłączono następnie Nowosolną, Andrzejów i Lublinek, tym samym powiększając powierzchnię Łodzi o kolejne 80 km² (Kwiatek, Lijewski 1998, s. 465). Obecnie Łódź, w granicach administracyjnych, obowiązujących od 1 stycznia 1988 roku, zajmuje powierzchnię 294,39 km². Ten obszar obejmuje Łódź, począwszy od najstarszej części, wraz z przyłączeniami, jakie miały miejsce w historii miasta. W początkowej fazie formowania się Łodzi przemysłowej tworzyły ją osady fabryczne wraz ze Starym Miastem rolniczym, które w roku 1825 zajmowały 7,5% dzisiejszego

terytorium, były to 22 km². Przyłączanie terenów podmiejskich wsi otaczających Łódź każdorazowo powiększało powierzchnię miasta. Z tego też powodu w 1915 roku nowo przyłączone tereny były ponad dwa razy większe niż poprzedni obszar miasta. Natomiast w 1945 roku przyłączone tereny stanowiły 72,2% poprzedniej powierzchni miasta. We współczesnych granicach Łodzi 80% stanowią tereny okolicznych wsi przyłączone w 1945 i w 1988 roku (Kotlicka 2008, s. 9). Współcześnie obszar Łodzi podzielony jest na 56 jednostek osiedlowych. System Informacji Miejskiej (SIM) w Łodzi został wprowadzony uchwałą Rady Miejskiej Łodzi Nr LVI/1069/05 z dnia 26 października 2005 r. Oznakowanie SIM przyjęto wg patentu warszawskiego udostępnionego nieodpłatnie. Wytyczono 56 obszarów miasta, które mają nawiązywać do historycznych podziałów. Mimo tego w świadomości mieszkańców nadal pozostaje podział Łodzi na pięć dzielnic: Śródmieście, Górna, Widzew, Polesie, Bałuty. W pracy prezentowane są geobiografie narratorów na mapach z ukazanymi podziałami dzielnicowymi – bardziej przejrzyste niż byłaby mapa z podziałem na rozdrobnione jednostki osiedlowe.

3.2. Kwestie mieszkaniowe

Po otrzymaniu praw miejskich w 1423 roku Łódź pozostawała nadal rolniczym miasteczkiem. Jeszcze w 1820 roku liczyła 106 drewnianych domów, mieszczących się w okolicach dzisiejszego Starego Rynku i placu Kościelnego. Dopiero kiedy w roku 1821, decyzją rządu Królestwa Polskiego, Łódź uznano za osadę fabryczną, utworzono kolonie sukiennicze Nowe Miasto i Osadę Łódkę, które przeznaczone zostały do zamieszkania przez tkaczy i prządki bawełny i lnu. W tych regularnie rozplanowanych osadach wybudowano domy rządowe łączące funkcje mieszkania i pracy (Dzieciuchowicz 1999, s. 89). Od tego momentu w rozbudowującej się żywiolowo Łodzi budynki mieszkalne wystawiano bezpośrednio w sąsiedztwie zakładów przemysłowych. Nowo powstające fabryki lokowano pośród zabudowy mieszkaniowej. W gęsto zabudowanym śródmieściu miejsca zamieszkania rozmieszczone były zgodnie z układem miejsc pracy (Straszewicz 1956, s. 780). W roku 1867 w Łodzi znajdowało się 2288 domów, z czego 356 budynków murowanych, a pozostałe były budynkami drewnianymi. Opłaty za wynajem mieszkań były dość wysokie. Z tego też powodu w jednym budynku zamieszkiwało kilka rodzin, a często też wynajmowano tylko łóżko w izbie (Puś 1987, s. 25). Dalsza intensyfikacja rozwoju budownictwa mieszkaniowego obszaru Łodzi ma ścisły związek z rozbudową miasta, które stało się ośrodkiem przemysłowym. Rozwój XIX-wiecznej Łodzi przemysłowej odbywał się w dużym tempie przy jednoczesnym dynamicznym wzroście liczby ludności. Powodowało to konieczność powiększania powierzchni miasta. Mimo wysiłków budownictwo mieszkaniowe nie spełniało wymagań ciągle zwiększającej

się liczby ludności, a charakterystyczną cechą łódzkich mieszkań był niski standard i duże zagęszczenie osób w mieszkaniach, które w większości nie miały ani doprowadzonej wody, ani sanitariatów. Jedynie niewielka liczba mieszkań posiadała wodę i kanalizację. Ludność napływowa z terenów wiejskich nie odczuwała różnicy warunków mieszkaniowych ani też dyskomfortu z tym związanego, ze względu na podobny standard w obu lokalizacjach. Zaspokojenie potrzeb mieszkaniowych było ściśle związane z przynależnością do konkretnej klasy społecznej i z zamożnością. Łódź z początku XX wieku była miastem kontrastów. Obok reprezentacyjnych kamienic ulicy Piotrkowskiej, willi i pałacików fabrykanckich znajdowała się zabudowa mieszkalna, która nie spełniała elementarnych warunków sanitarnych. Tylko 14,5% budynków w mieście, uważanym wtedy za najbardziej zaniedbane spośród wielkich miast polskich, zaopatrzone było w wodę, zaledwie 7% w kanalizację, a 10% w gaz. Ponadto 60% mieszkań miało tylko jedną izbę i mieszkało w nich 59% wielonarodowego społeczeństwa Łodzi. Zabudowa mieszkaniowa przemieszana była z zabudową przemysłową, a dymy z niezliczonych kominów fabrycznych zasnuwały całe miasto (Kwiatek, Lijewski 1998, s. 465). Okres I wojny światowej uszczuplił liczbę mieszkańców Łodzi o 43%. Był to wynik poboru rezerwistów do armii carskiej, wywózki ludności na roboty do Niemiec, migracji na wieś oraz ewakuacji ludności na Wschód. Oprócz zmian ilościowych ludności miasta doszło również do zakłócenia równowagi płci. W 1918 roku było 42,4% mężczyzn i 57,6% kobiet, czyli na 100 mężczyzn przypadało 136 kobiet. Największe różnice były w grupie wiekowej ludności między 21 a 55 rokiem życia, w której liczba kobiet była dwa razy większa niż mężczyzn (Ginsbert 1962, s. 87). W latach powojennych, 1918–1921, ludność Łodzi zwiększyła się o około 100 tysięcy, przy niewielkim przyroście izb mieszkalnych. Łódź stawiano jako przykład nędzy mieszkaniowej. Pogłębiała została niekorzystna struktura liczby mieszkań jednoizbowych, najwyższa wśród miast polskich. Łódź miała najwyższy w Europie odsetek mieszkań małych, jednoizbowych i dwuizbowych. Ta struktura wynikała z podziałów dużych mieszkań na kawalerki i była wyrazem obniżającego się poziomu zamożności mieszkańców. W 1931 roku ponad 68% ludności zamieszkiwało w przeludnionych lokalach, co stanowiło 2/3 wszystkich mieszkańców Łodzi. Trudną sytuację mieszkaniową wyznaczał zły stan techniczny i słabe wyposażenie w jakiegokolwiek instalacje w lokalach mieszkalnych. Dochodziło do skrajnych sytuacji, gdy na jedną izbę przypadały więcej niż cztery osoby. Tak mieszkało 30% mieszkańców, co stanowiło prawie 1/3 wszystkich osób zamieszkałych w Łodzi (Kaczmarek 1996, s. 16). Całe budownictwo okresu międzywojennego (1918–1939) zostało zdominowane przez jedno- i dwuizbowe domki, budowane na masową skalę przez zubożałe mieszczaństwo i robotników w strefie podmiejskiej Łodzi (Dzieciuchowicz 1999, s. 92). Budownictwo mieszkaniowe w latach międzywojennych nie zmieniło silnie zarysowanego układu zabudowy miasta z poprzedniego okresu. Jednak postępujące rozwarstwienie społeczne zwiększało istniejące zróżnicowanie zabudowy. Doszło do podziału miasta na strefy społeczne zamieszkujące w następujących typach budynków: domach wielomieszkaniowych

o wysokim standardzie dla zamożnego mieszczaństwa, domach o małej liczbie mieszkań częściowo wyposażonych w urządzenia techniczno-sanitarne dla drobnomieszczaństwa, domkach indywidualnych typu willowego dla jednej lub dwóch rodzin dobrze sytuowanej inteligencji, bieda-domkach jedno- lub dwuizbowych wznoszonych legalnie lub nielegalnie przez robotników i zubożałą część drobnomieszczaństwa (Ginsbert 1962, s. 101–102). W latach 1934–1939 nastąpiło wzmożenie budownictwa luksusowych kamienic czynszowych, wznoszonych przez prywatnych inwestorów. Dzięki systemowi pomocy kredytowej i ulg podatkowych przy inwestycjach mieszkaniowych była to opłacalna forma lokaty kapitału. Uzyskiwano w ten sposób źródło dochodów dla ich właścicieli, poprzez wysokie czynsze narzucone wynajmującym mieszkania zamożnym przedstawicielom burżuazji i inteligencji. Powstało wówczas około 180 kamienic, usytuowanych w różnych częściach miasta. Te kamienice koncentrują się głównie w obrębie ulic Piotrkowskiej, Kościuszki, Sienkiewicza, Jaracza, Brzeźnej, ponieważ przeznaczone były dla zamożnych lokatorów, którzy preferowali lokalizacje położone w centrum handlowo-usługowym i jego bezpośrednim sąsiedztwie. Mieszkania te były dobrze wyposażone, wygodne i prestiżowo usytuowane w przestrzeni miasta. Poza tym w Łodzi do roku 1939 substancja mieszkaniowa charakteryzowała się niskim standardem, złym stanem technicznym, przeludnieniem lokali mieszkalnych, brakiem odpowiedniej liczby mieszkań, niewielkimi enklawami obiektów o wysokim standardzie, chaosem przestrzennym i różnicowaniem warunków zamieszkania z przewagą niskiego standardu. Natomiast po II wojnie światowej, w 1946 roku, Łódź miała 149 314 mieszkań rozmieszczonych na powierzchni 21 155 ha. Było to 51,6 tysiąca mniej niż w roku 1939. Powodem ubytku substancji mieszkaniowej były zniszczenia w czasie wojny i okupacji, wycofanie z użytkowania budynków grożących zawaleniem oraz przeznaczenie niektórych budynków mieszkalnych na szkoły, siedziby władz, urzędów i instytucji o charakterze publicznym (Kaczmarek 1996, s. 19–21). Mimo tego że Łódź nie ucierpiała zbytnio w wyniku działań wojennych, to po zakończeniu wojny XIX-wieczne kamienice były sukcesywnie wyburzane i zastępowane budynkami w stylu modernistycznym. Ponadto historyczna zabudowa miejska wpadła w lukę remontową, co skutkowało jej znaczną degradacją (Kaźmierczak 2014, s. 189). W okresie po II wojnie światowej rozpoczęto program budowy współczesnych osiedli mieszkaniowych, który opracowany został w Biurze Programowania i Projektowania Rozwoju Łodzi. W pierwszych latach powojennych, posiadając niewielkie fundusze, podejmowano się jedynie przebudowy zrujnowanych budynków mieszkalnych. Przyrosty liczby izb w nowym budownictwie były niewielkie. W latach 1946–1949 oddano do użytku mieszkańcom jedynie 2,6 tysiąca izb mieszkalnych. Następował przyrost naturalny ludności, powodujący wzrost zagęszczenia osób w dotychczasowych mieszkaniach. Charakterystyczną cechą łódzkiego budownictwa mieszkaniowego w tych latach była tendencja zmniejszania liczby izb w mieszkaniach. Wywoływało to ujemne skutki przy dominującym udziale rodzin wieloosobowych. Wskaźnik wielkości mieszkań oddanych do użytku,

wyrażony liczbą izb, które przypadały na jedno mieszkanie, wynosił 2,2 i był najniższy w dwudziestoleciu 1945–1965. W związku z przewagą małych mieszkań w budownictwie starano się dążyć do zaspokajania narastających potrzeb mieszkaniowych. Poprawa sytuacji mieszkaniowej była możliwa tylko dla niewielkiej grupy ludności. Świadczą o tym duże wartości liczb małżeństw przypadających 1000 nowych mieszkań i niskie wartości liczb nowych izb i mieszkań w przeliczeniu na 1000 mieszkańców. Istotne zmiany w polityce mieszkaniowej nastąpiły dopiero w okresie planu 6-letniego. W latach 1950–1955 Łódź uzyskała 28,2 tysiąca izb w ośmiu tysiącach mieszkań. W połowie lat 60. przyspieszono tempo uspołecznionego budownictwa mieszkaniowego, co wymagało zastosowania nowych rozwiązań technicznych, konstrukcyjnych i nowych materiałów budowlanych oraz opracowania nowych technologii. Wszystko to miało swoje odzwierciedlenie w wygładzie i walorach użytkowych domów. W większości stawiane budynki były domami wielorodzinnymi, trzyklatkowymi i pięciokondygnacyjnymi. Były wznoszone metodą wielkopłytkową i posiadały urządzenia sanitarno-techniczne. Natomiast w budownictwie prywatnym typowy był dom jednorodzinny, posiadający jedno mieszkanie z czterema izbami, budowany z cegły lub pustaków, pozbawiony urządzeń podłączonych do sieci miejskiej (Dzieciuchowicz 1974, s. 33–47). W latach 70. budowano wielkie osiedla mieszkaniowe na masową skalę, zwane osiedlami z wielkiej płyty lub blokowiskami. Stały się one cechą socjalizmu i przykładem materialnego oddziaływania propagowanej ideologii równości w ustroju socjalistycznym. Osiedla te oferowały mieszkania jednolite pod względem standardu, teoretycznie dostępne dla wszystkich, dobrze wyposażone i nowoczesne jak na tamte czasy. Jednocześnie zamieszkanie w takim lokalu poprzedzone było kilku-, a czasem nawet kilkunastoletnim okresem oczekiwania na przydział. Wiązało się to z centralnym rozdzielnictwem zasobów mieszkaniowych. Ignorowane były indywidualne preferencje, to władze decydowały kto, gdzie i jak ma mieszkać (Szafrąnska 2016, s. 10–11). Sfera potrzeb mieszkaniowych była tak chłonna, iż cieszą się z otrzymania mieszkania, nawet gdy znajdowało się na przeciwległym krańcu miasta w stosunku do miejsca zatrudnienia. Program przyspieszonego budownictwa mieszkaniowego był odpowiedzią na potrzeby społeczne istniejące w Łodzi i w innych miastach polskich. Problemy wywołane były przez sytuację z lat poprzednich, kiedy udział mieszkań wznoszonych ze środków publicznych był niewielki. Podobna sytuacja miała także miejsce w wielu miastach poza granicami Polski, np. w Paryżu (Castells 1982, s. 50). Po roku 1989 proces przejścia do gospodarki rynkowej spowodował urynkowanie budownictwa mieszkaniowego, co oznaczało bezpośrednie finansowanie nowych inwestycji mieszkaniowych przez jej przyszłych użytkowników z własnych zasobów finansowych lub też z uzyskanych kredytów (Kaczmarek 1996, s. 15–74). Okres transformacji systemowej charakteryzował się zachodzącymi zmianami w środowisku mieszkaniowym, wpływającymi na jakość życia mieszkańców polskich miast, w tym także Łodzi. To wtedy swój początek miało powstawanie nowoczesnych przestrzeni mieszkaniowych, które wyróżniały się formą, wyposażeniem i wysokim

standardem mieszkania. Miały one zapewnić użytkownikom większą prywatność, możliwość poczucia zadomowienia, wygody i swobody, dzięki większemu dostępowi światła i powietrza. Ważnym aspektem skłaniającym do wyboru nowych przestrzeni mieszkaniowych był komfort oraz dobre samopoczucie, a co najważniejsze – bezpieczeństwo. Zmianom podlegały również wielorodzinne domy mieszkalne wraz z otoczeniem. Do transformacji środowiska mieszkaniowego przyczyniły się zachodzące bardzo dynamiczne przemiany ekonomiczne, społeczne i kulturowe. Swoją rolę odegrał również duży rozwój w branży budowlanej i wkład firm deweloperskich (Dzieciuchowicz, Groeger 2016, s. 5). Po 1990 roku zwiększyło się znaczenie budownictwa indywidualnego. Większość społeczeństwa była zainteresowana możliwością zamieszkania w tego typu zabudowie, lecz często bariery finansowe powodowały, że rozwój terenów zabudowy jednorodzinnej nie był wystarczająco szybki (Słodczyk 2001, s. 127). Na wielu osiedlach blokowych zachodziły pozytywne przemiany, które zmieniały ich fizjonomię, strukturę funkcjonalną, przestrzenną, a co najważniejsze społeczną. Zaczęto w szerszym zakresie zwracać uwagę na rewitalizację obszarów otoczenia mieszkaniowego, służącego usługom i wypoczynkowi mieszkańców. Nastąpiła poprawa wskaźników mieszkaniowych wynikająca z powstawania nowych zasobów i stopniowego wyłączenia z użytkowania przedwojennej substancji oraz zmniejszania się liczby ludności Łodzi, mimo sukcesywnego poszerzania jej obszaru (Szafrąńska 2016, s. 14, 227). Rozwój terytorialny Łodzi i powstawanie na tych obszarach nowych osiedli mieszkaniowych, stał się przyczynkiem do intensyfikacji migracji wewnętrznych mieszkańców miasta (Kaczmarek, Liszewski 1991, s. 41). Własność ziemi w miastach, w tym także i w Łodzi, powoduje podział funkcjonalny terenów miejskich. To właściciele ziemi przez wiele wieków są głównymi organizatorami obszaru miasta, a zwłaszcza beneficjentami korzyści wynikających z uzyskania renty gruntowej wynikającej z położenia działek miejskich. Analiza własności ziemi pozwala poznać i zrozumieć powody intensywności i charakteru zabudowy miejskiej. Dzięki temu można poznać powody kształtowania się centrum oraz peryferii, jak i logikę porządku przestrzennego miasta. Jednak czynnik ten, po II wojnie światowej, w systemie realnego socjalizmu w Polsce, został wyparty z organizacji przestrzeni miejskiej. Dopiero po roku 1990 czynnik własności prawnej powrócił, ale tylko w pewnym zakresie (Liszewski 1997, s. 61). Dość istotnym faktem jest to, z jakiego powodu do dzisiaj w Łodzi w większości nie zachowała się XIX-wieczna przemysłowa zabudowa mieszkalna. W latach 70. z polecenia sekretarza partyjnego kazano ją usunąć z przestrzeni, gdyż małe domki tkaczy nie pasowały do wielkiego przemysłowego miasta socjalistycznego. Obecnie w Łodzi pozostało już niewiele XIX-wiecznych kamienic (Koter, Kulesza 2005, s. 168–175). Transformacja polityczna, gospodarcza i społeczna, która miała miejsce pod koniec lat 80. XX wieku i na początku lat 90. XX wieku, doprowadziła do przejścia z systemu realnego socjalizmu do ustroju społeczno-ekonomicznego opartego na demokracji i gospodarce wolnorynkowej. U uruchomiło to wiele procesów, które spowodowały zmianę sposobu zarządzania obszarem Łodzi. Nowy ład

przestrzenny ukształtował się dzięki polityce przestrzennej władz lokalnych Łodzi, działalności przedsiębiorstw, firm i wpływowych osób. Starania władz widoczne są przede wszystkim w obszarze śródmiejskim, który ukształtował się głównie pod koniec XIX i na początku XX wieku. W początkowej fazie tego procesu budynki instytucji publicznych były budowane na nowo lub poddawane rewitalizacji. Obecnie realizowany jest Gminny Program Rewitalizacji Miasta Łodzi, który obejmuje obszar całego miasta. W ramach tego programu między innymi odnawiane są całe ulice lub kwartały obszaru śródmiejskiego, znajdujące się głównie w Nowym Centrum Łodzi, będącym obszarem największych inwestycji miejskich. Jednak spoglądając na nowy ład przestrzenny Łodzi z punktu widzenia funkcjonalnego lub estetycznego, można odnieść wrażenie, że jest on chaotyczną mozaiką. Nowa zrewitalizowana przestrzeń sąsiaduje z przestrzenią opuszczoną i zdewastowaną lub ze zrujnowanymi miejscami i pomieszczeniami. Natomiast nowe obiekty pojawiają się w przestrzeni ukształtowanej w okresie realnego socjalizmu, tj. na osiedlach bloków oraz w dzielnicach przemysłowych lub magazynowych. Pojawiają się też obiekty mieszkalne dla najuboższych, które powstają poprzez adaptację opuszczonych lokali służących dawniej celom socjalnym, administracyjnym lub funkcjom związanym z produkcją. Nowe osiedla budowane w erze postkomunistycznej mają charakter wręcz elitarny, gdyż są ogrodzone, a co za tym idzie zamknięte i niedostępne. Powoduje to jeszcze większe nierówności i nieporządek w estetyce zagospodarowania przestrzennego. Tereny przyłączane do miasta etapami po 1945 roku, a przede wszystkim te włączane po 1988 roku, podlegają bardzo dynamicznym zmianom w zakresie ich wykorzystania. Rozciągają się wzdłuż głównych ciągów komunikacyjnych łączących przede wszystkim Łódź z pobliskimi miastami aglomeracji łódzkiej. W tych obszarach rozwija się głównie mieszkalnictwo oraz świadczenie usług i produkcja. Uwzględniane są różnorodne formy budownictwa mieszkaniowego, które mogą obejmować duże rezydencje otoczone wysokimi żywopłotami, ogrodzenia lub mury wskazujące na nowe osiedla mieszkaniowe lub osiedla zamknięte dla osób postronnych, wolnostojące wille na terenach porolnych lub osiedla jednorodzinne na standardowych działkach. Współcześnie występuje zjawisko szybkiego przekształcenia funkcji gruntów. Prowadzi to do pojawienia się nowych form nierówności, często większych niż dotychczasowe, zarówno pod względem jakościowym jak i ilościowym. Bardzo dynamiczna zmiana oblicza Łodzi ukazuje krajobraz miejski, w tym mieszkaniowy, jako pełen chaosu przestrzennego i estetycznego (Wójcik, Tobiasz-Lis, Dmochowska-Dudek 2018, s. 97).

3.3. Konteksty społeczne

Dziewiętnastowieczna przemysłowa Łódź, zwiększając w ciągu stu lat liczbę ludności z 800 osób do 300 tysięcy mieszkańców, porównywana była w swym rozwoju ludnościowym do miasta grzyba. Łódź bywa nazywana najbardziej amerykańskim z miast w Polsce, a jej karierę porównuje się do rozwoju Chicago. W II połowie XIX wieku pod względem liczby mieszkańców Łódź zajmowała drugie miejsce po Warszawie. Drugą pozycję w zaludnieniu miasto utraciło w 2007 roku na rzecz Krakowa. Współczesna charakterystyka demograficzna miasta, odziedziczona po poprzednim okresie, stawia Łódź w grupie miast najsilniej sfeminizowanych, gdzie współczynnik feminizacji jest rzędu 120, i osób starzejących się przy prawie 20% udziale ludności w wieku poprodukcyjnym, o drastycznie niskim przyroście naturalnym wynoszącym -6,3‰ i ujemnym saldzie migracji. Do tej charakterystyki należy dodać, iż mieszkańcy Łodzi, zatrudnieni w większości w przemyśle włókienniczym, odznacali się słabością ekonomiczną, otrzymując jedno z najniższych wynagrodzeń w przemyśle krajowym. Do dziś zarobki w Łodzi pozostają niższe w porównaniu do innych polskich miast (Jakóbczyk-Gryszkiewicz 2011, s. 133). Jeżeli chodzi o liczbę mieszkańców, Łódź ma znikome szanse na odzyskanie drugiej pozycji w kraju, ze względu na przedstawione powody. Dynamiczny rozwój Łodzi został przerwany na skutek wybuchu I wojny światowej (1914–1918). Łódź w jej wyniku utraciła ponad 40% mieszkańców, a wycofujący się Niemcy zniszczyli lub zawłaszczyli znaczną część surowców, wyrobów gotowych oraz urządzeń przemysłowych. Po zakończeniu wojny odcięte zostały rynki dotychczasowego rosyjskiego zbytu, przez co łódzki przemysł włókienniczy znalazł się w ogromnym kryzysie. Zakłady produkcyjne zostały zlikwidowane, co wywołało falę bezrobocia i zubożenie ludności. W 1919 roku Łódź uzyskała miano stolicy w nowo utworzonym województwie łódzkim i diecezji łódzkiej. Mimo nadania tak ważnych funkcji miastotwórczych nie udało się poprawić złej sytuacji społeczności Łodzi. Władze miejskie podejmowały próby uporządkowania gospodarki przestrzennej Łodzi. Dzięki tym działaniom powstało na Polesiu Konstantynowskim osiedle mieszkaniowe im. Montwiłła-Mireckiego, na Chojnach bloki ZUS, na Marysinie III i Stokach szeregowo domy robotnicze TOR, na Julianowie i Radiostacji willowe osiedla oficerskie i urzędnicze. Z kolei w czasie II wojny światowej Łódź została przemianowana na Litzmannstadt i włączona do „Kraju Warty”, a następnie była poddawana germanizacji. Niemcy rozpoczęli eksterminację polskiej i żydowskiej ludności poprzez założenie getta na terenach Starego Miasta i Bałut, gdzie zgromadzono 200 tysięcy Żydów, a dla Polaków utworzono obozy na Radogoszczu, na ulicy Łąkowej oraz na Rudzie. Jak by tego było mało, Niemcy utworzyli obóz izolacyjny dla dzieci, który znajdował się przy ulicy Przemysłowej (Koter 1999, s. 174–175). Działania wojenne II wojny światowej spowodowały w Łodzi straty ludnościowe. Były one związane głównie ze zorganizowanymi przez okupanta działaniami eksterminacyjnymi.

Oprócz tego przyczyną spadku liczby ludności Łodzi były również masowe wywozy do obozów koncentracyjnych, na przymusowe roboty do Niemiec oraz ucieczki ludności na tereny Generalnej Guberni (Ginsbert 1962, s. 189–190). Łódź po II wojnie światowej miała niespełna 500 tysięcy mieszkańców. Jednak przez krótki okres była największym miastem w Polsce, a wobec zniszczenia Warszawy przejęła część funkcji stołecznych (Kwiaterek, Lijewski 1998, s. 465). Po II wojnie światowej struktura społeczeństwa polskiego zaczęła ulegać zmianom, a głównym tego powodem były interesy polityczne. Skutkiem tego było rozbitcie i transformacja struktury społecznej ludności (Węclawowicz 2002, s. 84). Społeczność niemiecka stanowiła liczebnie i gospodarczo dominującą grupę mieszkańców Łodzi w okresie wczesno-przemysłowym. Już od drugiej połowy XIX wieku ciężar odpowiedzialności za dynamiczny rozwój miasta dzieliła z Polakami i Żydami. Jednak ta sytuacja zmieniła się po wydarzeniach II wojny światowej. W 1944 roku w Łodzi przebywało około 140 tysięcy Niemców, a w 1946 roku już tylko około 24 tysięcy. Również spośród tych, którzy pozostali większość została wysiedlona lub dobrowolnie wyjechała w latach 1947–1951. Następne dekady przyniosły kolejne fale wyjazdów Niemców z Łodzi, dużo częściej dobrowolnych niż wymuszonych, które spowodowały prawie całkowity zanik społeczności zasłużonej dla rozwoju Łodzi i silnie z nią związanej. Po zakończeniu wojny zamarło życie gospodarcze, społeczne i kulturalne łódzkich Niemców, które dopiero, w niewielkim wymiarze, odrodziło się na początku lat 90. XX wieku (Rykała, Barwiński 2010). W efekcie różnorodnych przemian, jakie dokonały się w Łodzi między innymi w strukturze przemysłu, w tym narodzin nowoczesnego przemysłu chemicznego i elektromaszynowego, miasto stało się znaczącym ośrodkiem naukowym i kulturalnym dla ludności lokalnej i przyjeżdżających użytkowników (Puś 1987, s. 112). Lata 1975–1992 przyniosły jedynie 5% wzrostu liczby mieszkańców Łodzi. Spowodowane to było ograniczeniem możliwości zameldowania się nowych mieszkańców, którzy mogliby napływać z okolicznych miejscowości (Pączka 1996, s. 36). W przeciwieństwie do obecnej sytuacji lepiej sytuowani mieszkańcy miasta nie przeprowadzali się do ościennych, spokojnych miejscowości w celu poprawy komfortu swojego życia. Zatem przemieszczenia z i do miasta nie równoważyłyby się. Tego typu ograniczenia z jednej strony miały zahamować wyludnianie się pobliskich miejscowości, a z drugiej przeciwdziałać szybkiemu wzrostowi liczby mieszkańców i gęstości zaludnienia miasta. W tamtym czasie tego typu zjawiska nie były pożądane, gdyż nie były możliwe znaczące inwestycje poprawiające infrastrukturę miejską, w szczególności komunikacyjną, a także kurczyły się tereny dostępne pod zabudowę mieszkaniową. Nowe możliwości, zwłaszcza finansowe, dla inwestycji publicznych i prywatnych powstały wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku. Od początku XXI wieku widać już było nowe impulsy społeczne, funkcjonalne, a także zmiany fizjonomiczne Łodzi, która od bycia wysoce uprzemysłowionym ośrodkiem ewoluowała w kierunku jednostki świadczącej usługi typowe dla miasta metropolitalnego. Dzisiejsza Łódź poszukuje nowej tożsamości, która opiera się na jej

przeszłości kulturowej. Otwarcie się miasta na globalizację i modernizację powoduje daleko idące zmiany w przestrzeni i społeczeństwie. Na stare warstwy obecne w przestrzeni miejskiej nakładają się nowe, wywołane włączaniem lub wykluczaniem określonych grup społecznych. Podyktowane jest to między innymi przepływami ludności, zachodzącymi na szczeblu europejskim i światowym. Dzięki temu Łódź ukazuje się jako intrygujący przedmiot studiów akademickich, a także jako miasto z nierównościami społecznymi i przestrzennymi występującymi w różnej skali. Spowodowane są one różnicami w zaawansowaniu modernizacji i działaniach rewitalizacyjnych poszczególnych budynków, podwórek i ulic, a także całości, jednak z uwzględnieniem przekształceń zachodzących w poszczególnych dzielnicach miasta (Wójcik, Tobiasz-Lis, Dmochowska-Dudek 2018, s. 92). Większość newralgicznych obszarów przemysłowych została zrewitalizowana w latach 2000–2020 z przeznaczeniem na cele handlowo-rozrywkowe oraz mieszkaniowe i noszą znamiona procesu gentryfikacji. Pomimo wszelkich starań i wzrostu gospodarczego nie udało się zapobiec depopulacji Łodzi. Ten proces najbardziej widoczny jest w centrum miasta, gdzie znajduje się stara zabudowa mieszkaniowa, oraz na osiedlach mieszkaniowych budowanych w początkowym okresie socjalizmu. Liczba pustostanów w latach 2003–2018 potrojiła się i stanowią one 2% ogółu zasobów mieszkaniowych Łodzi. W 2004 roku, po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, dostępne z Unii środki wykorzystywano na rewitalizację obszarową historycznego centrum Łodzi w celu odwrócenia kurczenia się centrum miasta i przyciągnięcia nowych mieszkańców oraz inwestycji do centrum miasta. Takim sztandarowym przykładem jest utworzenie Nowego Centrum Łodzi obejmującego 100 ha dawnych terenów kolejowych i obszarów je otaczających. Nowy dworzec kolejowy Łódź Fabryczna, oddany do użytku w 2016 roku, a także dalsza część projektu, która jest w trakcie realizacji, ma łączyć funkcje mieszkaniowe, biurowe i kulturalne (Pielesiak, Ogrodowczyk, Marcińczak 2021, s. 94). Przedstawienie dziejów Łodzi we wszystkich jej aspektach wymagałoby znacznie obszerniejszego opracowania. Dlatego też na potrzeby tej pracy ukazano jedynie zarys zagadnień związanych ze zmiennością terytorialną, kwestiami mieszkaniowymi oraz kontekstami społecznymi. Nie należy jednak zapominać o tak ważnych aspektach, jak przeobrażenia w strukturze przemysłu, rozwój badań naukowych i szkolnictwa wyższego oraz dynamiczny rozwój życia kulturalnego miasta, które to charakteryzują dzisiejszą Łódź. W uzupełnieniu wyselekcjonowanych rozważań o arenie przebiegu geobiografii badanych osób warto przywołać opinie o Łodzi Edyty Stein. Cytowany fragment pochodzi z bogatej korespondencji św. Teresy Benedykty od Krzyża, jaką prowadziła z Romanem Ingardenem. Oto fragment listu z 2 czerwca 1918 roku:

Parę miesięcy temu przeczytałam powieść Reymonta – Łódź – która wywarła na mnie ogromne wrażenie. Jest to być może najbardziej przejmujące oskarżenie kapitalizmu, z jakim zetknęłam się kiedykolwiek, właśnie dlatego, że nigdzie nie zostaje wyrażone wprost w sposób tendencyjny. Poza tym zachwyliło mnie to, co imponowało mi już w *Chłopach*: siła, z jaką miasto zostało uchwycone i pokazane jako jedna żyjąca istota (Stein 2003, s. 121).

Z kolei autor *Ziemi obiecanej* w następujących słowach opisał Łódź:

Godziny płynęły wolno, miasto spało, ale spało niespokojnie, gorączkowo – bo przez pohaftowane światłami nocy tumań, jaki je oblał, przebiegał czasem dreszcz jakiś, to znowu rozlegał się jęk głęboki, przeciągły, bolesny – jakby jęk maszyn spracowanych, ludzi mordowanych lub drzew skazanych na zagładę; to jakiś krzyk zrywał się z głębi pustych ulic, drgał chwilę i roztopiał w milczeniu – to jakieś nieodgadnione drganie, pełne błysków tajemniczych, głosów, płaczów, szlochań, śmiechów – cała gama przeszłego czy jutrzejszego życia rozlewała się po mieście i była marzeniem sennym tych murów, drzew spowitych w mroki, ziemi zmordowanej... (Reymont 1977, s. 296).

Biorące udział w badaniach osoby także postrzegały Łódź jako ziemię obiecaną. Dla jednych był to cel ich drogi życiowej, inni byli już uwikłani w owym „niespokojnym, gorączkowym mieście”. Pozostawiali oni ślad swojego życia w przestrzeni miasta. Dlatego też możemy jednocześnie odczytać krajobraz miejski na podstawie analizy biografii badanych narratorów. W kolejnych rozdziałach przedstawione zostaną losy bohaterów w przestrzeni wielkiego miasta, jak również odkrywane będą krajobrazy Łodzi opisane w biografiach jej mieszkańców. Jak rodowici łodzianie postrzegają Łódź i jakie miejsce zajmuje ona w ich sercach, ukazała łodzianka Aneta Sar w wierszu pt. *Kłęby dymu*:

O, miasto przepelnione życiem
 Chlubo moja wielka
 Kiedyś osnuta dymem
 Dziś nader przepiękna
 Rozkwitasz, błyszczysz
 Ratujesz, co stare
 By oddać hołd, pamięć
 By ocalić wiarę
 Łódź, dziś tak inna
 Lecz tylko z wyglądu
 Dla mnie to wciąż tamta
 Niezależnie od poglądów
 Ten zapach, ta woń
 To szczęście w sercu wielkie
 Gdy do Ciebie wracam
 Omal mi nie pęknie
 Z radości, że to właśnie
 Tu mieszkam, tu żyję
 To w Twoim serduszku
 Od dziecka się kryję (Sar 2022, s. 118).

Rozdział 4

Empiryczne uwarunkowania geobiografii zamieszkiwania

Na wstępie tego rozdziału warto powrócić do ważnego pytania epistemologicznego: czy nauka powinna wzbudzać zainteresowanie światem i czy musi ten świat wyjaśniać?

Ciekawą odpowiedź na to pytanie odnajdziemy w twórczości Emily Dickinson:

Natura jest tym, co wiemy –
A czego wyrazić nie sposób –
Tak bezsilna jest Nasza Mądrość
W spotkaniu z jej Prostotą (Dickinson 2021, s. 262).

Poetycki obraz świata (łac. *poetica imago mundi*) można wykorzystywać w myśleniu naukowym. Spostrzeżenia Dickinson powinny być odkrywczą inspiracją dla badacza kwestii społecznych. Wiemy bowiem wiele o poznawanym świecie, natomiast znaczną trudność sprawia nam werbalne wyrażenie zbieranych doświadczeń. Rzeczywistość życia człowieka umyka językowym schematom, pomimo że w swej istocie nie jest zbyt skomplikowana. Dlatego też w tej części pracy zwrócono szczególną uwagę na sposób pozyskiwania informacji o geobiografiach zapisywanych w przestrzeni. Starano się ukazać sens naukowego badania geobiografii z wykorzystaniem szczególnego narzędzia jakościowego, nazywanego topobiografiami. Omówiono konkretyzację empiryczną, czyli przekroczenie progu pomiędzy dotychczasową wiedzą i teorią badań biograficznych a aplikacyjnymi kontekstami drogi życiowej człowieka w środowisku geograficznym. Określono ostatecznie technikę empiryczną, czyli wywiad topobiograficzny. W tej części pracy zaprezentowano różnorakie aspekty koncepcyjne i aplikacyjne wywiadu topobiograficznego. W podsumowaniu rozdziału szczegółowo opisano rezultaty przeprowadzonych badań terenowych.

4.1. Wyniki badań LCP w kontekście mobilności przestrzennej

W tej części pracy omówiona zostanie Perspektywa Przebiegu Życia (*LCP – Life Course Perspective*), która jest analizą badania przebiegu całego życia i wywodzi się z socjologii. Potrzeba badania zmian zachodzących w społeczeństwie, w czasie trwania całego życia jednostki, budzi coraz większe zainteresowanie w różnych dziedzinach nauk, w tym także w geografii społeczno-ekonomicznej. W pracy przy pomocy metody wywiadu topobiograficznego pozyskano materiał badawczy, a źródłami danych pierwotnych są narratorzy. Głównym zamierzeniem autorki było wykorzystanie tej metody do przeprowadzenia analiz dotyczących geobiografii zamieszkiwania. Przy wykorzystaniu perspektywy przebiegu życia poddano również analizie ruchliwość przestrzenną narratorów. Wnioski z przeprowadzonych badań wykazują, iż metodę LCP można efektywnie wykorzystywać również w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej. Pojęcie perspektywy przebiegu, czy też inaczej mówiąc – przebiegu życia, używane jest dla określenia doświadczeń w pojedynczym życiu, wielu czy też we wszystkich życiach traktowanych ogólnie. Natomiast definicja historii życia jest stosowana wyłącznie do doświadczeń w życiu pojedynczej osoby (Kaczmarek 2004, s. 51). Przeprowadzając badania przy pomocy metody Perspektywy Przebiegu Życia (*LCP – Life Course Perspective*), możemy zdiagnozować przebieg ruchliwości przestrzennej w ciągu całego życia jednostek. Chęć dostosowania warunków mieszkaniowych do zmieniających się układów i potrzeb rodzinnych prowadzi do wzmożonej ruchliwości mieszkaniowej. Sposób użytkowania mieszkania jest konfrontacją cech wartości użytkowej zajmowanego lokalu, pomiędzy ilością zasobów a liczbą osób je zamieszkujących (Suliborski 1976, s. 124–128). Głównymi powodami zmniejszania się ruchliwości jest pogarszanie się ekonomicznych warunków bytowania, w tym dostępności miejsc pracy. Ponadto na skłonność ludzi do zmian miejsc zamieszkania wpływa wiek i poziom wykształcenia (Majer 2014, s. 142). Wielkość ruchliwości mieszkaniowej inicjowana jest procesami społecznymi i ekonomicznymi związanymi między innymi z rynkiem mieszkaniowym miasta. Andrzej Jagielski przyjmuje, że w przebiegu życiowym może być pięć potencjalnych zmian miejsc zamieszkania, czyli takich, które mogą wystąpić lub pojawić się w określonych warunkach i które mogą być traktowane jako reguła porównawcza w badaniach nad ruchliwością przestrzenną ludności (Jagielski 1974, s. 252). Jednak z różnych powodów, o których wspomniano powyżej, i jak wykazują wyniki badań w dalszej części pracy, liczba ta może być mniejsza lub większa. Najważniejszą przesłanką do bogatej geobiografii społeczeństwa są przemiany polityczne i ekonomiczne, które pociągają za sobą zmiany społeczne. Zawsze gdy dochodzi do przemian geopolitycznych, powiązanych ze zmianami gospodarczymi, część społeczeństwa potrafi wykorzystać ofiarowane przez system możliwości i zyskuje, a część

pozostaje w stagnacji, nie umiejąc odnaleźć się w nowym systemie i traci na tym. Ewentualność zmian ruchliwości mieszkaniowej wiąże się z możliwościami, jakie dają wprowadzane przekształcenia prawne w sferze budownictwa i prawa własności. Dzięki tym przemianom mogą zachodzić przemieszczenia w przestrzeni. Każdy człowiek potrzebuje do życia miejsca, gdzie będzie czuł się dobrze, gdzie będzie mógł się realizować, rozwijać, gdzie założy rodzinę i gdzie będzie wychowywał swoje dzieci. Na każdym etapie życia te potrzeby różnią się. Zatem ludzie poszukują najdogodniejszego miejsca do zamieszkania na konkretnym etapie przebiegu swojego życia. Większość społeczeństwa nie dostrzega i nie łączy swojego życia i swoich trosk ze zmianami historycznymi ani ze wznosami i upadkami społeczności, których są uczestnikami. Nie są też świadomi związku pomiędzy przebiegiem ich własnego życia a przebiegiem historii świata. Nie potrafią wychwycić współzależności między człowiekiem a całym społeczeństwem, historią a biografią. Pomimo tego historia zawsze wywiera wpływ na człowieka i na indywidualny przebieg życia (Mills 2007, s. 50). Dzięki analizie przebiegu życia możemy otrzymać obraz całościowej biografii mieszkaniowej jednostek i spojrzeć na jej związek z mobilnością mieszkaniową. Może dać nam to również możliwość zrozumienia funkcjonowania rynku mieszkaniowego. Możemy także odsłaniać, w jaki sposób na postępy gospodarstw domowych wpływają okoliczności, które skłaniają do przeprowadzek. Czasami przyspieszenie czy przesunięcie w czasie awansu w ramach kariery mieszkaniowej może być głównym mechanizmem, za pomocą którego popyt gospodarstw domowych dostosowuje się do dostępnej podaży mieszkań w krótkim okresie (Kendig 1984). Jak zaznaczono, w celu realizacji pracy badawczej przeprowadzono badania z siedemnastoma narratorami w latach 2017–2019, będącymi mieszkańcami Łodzi, z wykorzystaniem metody wywiadu topobiograficznego. Na tej podstawie wykonano analizę ruchliwości przestrzennej z wykorzystaniem perspektywy przebiegu życia, z podziałem na liczbę miejsc zamieszkania w Łodzi wraz z rodzajem zamieszkiwanych domostw oraz na pozostałe miejscowości, w których narratorzy zamieszkiwali przed przyjazdem do Łodzi (tabela 1). Porównując liczbę miejsc zamieszkania narratorów do pięciu potencjalnych, widzimy, że uzyskane wyniki różnią się i znajdują w przedziale od 3 do 9 miejsc zamieszkania w trakcie trwania całego życia. Wśród 17 narratorów znalazły się 4 osoby, które urodziły się i całe swoje życie spędziły w Łodzi, ich ruchliwość przestrzenna zamyka się w granicach Łodzi. Dlatego też liczba ich przemieszczeń jest mniejsza i wynosi od 4 do 5. Natomiast te osoby, które urodziły się w innych miejscowościach niż Łódź, posiadają bogatszą ruchliwość przestrzenną i więcej miejsc zamieszkiwania w swojej biografii mieszkaniowej.

Tabela 1. Ruchliwość mieszkaniowa narratorów

Narrator	Miejsce urodzenia	Liczba miejsc zamieszkania w Łodzi	Typy domów w Łodzi	Liczba wszystkich miejsc zamieszkania	Wszystkie miejscowości zamieszkania
1	2	3	4	5	6
N.1	Łódź	6	1 budynek drewniany 2 domy murowane 3 bloki z wielkiej płyty	7	Łódź, Starowa Góra, Łódź
N.2	Stąporków	3	3 bloki z wielkiej płyty	7	Stąporków, Końskie, Skarżysko-Kamienna, Łódź, Piotrków, Łódź
N.3	Borów	3	1 kamienica 2 bloki z wielkiej płyty	4	Borów, Łódź
N.4	Łódź	3	1 kamienica 2 bloki z wielkiej płyty	3	Łódź
N.5	Gutkowice	2	1 kamienica 1 blok z wielkiej płyty	3	Gutkowice, Łódź
N.6	Łódź	5	1 dom drewniany 2 domy murowane 2 bloki z wielkiej płyty	5	Łódź
N.7	Bartłogi	4	2 domy drewniane 2 bloki z wielkiej płyty	5	Bartłogi, Łódź
N.8	Zaguść	4	1 budynek drewniany 2 bloki z wielkiej płyty 1 szeregowiec	6	Zaguść, Chałtupia Wielka, Łódź
N.9	Złotowizna	5	1 dom murowany 3 bloki z wielkiej płyty 1 szeregowiec	6	Złotowizna, Łódź

1	2	3	4	5	6
N.10	Maniewicze (Ukraina)	3	1 kamienica 2 bloki z wielkiej płyty	4	Maniewicze, Łódź
N.11	Grabiszew	3	1 kamienica 2 bloki z wielkiej płyty	7	Grabiszew, Modlna, Sokolniki, Ozorków, Łódź
N.12	Konotop (Ukraina)	5	1 kamienica 3 bloki z wielkiej płyty 1 budynek murowany	7	Konotop, Skarżysko- -Kamienna, Łódź
N.13	Łódź	5	1 kamienica 3 domy murowane 1 blok z wielkiej płyty	9	Łódź, Lipa- -Krępa, Radom, Mieszki, Gospodarz, Łódź
N.14	Łódź	4	2 domy murowane 2 bloki z wielkiej płyty	4	Łódź
N.15	Podcwiardó- dówek	3	1 kamienica 1 dom murowany 1 blok z wielkiej płyty	6	Podcwiardó- wek, Warsza- wa, Falenica, Łódź
N.16	Łódź	5	3 domy murowane 1 kamienica 1 blok z wielkiej płyty	5	Łódź
N.17	Traby	6	1 barak drewniany 3 kamienice 2 bloki z wielkiej płyty	9	Traby, Głowno, Niemcy, Łódź

Źródło: opracowanie własne

4.2. Geobiografie zamieszkiwania w świetle przeprowadzonych wywiadów topobiograficznych

W tym podrozdziale wyjaśnione zostaną praktyczne zagadnienia niniejszej pracy związane z geobiografiami zamieszkiwania. Geobiografie zamieszkiwania definiują szczególne zachowania pojedynczego człowieka, który podejmuje decyzje w konkretnym środowisku geograficznym, społecznym i ekonomicznym. Do tego wykorzystywana jest humanistyczna koncepcja migracji, w której podmiotem badań staje się człowiek, a nie jego przemieszczenia.

4.2.1. Geneza analityczna

Na podstawie prowadzonych rozważań stwierdzono, że geobiografia wprowadza do przestrzennych studiów migracyjnych podejście humanistyczne, jednocześnie uprzedmiotowiając socjologiczne badania biograficzne i tworząc odrębną całość (Kaczmarek 2004, s. 52). W ramach nauk społecznych wypracowano różne koncepcje dotyczące działającej jednostki. Kiedy człowiek postępuje racjonalnie, poszukując zysku w podejmowanych czynnościach, to mówimy, że jest *homo economicus*. Z kolei kiedy jednostka zostaje uwikłana w dzieje społeczeństw, jest *homo historicus*, ale tym samym jednocześnie tworzy własną historię, stając się *homo biographicus*. W rozumowaniu humanistycznym utrwalony pozostaje pogląd o dualistycznej postawie człowieka, czyli pomiędzy przyrodniczą naturą jednostki a byciem w kształtowanym społecznie świecie. Dlatego też w naukach geograficznych dopuszcza się koncepcję aktywnego podmiotu podlegającego oddziaływaniu środowiska geograficznego, ale jednocześnie tworzącego świat swojego życia. W tym kontekście mówimy, że człowiek jest bytem geograficznym, czyli *homo geographicus*, w tym istotą przekształcającą środowisko swojego życia w obszar zadomowienia (Kaczmarek 2013, s. 32, za Sack 1997). Można zatem przyjąć pogląd, że: „[...] *homo geographicus* jest wędrownym, na którego myślenie i działanie oddziałują zmienne kategorie przestrzeni i czasu” (Kaczmarek 2013, s. 34). Patrząc na życie człowieka, bezspornym jest, że żyjemy na przecięciu czasu i przestrzeni. Przecięcie się, czyli początek czasu i przestrzeni, absolutne tu i teraz, jest rodzajem gęstości, z której następuje rozproszenie w czasie i przestrzeni. Zasadnicze pytanie: co do tego ma geografia? Wszystko, gdyż najważniejszą rzeczą na świecie, którą geografia przyjmuje za daną, jest wiedza o świecie, jaki istnieje w konkretnych miejscach. Znajomość miejsca to prosty fakt ludzkiego doświadczenia w czasie, w jakim je przeżył, jest to prosta droga do geobiografii. Biografia dosłownie odnosi się do opisu swoimi słowami własnego życia na przestrzeni czasu. Geobiografia jest odzwierciedleniem przebiegu życia w odniesieniu do miejsc,

w których się żyło (Karjalainen 2003, s. 87). Dotychczas w pracy przestrzenny szlak życia człowieka nazywano geobiografią. Jednakże biorąc pod uwagę to, że szlak życia ludzi przebiega w topocentrycznej rzeczywistości, zatem składa się z szeregu sekwencji przestrzenno-czasowych, na tym etapie pracy wprowadzamy określenie topobiografie. Wykorzystano tutaj formę liczby mnogiej, ponieważ nie istnieje tylko jedna topobiografia, szlak życia składa się z szeregu sekwencji, wyznaczających kolejne etapy ziemskiego wędrowania pomiędzy kolejnymi miejscami czasowego zatrzymania (Kaczmarek 2013, s. 29). Różnica między geobiografią a topobiografią jest taka, że gdybyśmy chcieli zobrazować je na mapie, to na geobiograficznej mapie otrzymamy linię prowadzącą szlakiem życia człowieka od punktu do punktu jego przebywania. Natomiast przy mapie topobiograficznej otrzymamy wzbogacony i rozbudowany wątek poszczególnych punktów topobiograficznych, czyli miejsc zatrzymania, w których znalazł się człowiek w trakcie swojego życia. W pracy wykorzystano technikę empiryczną, jaką jest wywiad pogłębiony, który w trakcie rozwoju badań ewoluował w wywiad topobiograficzny. Metoda biograficzna opiera się na wywiadzie biograficznym, a w geobiografii zamieszkiwania należy wykorzystać wywiad topobiograficzny, czyli narrację biograficzną, w której głównym wątkiem jest opisanie miejsc szczególnie powiązanych z życiem narratorów, w pierwszej kolejności miejsc ich zamieszkiwania. Owa technika empiryczna (wywiad topobiograficzny) jest dokonaniem naukowym w zakresie postępowania metodycznego. Pierwszym jest suwak biograficzny, czyli narzędzie analityczne, przy pomocy którego możemy ułożyć chronologicznie pojedyncze wydarzenia z życia jednostki, nawet kiedy jego narracja biegła wielowątkowo, wysuwając się znacznie w przyszłość czy też zwracając w przeszłość i ponownie powracając do momentu przerwanej opowiadania. Suwak biograficzny daje możliwość uporządkowania narracji chronologicznie, zgodnie z jej występowaniem w czasie, a nie zgodnie z przypadkowym przypominaniem sobie o zdarzeniach w trakcie opowiadania swojego życia. Po zbudowaniu takiego suwaka biograficznego możemy przesuwając się po nim jak po przewodnicy z góry w dół lub też na odwrót. Nowe sytuacje, z którymi się ludzie spotykają, kształtują ich wspomnienia. W konsekwencji nie ma dwóch absolutnie takich samych miejsc i nie ma dwóch osób, które widziały dokładnie tak samo to samo miejsce. Reasumując, w topobiografii mamy do czynienia z triadą: miejsca, pamięci i Ja. Jaźń jest Ja opowiadającym. Opowiadanie to próba uporządkowania doświadczeń w sensowną całość. W narracji znaczenie każdego zdarzenia jest wytwarzane przez jego miejsce w tej zrozumiałej całości. Interesujące jest, jak sensowna całość jest konstytuowana przestrzennie. Zmysłowe ucieleśnienie człowieka zawsze ma miejsce lub dzieje się gdzieś, a przeżywane poczucie czasu staje się przeżywanym poczuciem miejsca. W ten sposób czas i miejsce pokrywają się. Ja narratorów żyje w przestrzeniach zmieniających się, nieustannie przenosząc się z jednego obrazu na drugi. W dużej mierze dotyczy to miejsca i pamięci oraz ich intymnego odczuwania. Sceną narracji może być np. stara kamienica, jej wnętrza to klatki schodowe, mieszkania i pokoje, piwnica i strych, a na zewnątrz podwórze, ulice, całe miasto. Dom w tym mieście

jest etapem życia, areną całej ludzkiej troski. Konkludując, topobiografia jest to pamięć o przeszłych miejscach (Karjalainen 2009, s. 33). Szlak życia człowieka tworzy się poprzez drogę wyznaczaną przez kolejne miejsca zamieszkania, a jego przebieg odpowiada trwałym zmianom miejsca w środowisku życia codziennego. Zatem historię życia człowieka, traktowaną humanistycznie i opisaną przestrzennie, można nazwać topobiografiami, które są odzwierciedleniem szlaku życia przebiegającego przez zbiór lokalizacji przestrzennych, czyli miejsc zamieszkania. Jest to wypadkowa oddziaływania środowiska społecznego, historycznego, geograficznego, i powoduje powstanie w sferze myślenia doświadczenia przestrzennego. Takie ujęcie topobiograficzne ma również charakter poznawczy, możemy je zaliczyć do metod nauk społecznych, a ich zastosowanie powinno zmierzać do zrozumienia życia człowieka w perspektywie użytkowanych przez niego miejsc zamieszkania. Topobiografie należy rozpatrywać przy uwzględnieniu perspektywy totalności życia. Oznacza to przyjęcie holistycznego rozumienia szlaku życia człowieka (*Life Course Perspective – LCP*), który jest zintegrowaną całością, a nie sumą poszczególnych składników czy etapów życiowych. Należy zauważyć, że już na początku każdej drogi zarysowuje się kres wędrówki, w który wpisany jest początek drogi i cały jej przebieg, czyli topobiografie. Nastęstwo czasu poznaje się po skutkach wyboru ludzkiego bycia. Jednostka jest najpierw w świecie, a dopiero wówczas otwiera się możliwość poznawania i rozumienia tego świata. Dlatego też w topobiografiach krzyżują się wątki ontologiczne i epistemologiczne szlaku życia człowieka (Kaczmarek 2013, s. 30–31).

Należy wyraźnie podkreślić występowanie w badaniach biograficznych istotności:

(...) historii mówionej i narracji biograficznych oraz ich roli społecznej i historycznej, korzeni, rozwoju iularyzacji na całym świecie, ich miejsca w szerszym ruchu na rzecz badania pamięci (*memory movement*), wreszcie – kwestii dotyczących natury pamięci jako źródła danych i jej związków z poczuciem „ja”, doświadczeniem i tożsamością (Thompson, Bornat 2021, s. 11).

Opowiedziane biografie każdego człowieka mogą stać się materiałem na film lub sztukę, o czym opowiadają, w *Głosie przeszłości*, Paul Thompson i Joanna Bornat:

W ostatecznej postaci na *Motherland* złożyły się trzy poziomy ekspresji. Po pierwsze – rzeczywiste, zapamiętane doświadczenia z tekstu wywiadów, wypowiedane przez narratorkę lub chór. Po drugie – piosenki napisane przez dziewczęta, jak *Searchin*, dotycząca poszukiwania domu. Wreszcie po trzecie – symbolika grupowej pantomimy. Przykładowo: sytuację, w której kobiety bezskutecznie szukały mieszkania do wynajęcia, wyrażono w formie rytuału obejmującego całą grupę – dziewczęta chodziły po scenie, pukały do drzwi i drżały z zimna, co stało się centralnym obrazem całej sztuki. To właśnie tego rodzaju połączenie twórczej albo bardzo zdyscyplinowanej ekspresji grupowej z indywidualną opowieścią biograficzną sprawia, że ta drama stworzona przez młodych ludzi okazuje się tak niezwykle poruszająca (Thompson, Bornat 2021, s. 507).

Zarówno w geobiografii społecznej jak i w geografii czasu mogą występować podobne założenia:

- 1) Człowiek jest istotą niepodzielną.
- 2) Życie człowieka posiada swój kres.
- 3) Człowiek ma określone możliwości wykonywania więcej niż jednego zadania w określonym czasie.
- 4) Wykonanie zadania wymaga pewnego czasu.
- 5) Pokonywanie odległości w przestrzeni wymaga czasu.
- 6) Przestrzeń ma ograniczoną pojemność.
- 7) Podejmowane działania mają ograniczone przestrzenne wymiary.
- 8) Każde zdarzenie ma swoje korzenie w przeszłości.

Wykorzystując idee geografii czasu w badaniu geobiografii człowieka, możemy poddać ocenie warunki jego życia. Wprowadzając czas w geobiografię zamieszkiwania, możemy wyznaczyć znaczący miernik życia, ponieważ czas staje się parametrem wyznaczającym stopień zadowolenia ludzi z zajmowanych lokalizacji w środowisku geograficznym (Kaczmarek 2005, s. 31). Obok czasu istotnym elementem badań geobiograficznych jest miejsce. Dla pełni geograficznego opisu świata potrzebne jest ujęcie przestrzenne oraz jednostkowe i choć rozróżnienie takie istniało już od dawna (chorografia i topografia), to jednemu i drugiemu pojęciu brakowało podstaw naukowych, które powinny prowadzić do poznania ogólnych i miejscowych prawidłowości oraz porównania ze sobą określonych regionów i miejsc (Ritter 1862, s. 18–20). Mikołaj Madurowicz uważa, że: „(...) warto potraktować miasto jako przestrzeń lektury przeszłej i aktualnej egzystencji zbiorowej ludzi, którzy w określony sposób użytkowali i użytkują miejsce przez nich kształtowane i modyfikowane (...)” (Madurowicz 2019, s. 36). Jacek Kotus zauważa, że zasadniczymi komponentami zwartej, połączonej poczuciem przynależności i identyfikacji z obszarem społeczności jest względna homogeniczność tkanki społecznej. Częstokroć ciągłość pokoleniowa w jednym domu daje silne odniesienia emocjonalne do miejsca zamieszkania, ponadto staje się miejscem dorastania, pracy i starzenia się. Takie struktury społeczne muszą tworzyć ludzie silnie zakorzeni w danym miejscu zamieszkania (Kotus 2007, s. 47). Kiedy zastanawiamy się, jak nam się żyje w danym miejscu, odwołujemy się nie tylko do atrybutów obserwowalnych i ilościowych, ale także do naszych odczuć i intuicji, które mówią nam, że czujemy się w danym miejscu lepiej lub gorzej. Jest to kwestia waloryzowania przestrzeni na podstawie subiektywnego poczucia, iż miejsce jest oceniane jako ważne, bo jest punktem odniesienia dla tożsamości człowieka i pozwala realizować pasje, zawiązywać i utrzymywać więzi z innymi ludźmi (Smagacz 2013, s. 9). Maciej Kowalewski wyraźnie zaznacza, że miasta są także przestrzeniami protestu, w których wydarzenia rozgrywają się na miejskiej arenie. Jednak miasto nie jest wyłącznie sceną, ale też istotą protestu, gdyż niepokoje i roszczenia rozgrywające się w przestrzeni miejskiej stanowią esencję życia publicznego. Takie wydarzenia miały miejsce od początków osadnictwa miejskiego (Kowalewski 2016, s. 8). Marcin Wójcik i Andrzej Suliborski przywołują

geografię Strabona, która była powiązana z historią, a ważnym jej elementem było umiejscowienie wydarzeń w określonym środowisku przyrodniczym i kulturowym. Rozumienie miejsca odnosiło się do opisu stanu i roli obiektów geograficznych. To Ptolemeusz sformułował podstawy geografii w ściślejszy sposób, jako dyscyplinę konstruowania przedstawięń kartograficznych. Istotne było umiejscowienie obiektów geograficznych na mapach, co porządkowało informację o miejscach w relacji do innych miejsc i obiektów (Wójcik, Suliborski 2021, s. 13–14). Wójcik i Suliborski przypominają, że istotą założeń vidaliańskiej geografii człowieka była koncepcja miejsca jako *milieu*, czyli środowiska lokalnego, będącego środowiskiem życia człowieka, którego treścią jest zamieszkiwanie. Formy materialnego zamieszkiwania i ich duchowa wartość są efektem dialektycznego związku podłoża, na którym działa człowiek, czyli warunków, oraz kultury, czyli idei, wartości, wiedzy, tradycji, religii. Vidal de la Blache pisał, że: „Każda okolica reprezentuje obszar, w którym zostały doskonale połączone różne istoty, które się tam przystosowały do wspólnego życia” (Wójcik, Suliborski 2021, s. 18, za Vidal 1922). Przyznanie ważnej roli przeszłości w kształtowaniu form teraźniejszych struktur społecznych jest ważnym krokiem na drodze odkrycia codzienności dla geografii, a tym samym identyfikacji miejsc, czyli stacji w biografii jednostek. Dlatego też zainteresowanie czasem i miejscami zatrzymania w czasie jest przyczyną rozmyślań geografów nad rolą przestrzeni w organizacji społecznej (Thrift 1977; Pred 1983). Współczesne zainteresowanie miejscem, topografią i geografią w humanistyce przejawia się w pojawieniu się dziedzin badawczych z przedrostkiem *geo*, które dowodzą odejścia myślenia o przestrzeni jako kategorii abstrakcyjnej i przechodzą w stronę miejsca i konkretnych lokalizacji. W konsekwencji kultura i wiedza są usytuowane przestrzennie, a zarazem postrzegane i badane właśnie z tego punktu widzenia. Geograficzne uwarunkowania kultury inspirują do przemyślenia na nowo i wypracowania adekwatnych teorii miejsca i przestrzeni. Te generalne tendencje wynikają z kierunku, który wyznaczył zwrot przestrzenny w naukach humanistycznych, co świadczy o tym, że w kulturze równie ważne znaczenie jak czas i historia mają mapy i topografie. Ponadto nowe dziedziny z przedrostkiem *geo* dowodzą w równej mierze intencji przekraczania granic dyscyplin, dziedzin sztuki, jak i poszukiwania nowych połączeń (Rybicka 2011, s. 27–28). Relacje pomiędzy geografią i historią, przestrzenią i czasem można zauważyć w odniesieniu do zawartych w literaturze miejsc zbiorowej pamięci kulturowej, czyli całokształcie sposobów obchodzenia się z przeszłością i historią przez grupy i jednostki, widoczne także w biografiach miejsca, w pamięci jednostkowej, w kategoriach doświadczonej przestrzeni. Ze względu na ocenę roli miejsca w tworzeniu relacji z człowiekiem bardzo blisko geopoetyki sytuuje się psychologia miejsca. Ten rodzaj badań psychologicznych koncentruje swoje zainteresowania w odniesieniu do koncepcji sensu, a także przywiązania do miejsca. Geopoetyka proponuje specyficzne instrumentarium, słownik pojęć operacyjnych, które są narzędziami w praktyce interpretacyjnej. Do takich kategorii należą mapy narracyjne (ang. *story map*), które umożliwiają połączenie mapy z tekstem, obrazami i obiektami

multimedialnymi, a także literatura i lektura jako wydarzenie geograficzne, które umożliwiają poznawanie świata bez wychodzenia z domu, mogą to być podróże lekturowe, literacka geografia sensoryczna i topografie emotywnie oraz literatura jako miejsce upamiętnienia ważnych wydarzeń (Rybicka 2014, s. 7). W związku z uwidaczniającą się łącznością poezji i prozy z domem, czyli opisami miejsc zamieszkiwania, w tej pracy wpleciono również fragmenty utworów nawiązujące do tematyki pracy. Ponadto należy zauważyć, że:

Współczesne zainteresowanie problematyką przestrzenną (miejsca, lokalizacja, terytoria, szlak życia człowieka, mapy biograficzne) wkracza śmiało w obszary metodyki humanistycznej. (...) Biografia pojawia się jako opowieść, w której kategorią porządkującą jest czas. W narracji biograficznej mierzalny wpływ czasu bywa zmienny. Mamy do czynienia z jego spowolnieniem lub z kondensacją w sytuacjach granicznych, bądź z nawarstwianiem na scenie codziennego życia (Kaczmarek 2013, s. 27).

Niezmienne pozostają miejsca, w których się to życie toczyło, ale czasami pokrywają się one kolejnymi warstwami i stają się niewidoczne dla oczu obserwatora. Badacz może mieć poważny kłopot z tym, czy przebieg życia narratorów da się metodycznie uporządkować, zrozumieć i wyjaśnić, gdyż nie zawsze myślenie analityczne prowadzi do pełnego opisanego i zrozumienia biografii. Mimo że metoda biograficzna ma już długą historię, to wielokrotnie prowadzone są dyskusje nad sensem epistemologicznym ujęcia biograficznego w naukach społecznych. Nie ulega jednak wątpliwości, że obecny powrót do badań nad biografiami może otworzyć nowe drogi prowadzące ku obiecującym horyzontom poznawczym. Każda biografia musi być zlokalizowana w jakimś miejscu, tym samym ma swoje położenie w otaczającej człowieka przestrzeni. Stąd też powstała koncepcja wywiadu topobiograficznego traktowanego jako technika empiryczna, gdzie *topos* oznacza miejsce. Stworzono technikę empiryczną, wywiad topobiograficzny, jako metodę badań w geobiografiach zamieszkiwania, a następnie zbudowano narzędzie analityczne, jakim jest suwak biograficzny. Nowatorstwo tych metod polega na tym, że przy wykorzystaniu wywiadu topobiograficznego można zbudować personalnie przypisany do osoby suwak biograficzny będący szlakiem życia po najważniejszych wydarzeniach. Część wydarzeń wśród różnych narratorów będzie się pokrywać, np. narodziny, edukacja, praca, małżeństwo, narodziny dzieci, owdowienie. Jednakże będą one znajdowały się w innym miejscu suwaka, w innym czasie i innym miejscu w przestrzeni. Natomiast niezienne jest to, że każdy człowiek musi gdzieś mieszkać od dnia swoich narodzin do dnia śmierci. Najpierw jest to dom rodziców, a po dojściu do dorosłości i założeniu swojej rodziny własny dom. Ludzie podejmują własne wybory dotyczące miejsca zamieszkiwania, które to wątki są najważniejsze w niniejszej pracy. Topobiografie mają poziom rzeczowy, który podlega obiektywnemu badaniu. Szlak życia zostaje wyznaczony przez lokalizację przestrzenną i wpływ czasu, będący zewnętrznym i obiektywnym koordynatorem

życia człowieka, i stanowi mierzalny parametr ludzkiej egzystencji. Natomiast lokalizacja, również ma zewnętrzny i obiektywny charakter i jest konkretnym fragmentem przestrzeni, którego położenie wyznaczamy przy użyciu parametrów geograficzno-społeczno-ekonomicznych. Topobiografie wyznaczają przestrzenny szlak życia człowieka. Ich kwantyfikacją są parametry aktywności przestrzennej człowieka.

Topobiografie można ująć w następujące ogólne założenia:

- 1) Każdy człowiek ma topobiografie.
- 2) Dziejowość jednostki jest odzwierciedleniem upływającego czasu i jest drogą przebytą w środowisku geograficznym.
- 1) Szlak życia człowieka jest skończony, ale nie jest zamknięty (Kaczmarek 2013, s. 28–37).

W topobiografiach biografia mieszkaniowa stanowi bardzo ważny punkt na mentalnej mapie każdego człowieka. Dzięki posiadaniu bogatej palety geograficznych punktów odniesienia można porównywać i oceniać miejsca zamieszkania. Zdobywanie takich doświadczeń geograficznych możliwe jest dzięki naturze współczesnego świata. Na skutek występowania przestrzeni przepływów, zmiany pejzaży, płynnej nowoczesności i refleksyjnej modernizacji pojawia się początek wahań pomiędzy odczuciem przynależności a jej brakiem (Kajdanek 2012, s. 42). Przedstawiane wywiady topobiograficzne prezentują biografie, czyli emocjonalne opowieści o życiu, przekazywane przez narratorów. Z uzyskanych informacji, poprzez chronologiczne fakty z życia, możemy ustalić historię życia danego człowieka. Dzięki temu otrzymujemy wymiar faktograficzny ludzkich historii. Cała narracja biograficzna jest bardzo ważna dla narratora, gdyż inaczej by o niej nie opowiadał i składa się ona z serii punktów zwrotnych w życiu każdego człowieka. Wszystkie doświadczenia, w których bierze udział człowiek, kształtują jego osobowość, określają jego poglądy, wzory zachowań, postawy, oczekiwania i wpływają na aktualną ocenę sytuacji życiowej. Można z dużym prawdopodobieństwem przypuszczać, że istotny wpływ na sytuację mieszkaniową, na jej ocenę, a także oczekiwania i preferencje mają wcześniejsze doświadczenia mieszkaniowe i przebieg biografii mieszkaniowej. Mówiąc o biografii mieszkaniowej, należy wziąć pod uwagę jakościowy standard mieszkań, czyli wyposażenie w podstawowe instalacje oraz ilościowy standard mieszkań, czyli zagęszczenie osób oraz wiek budynków, w jakich te mieszkania były ulokowane. Istotne jest również posiadanie wiedzy o strukturze wewnętrznej kolejnych mieszkań, sposobie użytkowania i rozkładzie funkcji w mieszkaniu. Do korzyści wynikających z badania biografii mieszkaniowych należy zaliczyć lepsze zrozumienie obecnych potrzeb oraz możliwość przewidywania przyszłych. Stanowią one cel sam w sobie, będąc fragmentem historii społecznych, zapisujących zmiany warunków materialnych i obyczajów społeczeństwa (Burger 1982, s. 64–65). W Łodzi, w Centralnym Muzeum Włókiennictwa, powstała wystawa *Łódzkie mikrohistorie. Ludzkie mikrohistorie*, która opowiada historię Łodzi z perspektywy codziennego życia jej mieszkańców. Losy bohaterów ukazane zostały na przestrzeni XIX i XX wieku.

Źródłem opowiedzianych mikrohistorii były rodzinne wspomnienia, pamiętniki i wywiady, będące zapisem historii mówionych najstarszych mieszkańców Łodzi.

Historia to nasza pamięć, która czasami bywa ulotna albo płata nam figle. Powtarzamy to, co pamiętamy, snujemy opowieści, czasami je spisujemy dla siebie lub dla potomności. Żeby zatrzymać/uchwycić wspomnienia, można je osadzić na przedmiotach, budynkach czy fotografiach. Wtedy te obiekty niosą historie razem z nami. Bywa też tak, że inni – dodają do tych samych rzeczy swoje osobiste tropy, ślady i myśli. Na skrzyżowaniu takich prywatnych reminiscencji zakotwiczonych w przedmiotach, na które codziennie pada nasz wzrok, tworzy się historia. Ale nie taka, którą ważne wydawnictwo opublikuje w dwunastu tomach oprawionych w safian, nie taka, której telewizja poświęci cykliczny program publicystyczny w godzinach dobrej oglądalności, nie taka, jaka stanie się kanonem dla maturzystów. To mikrohistoria. Wcale nie mniej ważna¹.

W tej pracy na poczesnym miejscu postawiono skonstruowanie map dotyczących przebiegu szlaku geobiografii zamieszkiwania. W biografiach narratorów miejsca ich zamieszkiwania wyznaczają szczególnie szlak w geobiografiach zamieszkiwania możliwy do zdefiniowania i zapisania na mapie. Zgodnie z tym, co napisał Bohdan Jałowiecki: „Miejsca to przestrzenie określone na mapie, mające swoją nazwę i odróżniające się od innych przez swoją materialność i tożsamość” (Jałowiecki 2012, s. 217). Miejsca zamieszkiwania można uznać za znaczące dla narratorów i ważne w ich geobiografiach, nawet wtedy, gdy pozostają jedynie w sferze wspomnień, a w realnej przestrzeni nie znajdziemy domu przez nich zamieszkiwanego w przeszłości. Jednak te miejsca na zawsze pozostają zapisane w ich pamięci. Niestety pamięć o nich umiera wraz z ich mieszkańcami. Dlatego też istotnym zamierzeniem badaczki było ukazanie na mapach szlaku geobiografii zamieszkiwania, ponadto ukazanie wszystkich miejsc zamieszkiwania poprzez sporządzenie dokumentacji fotograficznej tych miejsc, nawet gdy współcześnie te domy już nie istnieją, a w ich miejscu znajdują się puste place lub też nowe budynki. Jest to możliwość przeniesienia się w czasie i w przestrzeni, tak w przypadku domów, jak i fotografii samych narratorów (Tolia-Kelly 2004).

4.2.2. Analiza przestrzennych śladów pamiętania

Świat kultury dostarcza człowiekowi wielu wrażeń. Ekscytują nas scenariusze, choreografie, zaskakują scenografie czy też wyrefinowane reżyserie wystawianych komedii lub tragedii. Bez nadmiernych kłopotów możemy dostrzec jednak, że szczególnie pasjonującym dramatem jest życie każdego z nas. W dalszej części pracy ukážemy konkretne, indywidualne życie, które jest jednak własnością narratora. Gdyż on bywa scenarzystą i aktorem, natomiast badacz jest jedynie uważnym słuchaczem opowiedzianych niepowtarzalnych biografii. W dalszej części tego podrozdziału

1 Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi, <https://cmwl.pl/public/> (dostęp: 26.04.2023).

wykonano analizy śladów pamiętania dotyczących miejsca zamieszkiwania. Dokonano anonimizacji danych personalnych podawanych przez narratorów. Anonimizacja polegała na ukryciu imion i nazwisk, zamieniono je na kolejny numer przypisany do narratora, zgodny z chronologią czasową, w jakim przeprowadzany był wywiad. Jawne pozostawiono jedynie dane dotyczące miejsc zamieszkiwania tychże narratorów. W kolejnej części tego podrozdziału zostaną przedstawione szczegółowe wyniki przeprowadzonych badań, dotyczące poszczególnych narratorów wraz z ich analizą. W dalszej części podrozdziału będą się pojawiać także fragmenty wywiadów obrazujące poruszane w danym miejscu zagadnienia, a analiza przeprowadzonych badań w ujęciu syntetycznym pojawi się w kolejnym rozdziale pracy. W części empirycznej zachowany został chronologiczny układ przebiegu badań terenowych. Skonstruowano zatem jeden rozdział oddający czasowy bieg prac empirycznych. Celem autorki, podobnie jak i misją Centrum Archiwistyki Społecznej, jest tworzenie nowych archiwów społecznych, tak aby zachować jak najwięcej świadectw życia społecznego i trwale je zabezpieczyć. Ponadto badaczka odkrywa dla społeczeństwa fascynujący dorobek archiwów społecznych, nieznane dotąd historie, zdjęcia, dokumenty życia codziennego. Wzmacnia również znaczenie archiwistyki społecznej wynikającej z pasji i potrzeby zapisywania historii. Konkludując, najcenniejszym zadaniem jest dążenie do rozbudzania zainteresowania historią społeczną, dla lepszego zrozumienia przeszłości i terażniejszości, dla lepszego poznania jej przez następne pokolenia. Praca nad utrwalaniem przestrzennych śladów pamiętania powinna uzyskać znaczącą rangę społeczną i naukową. Przestrzenne ślady pamiętania należy rozumieć jako oryginalne ślady pamięciowe, które zostały zapisane w pamięci, mówiące o istnieniu człowieka w przestrzeni dawniej i dziś. W tworzeniu śladów pamięciowych pomaga emocjonalne podejście do wydarzeń mających miejsce w danych przestrzeniach. Dlatego też zachodzi proces przenoszenia świeżo nabytej wiedzy do pamięci długotrwałej. Wydaje się, że część mózgu ułatwia kodowanie wspomnień na głębszym poziomie, jeśli mają one nastawienie emocjonalne. Silne uczucia mogą powodować uwalnianie neuroprzekazników i hormonów, co wzmacnia wspomnienie. Dlatego lepiej pamiętamy zdarzenia związane z silnymi emocjami niż te, które były nam obojętne. Dokonano zestawienia dat i miejsc przeprowadzonych wywiadów. Powodem różnych miejsc wykonania badań biograficznych był po pierwsze stan zdrowia uniemożliwiający badanej osobie opuszczenie swojego miejsca, a po drugie badaczka dała komfort wybrania miejsca badania narratorowi, tak aby wywiad odbył się w przyjaznej atmosferze dla badanego. W dziewięciu przypadkach narratorzy wybrali swój dom jako miejsce dla nich najodpowiedniejsze do udzielenia wywiadu. Miejsce pracy naukowej badaczki wybrane było przez trzech narratorów, a dom badaczki przez dwóch. Trzy najstarsze osoby znajdowały się w miejscach opieki publicznej, był to DPS i Pensjonat Senior, w których odbyły się wywiady. Miejsca przeprowadzenia wywiadów mogły mieć wpływ na zróżnicowanie rozmowy, jednak miejsce badań zostało dostosowane do możliwości i preferencji narratorów.

Tabela 2. Zestawienie danych dotyczących przeprowadzenia badań

Narrator	Data	Miejsce
N.1	2 września 2017	Dom narratorki
N.2	6 września 2017	Dom narratorki
N.3	13 września 2017	Dom badaczki
N.4	15 lutego 2018	Dom narratorki
N.5	19 maja 2018	Dom narratorki
N.6	5 sierpnia 2018	Dom narratorki
N.7	16 sierpnia 2018	Dom narratorki
N. 8	13 września 2018	Dom narratora
N.9	13 września 2018	Dom narratorki
N.10	25 września 2018	Dom Pomocy Społecznej
N.11	27 września 2018	Dom Pomocy Społecznej
N.12	2 października 2018	Pensjonat Senior
N.13	2 lutego 2019	Dom badaczki
N.14	5 grudnia 2019	WNG UŁ
N.15	31 stycznia 2019	WNG UŁ
N.16	3 lutego 2019	Dom narratora
N.17	14 października 2019	WNG UŁ

Źródło: opracowanie własne

4.2.3. Analiza wywiadów w kontekście geobiografii zamieszkiwania

W tej części pracy przeprowadzone zostaną analizy miejsc zamieszkania narratorów wraz ze spersonalizowanymi suwakami biograficznymi oraz mapami przedstawiającymi mobilność przestrzenną w geobiografii zamieszkiwania każdego z narratorów.

Analiza miejsc zamieszkania narratorki 1

Pierwszym miejscem zamieszkania narratorki 1 było jednopokojowe mieszkanie mieszczące się w drewnianym wielorodzinnym domu, znajdującym się przy ulicy Mochnackiego 16. W mieszkaniu tym narratorka 1 zamieszkiwała przez pierwsze 9 lat swojego życia. Obecnie nie ma w przestrzeni śladu po tym domu, pozostał jedynie w pamięci narratorki. Dziś znajduje się w tym miejscu teren zieleni miejskiej.

Pierwszym moim miejscem zamieszkania był budynek drewniany, wielorodzinny przy ulicy Mochmackiego 16. Mieszkałam tam wraz ze swoimi rodzicami, moim starszym bratem W. i dziadkami, rodzicami matki, w jednym pokoju z kuchnią. Pamiętam, że budynek miał piwnicę, w której się chowaliśmy podczas nalotów w czasie wojny. Potem po wyjściu z domu widziałam zbombardowane budynki. Pamiętam również, że mimo wojny chodziłam z moim starszym bratem W. i jego kolegą Z. do kina.

Drugim miejscem zamieszkania narratorki 1 był dom wybudowany przez jej rodziców na ziemi подарowanej im przez rodziców ojca narratorki 1. Nieruchomość ta znajdowała się przy ulicy Cieszkowskiego 9. W domu tym narratorka 1 zamieszkiwała z krótką przerwą przez 25 lat. Dom otaczała gęsta zabudowa blokowa. Wyburzony został w 1975 roku, a obecnie w jego miejscu znajduje się teren zieleni i rekreacji dla okolicznych mieszkańców.

Następnie rodzice w roku 1950 wybudowali swój własny dom przy ulicy Cieszkowskiego 9, na ziemi należącej do dziadków M. i F., obok ich własnego domu. Ich dom był mały, jednoizbowy, a mój ojciec, B.S., ich syn, wybudował bardzo duży dom, z myślą, że jego dzieci ze swoimi rodzinami będą w nim mieszkać. Niestety tak się nie stało, gdyż w roku 1975 odgórnie zdecydowano, że nasz dom nie pasuje wśród nowych bloków i nakazano jego rozbiórkę. (...) Najmilej wspominam dom na Cieszkowskiego 9, był to ładny dom, tatuś wszystko ładnie wybudował i zadbał o wszystko, był to mój dom rodzinny, gdzie mieszkaliśmy całą rodziną. (...) Na Cieszkowskiego było trudno z wodą, bo na początku mieliśmy wodę ze studni, ale jak potem wokoło stawiano bloki, to straciliśmy wodę w studni i musieliśmy chodzić po wodę do szkoły albo potem do sklepu. Było to ciężkie, ale też wstydlive i upokarzające. Ubikacja była na zewnątrz, w końcu działki, i zimą czy jak padało, trzeba tam było iść za potrzebą.

Trzecim miejscem zamieszkania narratorki 1 był już jej dom, który wybudowała własnymi rękoma wraz z mężem. Znajdował się przy ulicy Szkolnej 11 i był to dom murowany, z cegły pozyskanej z rozbiórki. Otaczały go podobne domy murowane, a także drewniane. Domu tego nie ma już w przestrzeni miejskiej, a w jego miejscu znajduje się nowa zabudowa szeregową. Również wiele innych domów, ówczesnie znajdujących się przy tej ulicy, zastąpiły nowe, wybudowane przez nowych mieszkańców. W domu tym narratorka 1 mieszkała około pięciu lat do momentu rozwodu, po czym wróciła do poprzedniego miejsca zamieszkiwania przy ulicy Cieszkowskiego 9.

Wybudowaliśmy wspólnymi siłami dom przy ulicy Szkolnej 11. Po kilku latach małżeństwa rozwiódłam się i wróciłam z córką do domu rodziców przy ulicy Cieszkowskiego 9.

Czwartym miejscem zamieszkania narratorki 1 było otrzymane spółdzielcze mieszkanie M-3, które znajdowało się w nowo wybudowanych blokach przy ulicy Hufcowej 22. Otrzymała je po decyzji o wyburzeniu domu rodzinnego. Narratorka 1

zamieszkała na osiedlu Retkinia w dzielnicy Polesie i zajmowała to mieszkanie wraz z córką i drugim mężem. W tym mieszkaniu narratorka 1 spędziła kolejne piętnaście lat. Początkowo okolice tego bloku otaczały gospodarstwa rolne, z których sukcesywnie wysiedlani byli rolnicy. Otrzymywali oni w zamian podobne domy w innej okolicy lub mieszkania w blokach nieopodal.

Za to dano nam mieszkania na ówczesnie zawłaszczanej przez miasto wsi Retkinia, poprzez budowę blokowiska, sypialni dla Łodzi. Bloki budowano obok pasących się krów i chodziliśmy do gospodarzy po mleko, a ich ziemie zajmowały kolejne bloki. Tam moi rodzice, O. i B., wybrali dla siebie mieszkanie, a ja ze swoją córką M. osobne, czyli w całkiem innym bloku. Mimo tego odwiedzaliśmy się bardzo często i utrzymywaliśmy serdeczny kontakt.

Piątym miejscem zamieszkania narratorki 1 było mieszkanie w dzielnicy Widzew przy ulicy Gołębiej 1/3. Mieszkanie to uzyskała dzięki zamianie poprzedniego mieszkania M-3 na mniejsze M-2, które było wystarczające dla jednej osoby. Taką decyzję narratorka 1 podjęła w roku 1990, kiedy pozostała sama, po śmierci męża oraz po wyprowadzce i usamodzielnieniu się córki. W tym mieszkaniu narratorka 1 zamieszkiwała przez następne dwadzieścia lat.

(...) Moja córka już się dawno usamodzielniała i wyprowadziła z domu, a ja zamieniłam mieszkanie z M-3 na Retkini na M-2 na Widzenie przy ulicy Gołębia 1/3, a za uzyskaną dopłatę kupiłam znajdującą się w pobliżu działkę pracowniczą, na której często przebywaliśmy z córką i jej dziećmi, a moimi wnuczętami.

Szóstym miejscem zamieszkania narratorki 1 był dom znajdujący się około pięciuset metrów za granicą Łodzi, dlatego też został wzięty pod uwagę na wyznaczonym szlaku geobiografii zamieszkiwania. Narratorka 1 zakupiła ten dom po sprzedaży swojego poprzedniego mieszkania w blokach. Dom ten znajdował się w sołectwie Starowa Góra przy ulicy Centralnej 82. Narratorka 1 w tym domu zamieszkiwała przez siedem lat, aż do chwili doznania trzeciego, poważnego udaru, który zmusił ją do powrotu do Łodzi i zamieszkania wraz z córką w blokach.

Podjęłam decyzję przeniesienia się na wieś do Starowej Góry, gdzie mieszkałam siedem lat. Bardzo zaprzyjaźniłam się z sąsiadami, byli mi bardzo pomocni, często nawzajem się odwiedzaliśmy.

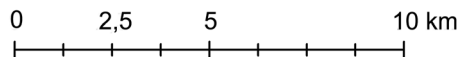
Siódmym miejscem zamieszkania narratorki 1 było mieszkanie znajdujące się przy ulicy Radomskiej 14/16. W tym mieszkaniu narratorka 1 wraz z córką zamieszkiwała przez następne lata swojego życia.

Niestety obecnie jestem już po trzecim udarze i zamieszkałam ponownie w Łodzi, u córki. Teraz razem z córką chcemy zamienić to mieszkanie, gdyż mieszkamy na 4. piętrze w bloku bez windy. Chcemy znaleźć inne mieszkanie, ale w bloku z windą. Będzie mi dużo łatwiej wyjść i wejść, i nie będę się czuła tak unieruchomiona w mieszkaniu.

Miejsca zamieszkania N.1

- 1 – Mochnackiego 16
- 2 – Cieszkowskiego 9
- 3 – Szkolna 11
- 4 – Hufcowa 22
- 5 – Gołębia 1/3
- 6 – Radomska 14/16
- 7 – Centralna 82

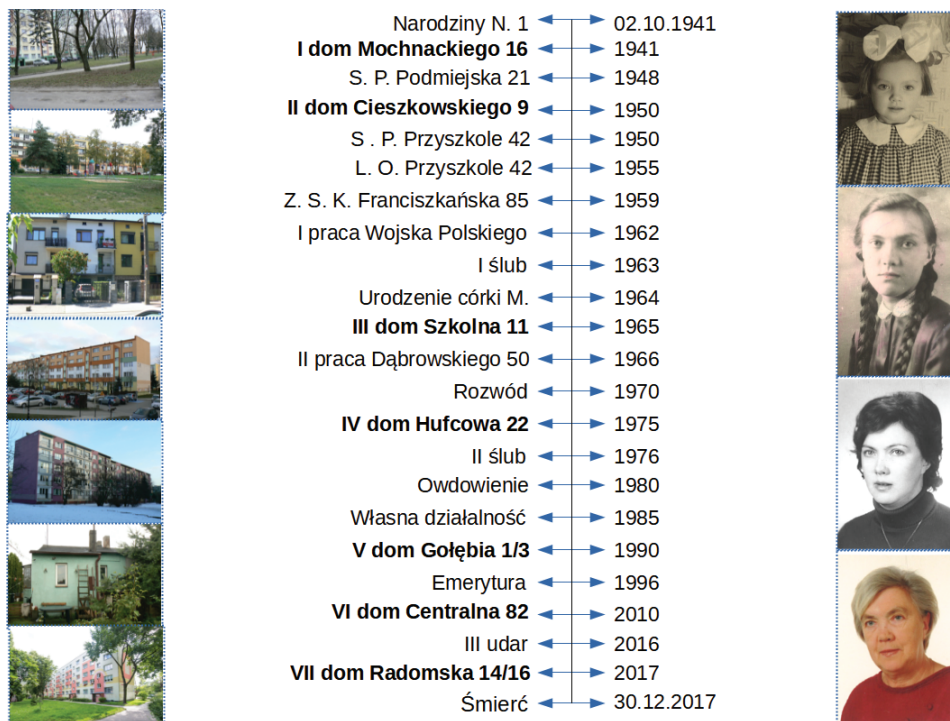

Ryc. 3. Mobilność przestrzenna w geobiografii zamieszkiwania narratorki 1

Źródło: opracowanie własne

Szlak geobiografii zamieszkiwania narratorki 1 liczy siedem miejsc zamieszkania i został przedstawiony na mapie (ryc. 3). Liczba miejsc zamieszkiwania kwalifikuje narratorkę 1 do grupy moversów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratorki 1

Ryc. 4. Suwak biograficzny narratorki 1

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratorki 1 (ryc. 4)

Narratorka 1 urodziła się w Łodzi w 1941 roku. Pierwszym jej miejscem zamieszkania był dom przy ulicy Mochnackiego 16. Obecny wygląd miejsca, gdzie się on znajdował, ukazany jest na pierwszej fotografii. Pierwsza fotografia po przeciwnej stronie przedstawia wygląd narratorki 1 z lat dziecięcych. Narratorka 1 w roku 1948 rozpoczęła naukę w Szkole Podstawowej przy ulicy Podmiejskiej 21. Następnie w roku 1950 przeniósła się do domu mieszczącego się przy ulicy Cieszkowskiego 9 i zmieniła szkołę na znajdującą się przy ulicy Przyszkole 42. Drugie miejsce zamieszkania narratorki 1 ukazuje druga fotografia. Natomiast druga fotografia po prawej przedstawia wygląd narratorki 1 z okresu młodości, jak można zaobserwować, w mundurku szkolnym obowiązującym uczniów szkoły, do której chodziła. Następnie po ukończeniu szkoły podstawowej narratorka 1 kontynuowała naukę w liceum ogólnokształcącym znajdującym się w tym samym budynku. Po ukończeniu liceum narratorka 1 podjęła naukę w Średniej Zawodowej Szkole

Krawieckiej znajdującej się przy ulicy Franciszkańskiej 85. Po jej ukończeniu narratorka 1 rozpoczęła pracę jako sprzedawczyni w Delikatesach znajdujących przy ulicy Wojska Polskiego. Następnie w roku 1963 narratorka 1 wyszła za mąż, a w roku 1964 urodziła swoją jedyną córkę. W roku 1965 przeprowadziła się do domu wybudowanego przez siebie i męża, przy ulicy Szkolnej 11. Trzecia fotografia przedstawia miejsce, w którym znajdował się ten dom, Został on wyburzony, a w jego miejscu obecnie znajdują się domki w zabudowie szeregowej. W roku 1966 narratorka 1 zmieniła miejsce pracy na Delikatesy znajdujące się przy ulicy Dąbrowskiego 50. W roku 1970 narratorka 1 rozwiodła się i wróciła do domu rodziców przy ulicy Cieszkowskiego 9. W roku 1975 przeprowadziła się do mieszkania w blokach przy ulicy Hufcowej 22. Ten blok, w którym mieszkała narratorka 1, przedstawia czwarta fotografia. Natomiast trzecia fotografia po prawej pokazuje wizerunek narratorki 1 z tego okresu życia. W roku 1976 narratorka 1 wyszła po raz drugi za mąż, a w roku 1980 owdowiała. W roku 1985 założyła własną działalność gospodarczą. W 1990 roku zdecydowała się na zmianę mieszkania na znajdujące przy ulicy Gołębia 1/3. Fotografia piąta ukazuje blok, w którym mieszkała narratorka 1. Natomiast czwarta fotografia po prawej ukazuje wizerunek narratorki 1 z tego okresu. W wieku 55 lat, w roku 1996, przeszła na wcześniejszą emeryturę. Następnie, w 2007 roku, podjęła decyzję o przeniesieniu się do domku w Starowej Górze mieszczącego się przy ulicy Centralnej 82. Dom, w którym zamieszkiwała narratorka 1, przedstawia fotografia szоста. Po poważnym udarze, jakiego doznała w roku 2016, narratorka 1 powróciła do Łodzi i zamieszkała przy ulicy Radomskiej 14/16 (fotografia siódma).

W cztery miesiące po przeprowadzeniu wywiadu, 30 grudnia 2017 roku, narratorka 1 niespodziewanie zmarła (1941–2017). Ostatnim jej miejscem stał się Cmentarz Rzymskokatolicki św. Wojciecha, znajdujący się przy ulicy Kurczaki 81 w Łodzi. Narratorka 1 leży w grobie rodzinnym, w którym wcześniej zostali pochowani jej starszy brat W. (1933–1944) oraz jej kuzyn Cz. (1928–1997), czyli syn brata matki narratorki 1. Na tym cmentarzu ostatnie miejsce znaleźli wcześniej rodzice i dziadkowie oraz pozostała bliższa i dalsza rodzina narratorki 1.

Analiza miejsc zamieszkania narratorki 2

Pierwszym miejscem zamieszkania narratorki 2 w Łodzi, do której przyjechała w roku 1960, był pokój w akademiku na osiedlu akademickim Lumumbowo. W akademiku tym narratorka 2 zamieszkiwała przez pięć lat studiów. Jak wspominała, w ówczesnych czasach akademiki nie były koedukacyjne, mieszkała w akademiku przeznaczonym wyłącznie dla dziewcząt. Dziewczęta przyjaźniły się ze sobą i wspierały. Trasę z akademika na uczelnię pokonywały zawsze razem.

(...) przez cały okres studiów mieszkałam w akademiku w Łodzi na ulicy Lumumby, był to akademik tylko dla dziewcząt. Studiowałam na Wydziale Chemicznym Politechniki Łódzkiej na ulicy Politechniki i razem z dziewczynami z akademika jeździliśmy (...) na uczelnię. Studia skończyłam w 1965 roku.

Drugim miejscem zamieszkania narratorki 2 był jeden pokój z kuchnią, tak zwane M-2, na osiedlu Teofilów, na ulicy Traktorowej 25, gdzie zamieszkała wraz z mężem w roku 1968. Możliwość zameldowania się w Łodzi dał jej zakład pracy STOMIL, który sponsorował także jej stypendium. Dzięki zezwoleniu na meldunek narratorka 2 mogła zapisać się do Spółdzielni Mieszkaniowej i oczekiwać na przydział mieszkania, który nastąpił po 4 latach.

W 1964 roku wyszłam za mąż i rozpoczęłam starania o promesę na zameldowanie w Łodzi, bo wtedy taka była konieczna, na podstawie tego, że miałam stypendium fundowane z Zakładów Łódzkiej Gumówki. W związku z tym dostałam zezwolenie na zameldowanie, co pozwoliło mi zapisać się do Spółdzielni Mieszkaniowej i w 1968 roku otrzymałam pierwsze mieszkanie na Teofilowie na ulicy Traktorowej 25.

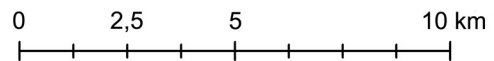
Trzecim miejscem zamieszkania narratorki 2 były dwa pokoje z kuchnią, tak zwane M-3, znajdujące się przy ulicy Grabieniec 16A, które otrzymała w roku 1971. Mogła ubiegać się o zmianę mieszkania na większe, kiedy urodziła dziecko, z czego oczywiście skorzystała. Takie były wytyczne przepisów mieszkaniowych, regulujące ile metrów kwadratowych może przypadać na jedną osobę. Mimo tego, że narratorka 2 obecnie pozostaje sama, nadal zamieszkuje w tym mieszkaniu i jest z niego bardzo zadowolona. Swoje mieszkanie w bloku traktuje jak dom. Pomimo że mieszka w mieszkaniu większym, niż potrzebuje jedna osoba, nie zamierza go zamieniać na mniejsze. Dzisiejsze czasy wolnorynkowe nie narzucają już takich restrykcji na mieszkańców. Ze względu na to, że narratorka 2 ma wspomnienia dotyczące swojej rodziny związane z tym mieszkaniem, chce pozostać w nim, mimo że, jak sama stwierdza, koszt czynszu, jaki musi ponosić co miesiąc, jest znaczny. Jest w tym swoim mieszkaniu tak zadomowiona, że nie wyobraża sobie przeprowadzki. Oprócz tego, że wiązałyby się ona z kosztami, na które narratorka 2 nie może sobie pozwolić, musiałaby też zrezygnować z części mebli, pamiątek z przeszłości, które to właśnie tworzą klimat i nadają rangę domu i zadomowienia, tak cenionego przez narratorkę 2.

W 1970 roku urodziłam dziecko i w 1971 roku przeprowadziłam się na ulicę Grabieniec 16A, na której mieszkam do dziś.

Miejsca zamieszkania N.2

- 1 – Lumumby 3
- 2 – Traktorowa 25
- 3 – Grabieniec 16

Ryc. 5. Mobilność przestrzenna w geobiografii zamieszkiwania narratorki 2

Źródło: opracowanie własne

Przebieg geobiografii zamieszkiwania ukazuje mapa (ryc. 5). Liczba miejsc zamieszkiwania wynosi trzy i kwalifikuje narratorkę 2 do grupy stayersów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratorki 2

Ryc. 6. Suwak biograficzny narratorki 2

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratorki 2 (ryc. 6)

Narratorka 2 urodziła się w 1942 roku w miejscowości Stąporków. W latach 1949–1956 chodziła do szkoły podstawowej. W celu kontynuowania nauki w liceum ogólnokształcącym wyjechała do miejscowości Końskie, naukę zakończyła maturą w 1960 roku, po czym wyprowadziła się do Skarżyska-Kamiennej. W roku 1960 przyjechała do Łodzi i rozpoczęła studia na Wydziale Chemicznym Politechniki Łódzkiej i przez cały okres studiów, w latach 1960–1965, mieszkała w akademiku przy ulicy Lumumby 3. Pierwsze miejsce zamieszkania narratorki 2 przedstawia pierwsza fotografia. W 1964 roku narratorka 2 wyszła za mąż. Po ukończeniu studiów w roku 1965 narratorka 2 rozpoczęła swoją pierwszą pracę w Zakładach Stomil. W 1968 roku otrzymała mieszkanie przy ulicy Traktorowej 25. Druga fotografia ukazuje blok, w którym mieszkała narratorka 2. W 1970 roku urodziła swoją jedyną córkę, a w 1971 roku przeprowadziła się na ulicę Grabieniec 16. Trzecie miejsce zamieszkania narratorki 2 przedstawia trzecia fotografia. W październiku 1972 roku wyprowadziła się do Piotrkowa, gdzie pracowała w Zakładach Przemysłu

Barwników. W 1977 roku narratorka 2 rozwiodła się i wróciła do Łodzi, do mieszkania przy ulicy Grabieniec 16. Kontynuowała pracę w Stomilu. W 1980 roku wyszła ponownie za mąż. Po przepracowaniu 32 lat, w roku 1997 narratorka 2 przeszła na emeryturę. W 2005 roku narratorka 2 została wdową.

Analiza miejsc zamieszkania narratorki 3

Pierwszym miejscem zamieszkania narratorki 3 była kamienica przy ulicy Piotrkowskiej 21, w której zamieszkiwała od momentu przyjazdu do Łodzi w roku 1949. Narratorka 3 miała wówczas trzy lata i w domu tym mieszkała wraz z rodzicami, siostrą i bratem:

W roku 1949 wraz z rodzicami przywędrowałam do Łodzi. W Łodzi zamieszkałam przy ulicy Piotrkowskiej 21, tam spędziłam dzieciństwo i wczesną młodość.

Drugim miejscem zamieszkania narratorki 3 było uzyskane mieszkanie, z tak zwanego odzysku, po innych lokatorach. W mieszkaniu tym narratorka 3 zamieszkała w 1974 roku. Było to mieszkanie w blokach, tzw. M-2, na które składał się jeden pokój, kuchnia i łazienka. Na to mieszkanie narratorka 3 odkładała przez kilka lat na książeczkę oszczędnościowej, przeznaczonej na wpłatę na mieszkanie do Spółdzielni Mieszkaniowej.

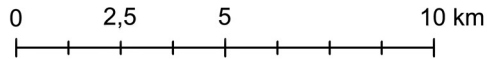
Zamieszkałam od roku 1974 przy ulicy Wróblewskiego 71. Na to mieszkanie zaoszczędziłam na książeczkę oszczędnościowej. Po czterech latach oczekiwania dostałam jeden pokój plus kuchnię w bloku, tzw. mieszkanie z odzysku.

Trzecim miejsce zamieszkania narratorki 3 było mieszkanie M-3, które mieściło się w bloku wysokościowym, tzw. wieżowcu. Po założeniu i powiększeniu rodziny narratorka 3 starała się wraz z mężem zarobić i odłożyć na zamianę mieszkania na większe. Po kilku latach udało im się uzbierać sumę konieczną na zamianę mieszkania i w roku 1979 mogli się przeprowadzić do większego mieszkania. W tym mieszkaniu narratorka 3, po wyprowadzce dorosłej już córki, wraz z mężem zamieszkuje do dziś, jest z niego bardzo zadowolona i nie zamierza się nigdzie wyprowadzać.

Jak wyszłam za mąż i urodziłam córkę, starałam się o zamianę na dwa pokoje plus kuchnia w blokach i otrzymałam mieszkanie przy ulicy Karolewskiej 24/28. Mąż wyjechał za granicę i tam zarobił pieniądze na zamianę mieszkania.

Miejsca zamieszkania N.3

- 1 – Piotrkowska 21
- 2 – Wróblewskiego 71
- 3 – Karolewska 24/28

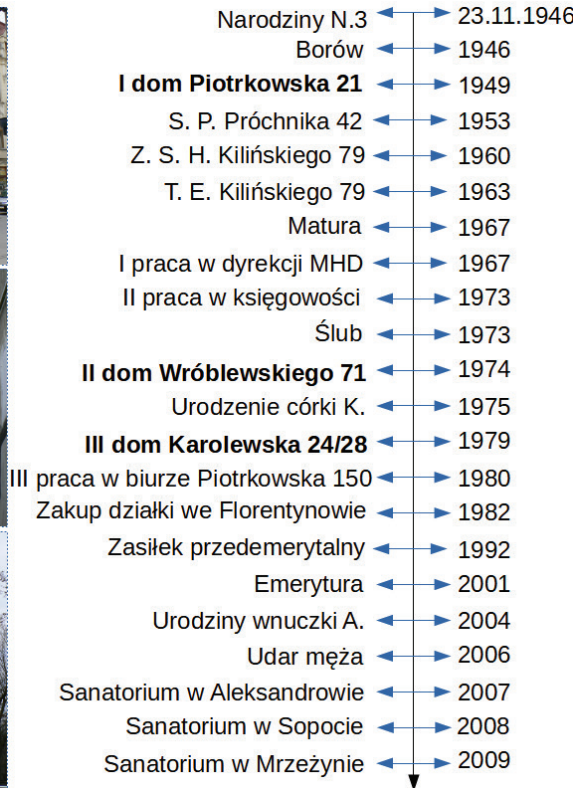

Ryc. 7. Mobilność przestrzenna w geobiografii zamieszkiwania narratorki 3

Źródło: opracowanie własne

Przebieg geobiografii zamieszkiwania narratorki 3 ukazuje mapa (ryc. 7). Liczba miejsc zamieszkiwania wynosi trzy i kwalifikuje narratorkę 3 do grupy stayersów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratorki 3

Ryc. 8. Suwak biograficzny narratorki 3

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratorki 3 (ryc. 8)

Narratorka 3 urodziła się w 1946 roku we wsi Borów. W roku 1949 wraz z rodziną przyjechała do Łodzi i zamieszkała w kamienicy znajdującej się przy ulicy Piotrkowskiej 21. To pierwsze miejsce zamieszkania w Łodzi prezentuje pierwsza fotografia. Od roku 1953 uczęszczała do Szkoły Podstawowej przy ulicy Próchnika 42. Następnie od roku 1960 kontynuowała naukę w trzyletniej Zawodowej Szkole Handlowej znajdującej się przy ulicy Kilińskiego 79. Po czym od roku 1963 uczyła się cztery lata w Technikum Ekonomicznym pod tym samym adresem. Po zdaniu matury w roku 1967 rozpoczęła swoją pierwszą pracę w Miejskim Handlu Detalicznym. Następnie w roku 1973 została zatrudniona w księgowości. Narratorka 3 w roku 1973, w wieku 27 lat, wyszła za mąż. Od roku 1974 zamieszkała w drugim swoim mieszkaniu mieszczącym się przy ulicy Wróblewskiego 71,

to miejsce przedstawione jest na drugiej fotografii. W 1975 roku urodziła córkę K. W roku 1979 otrzymała trzecie swoje mieszkanie znajdujące się przy ulicy Karolewskiej 24/28, które możemy zobaczyć na trzeciej fotografii. Od roku 1980 narratorka 3 pracowała w biurze przy ulicy Piotrkowskiej 150. W roku 1982 narratorka 3 zakupiła działkę we Florentynowie. W roku 1992 zakończyła pracę i przeszła na zasiłek przedemerytalny, a w 2001 roku, w wieku 55 lat, otrzymała emeryturę. W 2004 roku urodziła jej się wnuczka A. W 2006 roku mąż narratorki 3 dostał udaru. W następnych latach narratorka 3 wraz z mężem korzystała z lecznictwa sanatoryjnego. W 2007 roku była w Aleksandrowie Łódzkim, w roku 2008 w Sopocie, a w 2009 w Mrzeżynie.

Analiza miejsc zamieszkania narratorki 4

Pierwszym miejscem zamieszkania narratorki 4 była kamienica znajdująca się przy ulicy Piasta 7, w której zamieszkiwała wraz z rodziną, czyli rodzicami i siostrą. Warunki, w jakich zamieszkiwała narratorka 4 były podobne do warunków, w jakich mieszkała większość rodzin w tym czasie. W tym przypadku czteroosobowa rodzina zamieszkiwała w jednym pokoju. Naprzeciwko znajdował się duży ogród, w którym narratorka 4 bardzo często i chętnie spędzała czas. W roku 1955 rozpoczęła się budowa elektrociepłowni EC-II i bardzo lubiany przez okolicznych mieszkańców obszar zieleni został zaanektowany na potrzeby elektrociepłowni. Narratorka 4 miała wtedy 14 lat. Było to ważne wydarzenie w jej życiu, gdyż w okresie jej dzieciństwa teren ten spełniał rolę placu zabaw, miejsca wypoczynku i rekreacji. Można było tam też kupić świeże warzywa, owoce i kwiaty od właścicieli ogrodu.

(...) urodziłam się (...) w Łodzi na ulicy Piasta 7, mieszkałam w takiej wielkiej kamienicy, która istnieje do tej pory. Jak wojna się skończyła, to miałam cztery latka i nic nie pamiętam z wojny. Ale mam nawet takie zdjęcie, jak stoję w ogrodzie, to pani dam, który był po drugiej stronie ulicy Piasta 7, gdzie stoi teraz tam elektrociepłownia. To tam był ogród z pięknym stawem, gdzie były raki. Pamiętam, że tam chłopaki łapali raki, czyli musiała być czysta woda i mogliśmy się tam też kąpać. Tam było takie małżeństwo, u których się kupowało kwiaty i warzywa. Pamiętam, że tam było ślicznie, no ale jak zaczęli budować elektrociepłownię, to skasowali ten park. (...) na Piasta 7 był tylko jeden pokój. Jak małe dzieci były, to spałyśmy z dwa lata młodszą siostrą razem na jednym łóżku, a rodzice na drugim. Mieszkaliśmy na trzecim piętrze i pamiętam, że wyglądałam zawsze przez okno, jak miały mnie odwiedzić koleżanki i widziałam je z daleka, jak szły do mnie i kiwałyśmy do siebie. Pamiętam, że w okolicy rosło zboże i było pięknie.

Drugim miejscem zamieszkania narratorki 4 było już samodzielne mieszkanie znajdujące się przy ulicy Aleksandrowskiej 18A. Narratorka 4 była wtedy już dorosłą, pracującą osobą. W wieku 27 lat otrzymała samodzielne spółdzielcze mieszkanie

jednopokojowe na osiedlu Teofilów w dzielnicy Bałuty. To mieszkanie udało jej się uzyskać dzięki pomocy zakładu pracy „Próchnik”, który wspierał swoich pracowników i dokładał pewną kwotę do książeczek mieszkaniowych, na których pracownicy odkładali swoje oszczędności z przeznaczeniem na mieszkanie. Wielkość otrzymywanego lokalu była zależna od liczby osób, która miała zamieszkiwać ten lokal. Narratorka 4, jako osoba samotna, otrzymała jednopokojowe mieszkanie. Zamieszkiwała je przez 12 lat, od roku 1968 do 1980.

Jak człowiek stał się bardziej dorosły, to w pracy można było założyć książeczkę mieszkaniową, zakład dopłacał wtedy i chciałam się usamodzielnić. Dostałam mieszkanie na ulicy Aleksandrowskiej 18A, jeden pokój z kuchnią w blokach i tam mieszkałam sama.

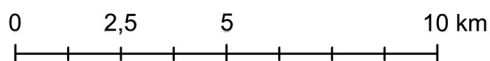
Trzecim miejscem zamieszkiwania narratorki 4 było mieszkanie znajdujące się przy ulicy Pięknej 35/37, które otrzymała w roku 1980, po zamianie poprzedniego mieszkania narratorki 4 i jej rodziców na jedno wspólne. Odtąd w tym mieszkaniu narratorka 4 zamieszkiwała wspólnie wraz ze swoimi rodzicami.

Potem, jak rodzice zaczęli podupadać na zdrowiu, to zamieniliśmy się, z dopłatą razem, z rodzicami na wspólne mieszkanie dwupokojowe z kuchnią w blokach, na ulicy Pięknej 35/39, metraż to jest 47 m², gdzie mieszkam do tej pory i nie zamierzam się już nigdzie przeprowadzać.

Narratorka 4 aktualnie mieszka w tym mieszkaniu samotnie, od śmierci swoich rodziców. Co znaczące, twierdzi, że to jest jej dom i nie zamierza się nigdzie przeprowadzać, mimo że mieszka sama w dwóch pokojach. Jest tak bardzo przywiązana i zadowolona w nim, że nie wyobraża sobie, by mogła podjąć decyzję o zmianie mieszkania na inne. Mieszkała w nim przez wiele lat wraz z rodzicami i to jest jej dom, tu się zadowoliła, na tyle że nie wyobraża sobie innego miejsca zamieszkania.

Miejsce zamieszkania N.4

- 1 – Piasta 7
- 2 – Aleksandrowska 18a
- 3 – Piękna 35/39

Ryc. 9. Mobilność przestrzenna w geobiografii zamieszkiwania narratorki 4
Źródło: opracowanie własne

Przebieg ruchliwości przestrzennej w geobiografii zamieszkiwania narratorki 4 przedstawia mapa (ryc. 9). Liczba miejsc zamieszkiwania wynosi trzy i kwalifikuje narratorkę 4 do grupy stayersów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratorki 4

Ryc. 10. Suwak biograficzny narratorki 4

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratorki 4 (ryc. 10)

Narratorka 4 urodziła się w 1941 roku w Łodzi. Jej pierwszym miejscem zamieszkania był pokój znajdujący się w kamienicy przy ulicy Piasta 7, którą możemy zobaczyć na pierwszej fotografii po lewej. Natomiast pierwsza fotografia po prawej przedstawia narratorkę 4 z czasów dzieciństwa. W roku 1943 urodziła się jej młodsza siostra. W roku 1948, w wieku siedmiu lat, narratorka 4 zaczęła uczęszczać do Szkoły Podstawowej nr 41, znajdującej się przy ulicy Wróblewskiego. Po skończeniu szkoły podstawowej, w roku 1959, zaczęła uczęszczać do Szkoły Zawodowej mieszczącej się przy ulicy Franciszkańskiej 85. Po jej skończeniu, w roku 1962, rozpoczęła naukę w Technikum Odzieżowym, a maturę zdała w roku 1965. Pierwszym i jedynym miejscem pracy narratorki 4 przez całe życie były zakłady „Próchnik”. W roku 1967 urodziła się córka siostry narratorki 4. W roku 1968 narratorka 4 przeprowadziła się do bloków znajdujących przy ulicy Aleksandrowskiej 18A, to miejsce dokumentuje druga fotografia po lewej. Natomiast druga fotografia po prawej ukazuje

narratorkę 4 mniej więcej z tego okresu życia. W roku 1980 narratorka 4 przeprowadziła się do mieszkania znajdującego się przy ulicy Pięknej 35/39. Trzecie miejsce zamieszkania narratorki 4 przedstawia trzecia fotografia po lewej. Natomiast trzecia fotografia po prawej ukazuje narratorkę 4 podczas przeprowadzanego wywiadu. Narratorka 4 na emeryturę przeszła w roku 1996, w wieku 55 lat, po 30 latach pracy. W roku 2014 narratorka 4 przeżyła zawał.

Analiza miejsc zamieszkania narratorki 5

Pierwszym miejscem zamieszkania narratorki 5 w Łodzi była kamienica znajdująca się przy ulicy Głównej 60, obecnie przemianowana na aleję marsz. Józefa Piłsudskiego. Kamienica ta, wraz z dwiema innymi kamienicami, znajdowała się między ulicami Dowborczyków a Targową. Były to kamienice pod adresami Główna 58, Główna 60 i Główna 62. Kamienice te w roku 1976 zostały przeznaczone do rozbioru, ze względu na rozbudowę ulicy Głównej z ulicy jednojezdniowej na wielopasmową arterię szybkiego ruchu, tzw. Trasę W-Z. Kamienica znajdująca się pod adresem Główna 62 nazywana była przez okolicznych mieszkańców „Palestyna”. Nazwa ta przylgnęła do tej kamienicy ze względu na zamieszkiwanie jej głównie przez łodzian będących Żydami. Narratorka 5 bardzo cieszyła się z faktu wyburzenia zamieszkiwanej przez nią kamienicy, ze względu na to, że już wcześniej planowała przeprowadzkę do bloków, lecz pomimo wpłaty wkładu członkowskiego do Spółdzielni Mieszkaniowej czekała już na przydział mieszkania kilka lat. Wyburzenie kamienicy skutkowało przyspieszeniem otrzymania mieszkania w blokach. Nie wszyscy zamieszkujący kamienicę lokatorzy, ze względów finansowych, byli zainteresowani przeprowadzką do bloków. Otrzymali w zastępstwie mieszkania w innych kamienicach. Z kilkoma sąsiadami z kamienicy narratorka 5 otrzymała przydział mieszkań w jednym bloku. Była z tego powodu bardzo zadowolona, mimo zmiany miejsca zamieszkania otoczenie sąsiedzkie pozostało jej znane i przyjacielskie. Z kilkoma sąsiadkami wyjątkowo się przyjaźniła i ceniła sobie tę długoletnią, sprawdzoną sąsiedzką przyjaźń. Aktualnie w miejscu kamienicy zamieszkiwanej przez narratorkę 5 znajduje się parking, chodnik i przebiegająca obok ścieżka rowerowa.

Na ulicy Głównej 60 to była stara, duża kamienica żydowska, tam był jeden duży pokój z kuchnią, około 30 m² czy 32 m² na pierwszym piętrze, mieszkania numer 9. Mieliśmy prąd i wodę w mieszkaniu, bo mój ojciec założył tę wodę, bo była tylko na korytarzu dla wszystkich lokatorów na piętrze. Lokatorów na piętrze było gdzieś pięciu czy sześciu i każdy miał po pokoju czy pokój z kuchnią. My jedni mieliśmy wodę i zlew w mieszkaniu, bo tak to była tylko na korytarzu. O łazience nie było mowy. Ubikacja to była na podwórku. Ogrzewane mieszkanie było, był piec szamotówka. Gotowało się na piecu, a latem tylko na maszynie elektrycznej, bo z pieca się strasznie kopało. Ten dom był niski, a wszystkie inne były wysokie i bardzo się przez to kopało. W pokoju był taki piecyk przenośny. Mieszkaliśmy tam w cztery osoby, razem z rodzicami i moją młodszą o trzy lata siostrą, a potem z mężem i córkami do roku 1976.

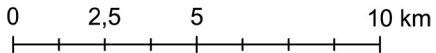
Drugim miejscem zamieszkania narratorki 5, po wyburzeniu kamienicy, w której poprzednio zamieszkiwała, było otrzymane mieszkanie spółdzielcze M-3, w blokach przy ulicy Gołębiej 1/3. Narratorka 5 miała wtedy 34 lata. Zamieszkała w tym mieszkaniu razem z mężem i dwiema córkami, na trzecim piętrze bloku pięciokondygnacyjnego, w dwóch pokojach z kuchnią.

W roku 1976 przeprowadziliśmy się z Główniej na ulicę Gołębia 1/3. (...) Wpłaciliśmy sobie na mieszkanie spółdzielcze i potem dostaliśmy mieszkanie w blokach.

Miejsca zamieszkania N.5

- 1 – Piłsudskiego 60
- 2 – Gołębia 13

Ryc. 11. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratorki 5

Źródło: opracowanie własne

Przebieg geobiografii zamieszkiwania narratorki 5 przedstawia mapa (ryc. 11). Dwa miejsca zamieszkiwania kwalifikują narratorkę 5 do grupy stayersów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratorki 5

Ryc. 12. Suwak biograficzny narratorki 5

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratorki 5 (ryc. 12)

Narratorka 5 urodziła się w roku 1942 w Gutkowicach, gdzie mieszkała przez pierwsze siedem lat swojego życia. W 1949 roku przeprowadziła się do Łodzi i zamieszkała w kamienicy przy ulicy Piłsudskiego 60. To puste dziś miejsce ukazuje fotografia pierwsza. Natomiast pierwsza fotografia po prawej przedstawia narratorkę 5 z okresu dzieciństwa. Od roku 1949 narratorka 5 chodziła do Szkoły Podstawowej przy ulicy Targowej. Po jej ukończeniu kontynuowała naukę w Liceum Ogólnokształcącym przy ulicy Bocznej. Po dwóch latach nauki przeniosła się do Zawodowej Szkoły Krawieckiej przy ulicy Świerczewskiego. Po ukończeniu szkoły w roku 1960 podjęła pracę w Spółdzielni Krawców. Następnie w roku 1960 wyszła za mąż. Potem przez rok pracowała w Łodziance. W 1962 roku urodziła pierwszą córkę J., a w 1966 drugą córkę E. W roku 1970 narratorka 5 rozpoczęła pracę w zakładach Lido. W roku 1976 przeprowadziła się do mieszkania w blokach przy ulicy Gołębiej 1/3, blok ten przedstawia druga fotografia po lewej. Natomiast druga fotografia po prawej ukazuje

narratorkę 5 z tego okresu. Od roku 1980 narratorka 5 pracowała w zakładach Teofilów, od roku 1983 w zakładach Introma, a od roku 1985 w zakładach Iwona. W roku 1990 narratorka 5 rozwiodła się, a od 1991 roku pozostawała w wolnym związku z nowym partnerem. Razem z nim wyjeżdżała na wakacje do Waplewa w roku 1992, w roku 1993 była w Mielnie, w roku 1994 w Ustce, a w 1995 roku na Węgrzech. Trzecia fotografia przedstawia narratorkę 5 w momencie udzielania wywiadu.

Analiza miejsc zamieszkania narratorki 6

Pierwszym miejscem zamieszkania narratorki 6 było mieszkanie jednopokojowe znajdujące się w drewnianym domu wielorodzinnym przy ulicy Mochnackiego 16. W tym domu narratorka 6 zamieszkiwała przez pierwszych pięć lat swojego życia. Obecnie nie ma tego domu, a w jego miejsce został utworzony teren zadrzewiony.

Na Mochnackiego był to drewniany piętrowy budynek. Mieszkaliśmy, mieliśmy mieszkanie na pierwszym piętrze, dwie izby, duży pokój i kuchnia. I wtedy mieszkaliśmy ja, moja o cztery lata starsza siostra, rodzice i dziadkowie. W tymże dziadkowie zamieszkiwali w kuchni, a po prostu rodzice razem z nami w pokoju, czyli razem mieszkaliśmy w sześć osób.

Drugim miejscem zamieszkania narratorki 6 był dom wybudowany przez jej ojca na ziemi należącej do jego rodziców. Dom ten znajdował się przy ulicy Cieszkowskiego 9. Kolejne dwadzieścia lat swojego życia narratorka 6 spędziła w tym domu. Obecnie w tym miejscu znajduje się jedynie trawnik.

W wieku pięciu lat, czyli w roku 1950, wraz z rodziną przeprowadziłam się na ulicę Cieszkowskiego 9. Po prostu rodzice, mieli w pamięci sytuację przedwojenną, kiedy czynsze w mieszkaniu były bardzo drogie, i jeżeli pewnego miesiąca nie mogliby zapłacić za czynsz, groziła im natychmiastowa eksmisja, wybudowali dom na działce, która była własnością rodziców mojego taty. Dlatego też w roku 1950 wraz z rodzicami przeprowadziłam się na ulicę Cieszkowskiego 9, to była chyba wiosna, wczesna wiosna, a jesienią wprowadzili się również dziadkowie ze strony mojej mamy. (...) No, jak się przeprowadziliśmy, to ja miałam pięć lat, więc niewiele pamiętam, ale pamiętam, że dom otaczał ogród, o który bardzo dbał mój tato. Były tam drzewa owocowe, kwiaty. Potem, już jak tato poszedł na emeryturę, to go uprawiał, mieliśmy też pomidory. I w tym również domu, ten dom składał się z dwóch części i po jednej stronie korytarza mieszkaliśmy my, to były dwa pokoje z kuchnią, a po drugiej stronie mieszkała moja babcia ze strony taty z synem, który był kawalerem. I tak w tym domu mieszkałam do roku 1970.

Trzecim miejscem zamieszkania narratorki 6 było mieszkanie, do którego przeprowadziła się wraz z mężem i nowo narodzonym synem w roku 1970. Mieszkanie

to znajdowało się na czwartym piętrze w bloku przy ulicy Kossaka 16. Było to mieszkanie M-4, składające się z trzech pokoi, kuchni i łazienki. Jeden mniejszy pokój przeznaczony był dla dziecka, drugi średni z balkonem stanowił sypialnię rodziców, a trzeci największy, który był pokojem przechodnim, przeznaczony był na pokój dzienny, gościnny, gdzie wspólnie spędzano czas i spożywano posiłki. W tym mieszkaniu narratorka 6 zamieszkiwała przez osiemnaście lat.

W roku 1968 wyszłam za mąż. I tak mieszkaliśmy razem z rodzicami do roku 1970, czyli krótko, bo tylko dwa lata, bo w grudniu 1968 roku wzięłam ślub, a już we wrześniu w 1970 roku przeprowadziliśmy się do bloków na ulicy Kossaka 16. Mieliśmy już wtedy dziesięcioletnie dziecko. Otrzymaliśmy mieszkanie w blokach, wybudowanych nowych blokach, trzy pokoje z kuchnią. No i tak się zaczęło tam moje nowe życie, tam na tym mieszkaniu...

Czwartym miejscem zamieszkania narratorki 6 był dom jednorodzinny znajdujący się przy ulicy Porzeczkowej 7. Powodem zmiany kolejnego miejsca zamieszkania narratorki 6 był jej rozwód, następnie poznanie nowego partnera życiowego i założenie z nim rodziny w nowym miejscu zamieszkania. W tym domu narratorka 6 mieszkała kolejne dwanaście lat.

(...) w 1982 mój mąż wyjechał na placówkę do Syrii, ja zostałam z dzieckiem sama. I on wyjechał na dwa lata. Ta rozłąka nie posłużyła ani mnie ani jemu. Także po prostu po jego powrocie rozwiedliśmy się. I ja w tym czasie po prostu poznałam innego mężczyznę i wyprowadziłam się po rozwodzie na ulicę Porzeczkową 7. To było mieszkanie w takim, mój partner kupił taki, część domu jednorodzinnego z ogrodem. I tam też zamieszkaliśmy razem. Były tam bardzo dobre warunki, no bo było świeże powietrze, dom, trzeba było go remontować i tak dalej. I w mieszkaniu na Porzeczkowej mieszkałam dwadzieścia dwa lata, od 1988 do 2010 roku.

Piątym miejscem zamieszkania narratorki 6 było mieszkanie w blokach znajdujących się przy ulicy Przemysłowej 6. W wieku 65 lat, ze względów zdrowotnych, narratorka 6 podjęła wspólnie z mężem decyzję o przeprowadzce do bloków i bardzo jest zadowolona z tej decyzji.

Ze względu na to, że mój obecny mąż podupadał na zdrowiu i mieszkanie w takim domku, gdzie trzeba było odgarniać śnieg... i również to nas, po prostu, zmusiło do sprzedaży tego domu i kupienia sobie mieszkania w blokach, obecnie mieszkamy na Przemysłowej 6. Od ośmiu lat, od 2010 roku mieszkamy tutaj.

Miejsca zamieszkania N.6

- 1 – Mochnackiego 16
- 2 – Cieszkowskiego 9
- 3 – Kossaka 16
- 4 – Porzeczkowa 7
- 5 – Przemysłowa 6

Ryc. 13. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratorki 6

Źródło: opracowanie własne

Przebieg mobilności przestrzennej w geobiografii zamieszkiwania narratorki 6 obrazuje mapa (ryc. 13). Liczba miejsc zamieszkiwania wynosi pięć i kwalifikuje narratorkę 6 do grupy moversów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratorki 6

Ryc. 14. Suwak biograficzny narratorki 6

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratorki 6 (ryc. 14)

Narratorka 6 urodziła się w Łodzi w roku 1945. Jej pierwszym miejscem zamieszkania był pokój znajdujący się w domu przy ulicy Mochnackiego 16. To puste dziś miejsce po ówczesnym domu przedstawia pierwsza fotografia. W roku 1950 narratorka 6 przeprowadziła się do nowego domu znajdującego się przy ulicy Cieszkowskiego 9. Obecnie tego domu również już nie ma, a miejsce to przedstawia druga fotografia. W roku 1952 narratorka 6 rozpoczęła naukę w Szkole Podstawowej przy ulicy Przyszkole 21. Następnie od roku 1959 kontynuowała naukę w IX Liceum Ogólnokształcącym przy ulicy Wesołej. Po zakończeniu nauki w liceum w roku 1963 narratorka 6 próbowała dostać się na studia, jednak po niezdanym egzaminie zrezygnowała i podjęła swoją pierwszą pracę, w bibliotece. W roku 1968 narratorka 6 wyszła za mąż, a w roku 1970 urodziła swojego jedyne syna. W tym samym roku przeprowadziła się do swojego trzeciego domu znajdującego się w blokach przy ulicy Kossaka 16, który przedstawia fotografia trzecia.

Natomiast pierwsza fotografia po prawej ukazuje samą narratorkę 6 z tego okresu życia. W roku 1973 narratorka 6 zmieniła miejsce pracy na bibliotekę mieszczącą się w szpitalu im. Pirogowa. W latach 1979–1983 narratorka 6 studiowała na Wydziale Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Łódzkiego. W roku 1984 narratorka 6 rozwiodła się. W roku 1988 przeprowadziła się do czwartego swojego domu przy ulicy Porzeczkowej 7. Dom ten przedstawia fotografia czwarta. W roku 1995 narratorka 6 została założycielką i prezeską Fundacji Bank Żywności. W 2000 roku narratorka 6 przeszła na emeryturę. Od roku 2001 narratorka 6 corocznie wyjeżdżała na kolonie z dziećmi, które organizowane są przez prowadzoną przez nią Fundację. Narratorka 6 w roku 2008 po raz drugi wyszła za mąż. W roku 2010 zmieniła miejsce zamieszkania na bloki, było to mieszkanie znajdujące się przy ulicy Przemysłowej 6. To piąte miejsce zamieszkania narratorki 6 ukazuje piąta fotografia. W roku 2014 narratorka 6 przekazała prezesurę w Fundacji Bank Żywności swojemu synowi. Druga fotografia po prawej ukazuje wizerunek narratorki 6 w momencie przeprowadzanego wywiadu.

Analiza miejsc zamieszkania narratorki 7

Pierwszym miejscem zamieszkania narratorki 7 był drewniany domek, znajdujący się przy ulicy Wileńskiej 54, w którym zamieszkała w roku 1945, po przyjeździe do Łodzi, wraz z rodzicami. Zamieszkiwała tam przez siedem lat. Budynek ten został w 1976 roku wyburzony. Obecnie w tym miejscu znajdują się bloki i tereny zieleni miejskiej.

Moi rodzice do Łodzi powrócili w 1945 roku, też na Retkinię, właściwie to nie Retkinia, bo to jest Karolew. Ich mieszkanie było zamieszkane przez innych ludzi, nie znaleźli swojego dobytku, nie znaleźli niczego i musieli dorabiać się od początku. Mieszkanie uzyskali, ponieważ brat mojego taty w Sieradzu wybudował domek na osiedlu kolejarskim i tam się wyprowadził, a tutaj domek na ulicy Wileńskiej 54 zostawił moim rodzicom. I tak zaczęło się moje życie w Łodzi. W tej chwili tam stoją tylko bloki, ale w 1976 roku jeszcze ten budynek, mały drewniaczek stał. Drewniaczek z takim poddaszem, mieliśmy pokój z kuchnią. Dzierżawili moi rodzice ogródek ponemiecki, ponieważ dom był ponemiecki. Dzierżawili ogród ponemiecki, także było bardzo miło, sympatycznie. Ogród był bardzo zadbane, nasadzone krzewów agrestu, porzeczki, owoce wszelkie były. Nieduży ogródek, ale bardzo gospodarz dbał o niego i [ogródek] był bardzo uporządkowany.

Drugim miejscem zamieszkania narratorki 7 był dom, który znajdował się przy ulicy Smoczej 21. W mieszkaniu tym od 1952 roku narratorka 7 zamieszkiwała wraz z rodzicami przez szesnaście lat. Aktualnie znajdują się w tym miejscu bloki otoczone terenami zieleni.

W 1952 roku moi rodzice wyprowadzili się tu z ulicy Wileńskiej na... nazywało się to Chojnami, ale chociaż to tak całkowicie nie były Chojny, to tak jakby w tej chwili na

zapleczu Szpitala Kopernika. Przeprowadziliśmy się na ulicę Smocza 21. (...) I tam przebiegło moje dzieciństwo. (...) Był to budynek drewniaczek, mieszkancko miało w sumie 38 metrów, bez żadnych wygod, był tylko prąd, ubikacja w podwórku, woda na ulicy, na całe szczęście tuż przy bramie, taki uliczny hydrant. Chociaż zaraz jak się tam sprowadziliśmy, to nie było wody. Po wodę jeździło się gdzieś na którąś ulicę dalej. A ścieki wylewało się do rynsztoka. Palilo się, gotowało na piecu, to była taka szamotówka, dwie fajerki, no jak się paliło to było ciepło, a jak się nie paliło to było zimno, to woda zamarzała. No ale takie warunki były.

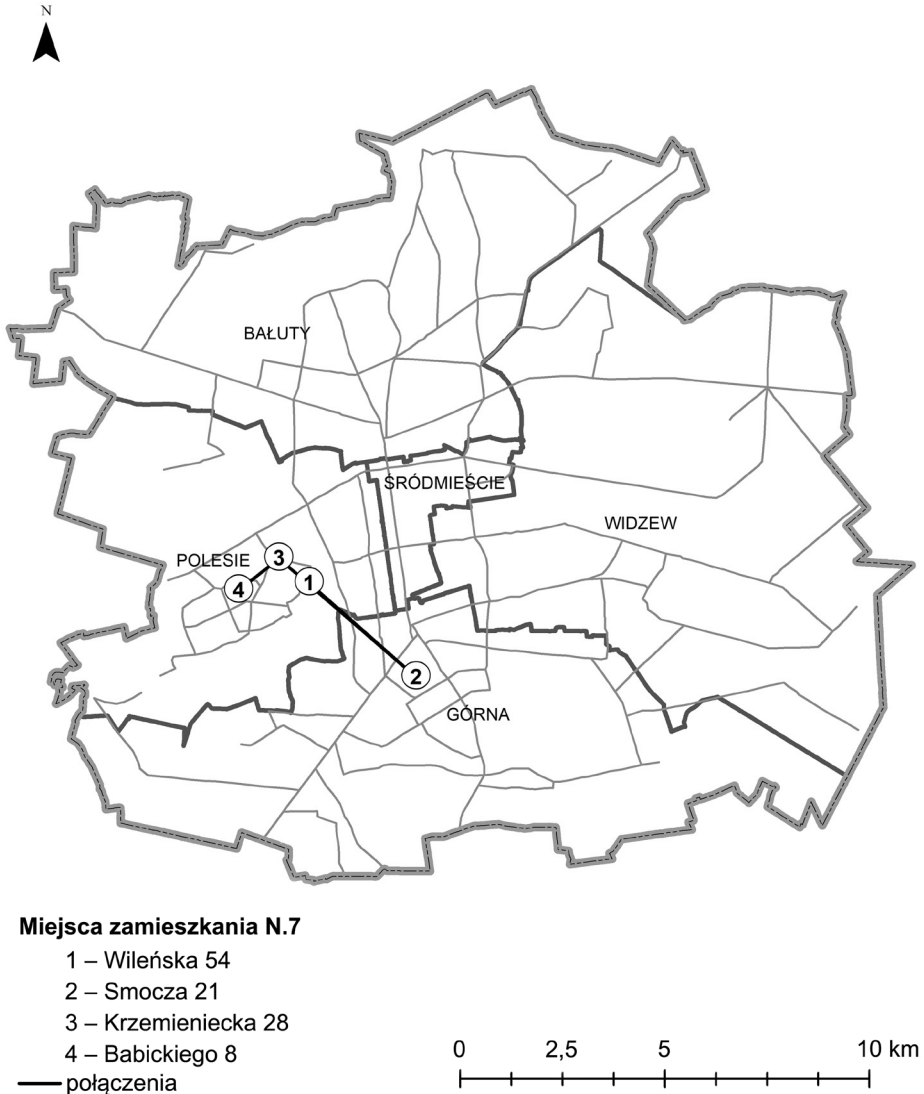
Trzecim miejscem zamieszkania narratorki 7 było mieszkanie M-3, znajdujące się w blokach wysokościowych, w tzw. wieżowcu, przy ulicy Krzemienieckiej 28, które otrzymała w roku 1968. Narratorka 7 zamieszkała tam wraz z mężem i synem.

Po wyjściu za mąż, właściwie tuż przed wyjściem za mąż, w „Wólczance” była możliwość otrzymania dotacji dopłaty do mieszkania. I ja wpłaciłam osiem tysięcy na mieszkanie, a „Wólczanka” dofinansowała mi szesnaście tysięcy. Moi rodzice mi pomogli, każde z nich wzięło pożyczkę, po cztery tysiące każde. Po trzech latach oczekiwania i pomieszkiwania z rodzicami przez ten czas dostałam mieszkanie na ulicy Krzemienieckiej 28 i znów wróciłam na Karolew, ale tu już były bloki. Były tam dwa pokoiki, chociaż też miało w sumie mieszkanie 38 m², nie było duże, dwa pokoiki, kuchnia. Rozkład niezbyt szczęśliwy, bo z przedpokoju, bardzo małego, wchodziło się do łazienki i do pokoju, a z tego pokoju wchodziło się do małego pokoju, który miał raptem 8 m², cztery metry był długi, a dwa szeroki, bardzo niustawny, z tego małego pokoju wychodziło się na małe balkon, natomiast z drugiej strony do kuchni. Były wszystkie wygody, było ciepło, no a poza tym było moje, już nie z rodzicami. Także ponieważ miałam wpłacone na M-4, ale były takie ograniczenia, że trzeba było mieć cztery osoby, a nas była tylko trójka. Już był syn, urodził się w 1967, mieszkanie dostaliśmy w 1968 roku, w sierpniu. Ale ciekawostka taka, że nadpłatę po rozliczeniu osiedla, nadpłatę nam zwrócono, siedem tysięcy zwrotu otrzymaliśmy.

Czwartym miejscem zamieszkania narratorki 7 jest mieszkanie M-4, znajdujące się w blokach wysokościowych, przy ulicy Babickiego 8. Mieszkanie to otrzymała w 1979 i zamieszkuje w nim do dziś. W mieszkaniu tym mieszkała wraz z mężem i dwójką dzieci, aż do ich usamodzielnienia, a obecnie mieszka w nim jedynie z mężem.

Ponieważ ten metraż na Krzemienieckiej był mały, więc zdecydowaliśmy zamienić, zgłosiliśmy do spółdzielni i po jakimś oczekiwaniu, już nie pamiętam, jak długo czekaliśmy, dostaliśmy zamiarę w 1979 roku w listopadzie, przeprowadziliśmy się na ulicę Babickiego 8. Ta ulica od początku miała same problemy, bo nazwy zmieniała kilkakrotnie. Były tak wielkie numery bloków, domów, wreszcie ustalono – na Babickiego 8. No tu jest metraż 53 m², z tym że skorzystaliśmy z tego przedpokoju, to tam doszło, że jest 56 m².

No, mieszkanie takie typowo, budownictwo takie typowo socjalistyczne. Pełno niedociągnięć, nierówności, no ale większe. Tu już dzieci miały każde swój pokój. Dzieci już rosły, doroślały, każde potrzebowało jakiegoś swojego kąta. No i tak jest do dziś.

Ryc. 15. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratorki 7

Źródło: opracowanie własne

Przebieg ruchliwości przestrzennej w geobiografii zamieszkiwania narratorki 7 przedstawia mapa (ryc. 15). Cztery miejsca zamieszkiwania kwalifikują narratorkę 7 do grupy stayersów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratorki 7

Ryc. 16. Suwak biograficzny narratorki 7

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratorki 7 (ryc. 16)

Narratorka 7 urodziła się w roku 1942 w miejscowości Barłogi. Od roku 1945 zamieszkiwała w Łodzi przy ulicy Wileńskiej 54. Teraz puste miejsce, w którym był ten dom, przedstawia pierwsza fotografia. W roku 1952 narratorka 7 przeprowadziła się do mieszkania w domu przy ulicy Smocznej 21. Również tego domu już nie ma, a w jego miejsce wybudowano nowe osiedle blokowe (druga fotografia). Narratorka 7 uczęszczała do Szkoły Podstawowej nr 80 przy ulicy Tuszyńskiej. Po jej ukończeniu w roku 1957 rozpoczęła naukę w szkole krawieckiej, którą zakończyła w roku 1960. Od tego roku rozpoczęła pracę w zakładach „Wólczanka”. W roku 1965 wyszła za mąż, a w roku 1967 urodziła syna. W roku 1968 zmieniła miejsce zamieszkania na blok przy ulicy Krzemienieckiej 28. To trzecie miejsce zamieszkiwania narratorki 7 ukazuje trzecia fotografia. Natomiast pierwsza fotografia po prawej przedstawia wizerunek narratorki 7 z tego okresu. W roku 1974 narratorka 7 urodziła córkę. W roku 1976 otworzyła własną działalność

gospodarczą. W roku 1979 zmieniła miejsce zamieszkania na mieszkanie znajdujące się przy ulicy Babickiego 8. Blok, w którym zamieszkiwała narratorka 7 przedstawia czwarta fotografia. W roku 1995 narratorka 7 przeszła na emeryturę, a w roku 2000 zrezygnowała z prowadzenia działalności gospodarczej. Jednak jeszcze w roku 2001 kontynuowała pracę. Druga fotografia po prawej ukazuje wizerunek narratorki 7 podczas udzielanego wywiadu.

Analiza miejsc zamieszkania narratora 8

Pierwszym miejscem zamieszkania narratora 8 był pokój wynajmowany w drewnianym domu przy alei Włókniarzy. Narrator 8 nie pamięta numeru, ale lokalizuje ten dom między ulicami Drewnowską a Srebrzyńską. Dom nie dotrwał do naszych czasów.

W Łodzi to jeszcze jak chodziłem do technikum, to mieszkalem najpierw na ulicy Letniej (...), teraz nazywa się aleja Włókniarzy. To jest między Drewnowską, a Srebrzyńską. To był budynek parterowy, drewniany, taki większy, bo tam jeszcze dwie rodziny mieszkały w tym budynku.

Drugim miejscem zamieszkania narratora 8 było jednopokojowe mieszkanie typu M-2, w blokach przy ulicy Bydgoskiej 35. Otrzymanie tego mieszkania ułatwiał fakt, że narrator 8 pracował jako kierownik w Spółdzielni Mieszkaniowej „Bawełna”. W tym lokalu narrator 8 zamieszkał razem z żoną.

Później, jak już pracowałem, jak się pobraliśmy z żoną, to zapisaliśmy się na mieszkanie do Spółdzielni Mieszkaniowej „Bawełna”, to przydzielono nam mieszkanie na ulicy Bydgoskiej 35, w bloku.

Trzecim miejscem zamieszkania narratora 8 było mieszkanie M-4 w blokach przy ulicy Uniejowskiej 1/3. Narrator 8 zamienił mieszkanie na większe z powodu narodzin dzieci.

Później zmieniłem to mieszkanie na mieszkanie na ulicy Uniejowskiej 1/3, to były trzy pokoje z kuchnią na drugim piętrze.

Czwartym miejscem zamieszkania narratora 8 był już jego własny dom, znajdujący się w zabudowie szeregowej przy ulicy Jaspisowej 49. Narrator 8 stwierdził, że nie jest zadowolony z tego domu, który nabył w stanie surowym, ponieważ zawsze pragnął wybudować od podstaw swój dom, według własnych potrzeb. Mimo wszystko przyzwyczaił się do zamieszkiwanego obecnie domu i nie zamierza się już nigdzie przeprowadzać.

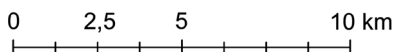
No i stamtąd tutaj się przeprowadziliśmy, na Jaspisową 49, kupiliśmy to w stanie surowym. (...) Tutaj to jest w sumie gdzieś 180 m². (...) Mam jeszcze kawałek działki

i mały ogródek, razem dom z działką to 280 m² to ma całość, bo tu są trzy kondygnacje. Na drugim piętrze są trzy pokoje i łazienka duża, i tam mieszkały dzieci i mają swoje pokoje do tej pory, jak przyjeżdżają. Na trzecim piętrze wnuczka mieszka w jednym, a wnuczek mieszkał w drugim, bo tam u góry są jeszcze dwa pomieszczenia na poddaszu. Centralne ogrzewanie jest lokalne, więc jest dobrze.

Miejsca zamieszkania N.8

- 1 – Włókniarzy 185
- 2 – Bydgoska 35
- 3 – Uniejowska 1/3
- 4 – Jaspisowa 49

Ryc. 17. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratora 8
Źródło: opracowanie własne

Przebieg ruchliwości przestrzennej w geobiografii zamieszkiwania narratora 8 ukazuje mapa (ryc. 17). Jak można zaobserwować, ruchliwość mieszkaniowa narratora 8 skumulowana jest na niewielkiej powierzchni. Kolejne miejsca zamieszkania oddalone są od siebie co najwyżej o kilka kilometrów. Zatem można powiedzieć, że narrator 8 trzymał się raz wybranego obszaru mieszczącego się w jednej dzielnicy. Liczba miejsc zamieszkiwania wynosi cztery i kwalifikuje narratora 8 do grupy stayersów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratora 8

Ryc. 18. Suwak biograficzny narratora 8

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratora 8 (ryc. 18)

Narrator 8 urodził się w roku 1941 w miejscowości Zaguść, a od roku 1945 mieszkał w Charlupie Wielkiej. W roku 1948 rozpoczął naukę w szkole podstawowej w tej miejscowości. Po ukończeniu szkoły podstawowej kontynuował naukę w Technikum Budowlanym w Łodzi. Jego pierwszym miejscem zamieszkania w Łodzi był pokój w domu przy alei Włóknarzy. Puste miejsce po tym domu ukazuje pierwsza fotografia. Po ukończeniu technikum narrator 8 podjął pierwszą pracę w Zakładzie Gospodarki Mieszkaniowej. W roku 1961 został powołany na dwa lata do wojska. Po powrocie z wojska w roku 1963 rozpoczął pracę w Spółdzielni Mieszkaniowej „Bawełna”. Następnie od roku 1965 pracował w Przedsiębiorstwie Gospodarki Mieszkaniowej. Po roku zmienił pracę na Łódzką Spółdzielnię Mieszkaniową Polesie. W roku 1967 narrator 8 ożenił się. Po roku zamieszkał w swoim drugim mieszkaniu znajdującym się przy ulicy Bydgoskiej 35. Druga fotografia ukazuje blok, w którym mieszkał narrator 8 przez kolejne cztery lata. W roku 1968 urodził się syn

narratora 8. Od roku 1970 narrator 8 pracował za granicą przez rok. Po powrocie kontynuował pracę w Łódzkiej Spółdzielni Mieszkaniowej „Polesie”. W roku 1972 narrator 8 otrzymał mieszkanie przy ulicy Uniejowskiej 1/3. Blok, w którym mieszkał narrator 8, przedstawia trzecia fotografia. W roku 1973 urodziła się córka narratora 8. W roku 2000 narrator 8 przeprowadził się do domu przy ulicy Jaspisowej 49. Dom ten ukazuje czwarta fotografia. Od 2011 roku narrator 8 przebywał na rencie chorobowej, a od 2011 na emeryturze. Fotografia po prawej ukazuje wizerunek narratora 8 po zakończonym wywiadzie.

Analiza miejsc zamieszkania narratorki 9

Pierwszym miejscem zamieszkania narratorki 9 było mieszkanie w bloku, należące do jej babci, znajdujące się przy ulicy Gandhiego 22. Narratorka 9 przyjechała do Łodzi w 1963 roku i zamieszkiwała tam przez okres dwóch lat.

A potem poszłam do szkoły do Łodzi, do XVIII Liceum, tu na Zdrowiu, na ulicy Perla 11 i tu mieszkałam trochę u babci, na Gandhiego 22 (...).

Drugim miejscem zamieszkania narratorki 9 było wynajmowane mieszkanie znajdujące się w domu koleżanki ze szkoły, przy ulicy Jęczmiennej 20, gdzie narratorka zamieszkała w roku 1965 i mieszkała przez kolejne dwa lata, aż do ukończenia liceum.

(...) wynajęto mi na Jęczmiennej 20 taką kwaterę u koleżanki ze szkoły i u niej mieszkałam dwa lata. Potem, po maturze nasze drogi się rozeszły.

Trzecim miejscem zamieszkania narratorki 9 było mieszkanie jednopokojowe, w którym narratorka zamieszkała po ślubie z mężem, w roku 1967. To mieszkanie znajdowało się w bloku przy ulicy Bydgoskiej 35.

Wyszłam za mąż i mąż dostał mieszkanie na Bydgoskiej 35, w blokach, na drugim piętrze. Po ślubie zamieszkałam już z mężem. Dostaliśmy jeden duży pokój, ze strychu, z pralni było zrobione mieszkanie i tutaj mieszkaliśmy jakiś czas. Było około 37 m², jeden duży pokój z wnątką i kuchnia była i wszystko, bardzo mi się podobało, było bardzo przyjemnie.

Czwartym miejscem zamieszkania narratorki 9 było już większe, trzypokojowe, mieszkanie, o które się postarali małżonkowie po powiększeniu rodziny i narodzinach syna. To mieszkanie znajdowało się w bloku przy ulicy Uniejowskiej 1/3. Tam narratorka 9 zamieszkiwała od 1972 roku, przez okres 28 lat, i to mieszkanie najmilej wspomina.

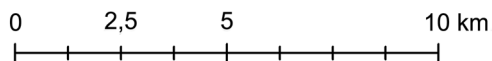
A potem dostaliśmy trzy pokoje z kuchnią, na Uniejowskiej 1/3 (...) Było tam przyjaźnie w miarę, blisko wszędzie, znało się sąsiadów. Nie tak może mocno, bo ja też nie jestem taka, żeby chodzić po sąsiadkach. Ale jedną miałam, z innymi: dzień dobry, porozmawiało się trochę. Było tak przyjaźniej bardziej. Przychodziło do nas więcej takich znajomych, jakiś ten kontakt był z ludźmi, gdzie ktoś podszedł czy wszedł na górę, zapukał i się otwierało i trochę się porozmawiało.

Piątym miejscem zamieszkania narratorki 9 był dom znajdujący się w zabudowie szeregowej, mieszczący się przy ulicy Jaspisowej 9, który narratorka wraz mężem zakupiła w stanie surowym w roku 2000. Ten dom narratorka 9 wykończyła i urządziła według własnego pomysłu i jest bardzo z niego zadowolona. W tym domu swój pokój mają jej dzieci i jej wnuczka. Aktualnie nie mieszkają tam na stałe, ale kiedy ją odwiedzają, to mają swój kąt.

No i stamtąd tutaj się przeprowadziliśmy na Jaspisową 49. Kupiliśmy to w stanie surowym (...) Tu jest zupełnie inaczej, jak żeśmy się dwadzieścia lat temu przeprowadzili. Sąsiadów nie ma. Znaczą są, ale to wszystko jest tak: każdy wjeżdża samochodem do garażu albo wchodzi, wychodzi. Wchodzi, wychodzi, czasem dzień dobry, rozmowa żadna.

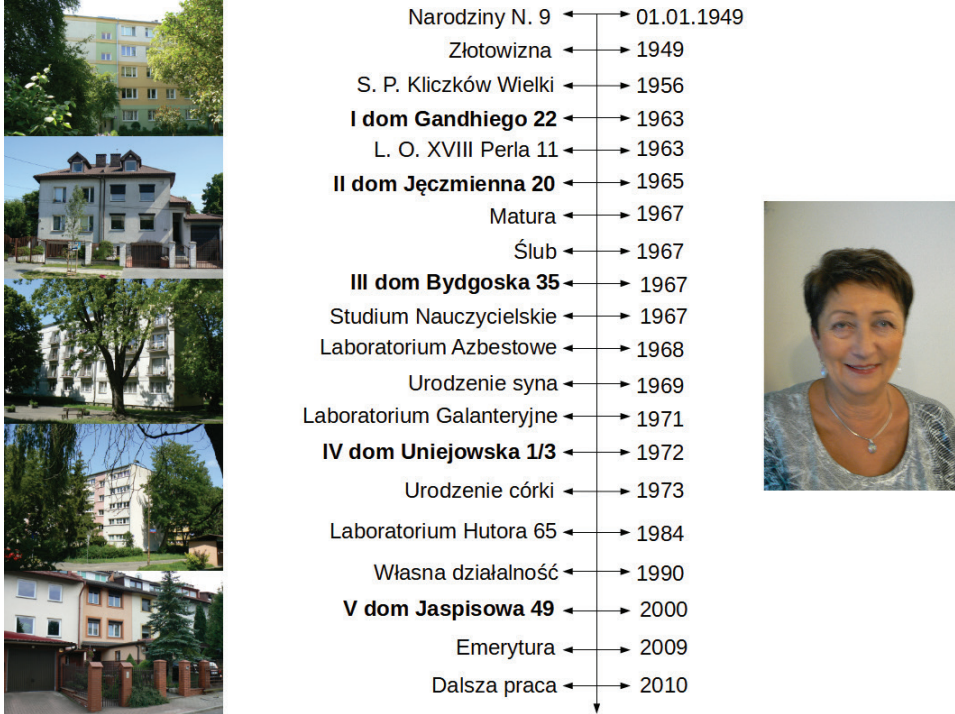
Miejsca zamieszkania N.9

- 1 – Gandhiego 22
- 2 – Jęczmienna 22
- 3 – Bydgoska 35
- 4 – Uniejowska 1/3
- 5 – Jaspisowa 49

Ryc. 19. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratorki 9**Źródło:** opracowanie własne

Szlak geobiografii zamieszkiwania narratorki 9 przedstawia mapa (ryc. 19). Liczba miejsc zamieszkiwania wynosi pięć i kwalifikuje narratorkę 9 do grupy moversów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratorki 9

Ryc. 20. Suwak biograficzny narratorki 9

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratorki 9 (ryc. 20)

Narratorka 9 urodziła się w 1949 roku w miejscowości Złotowizna. W wieku siedmiu lat, w roku 1956, rozpoczęła naukę w szkole podstawowej w Kliczkowie Wielkim. Po ukończeniu tej szkoły, w roku 1963, narratorka 9 przyjechała do Łodzi w celu kontynuowania nauki w XVIII Liceum Ogólnokształcącym przy ulicy Perła 11. Pierwszym jej miejscem zamieszkania w Łodzi był dom znajdujący się przy ulicy Gandhiego 22. Było to mieszkanie w bloku, który przedstawia pierwsza fotografia. Po dwóch latach narratorka 9 zmieniła miejsce zamieszkania na dom znajdujący się przy ulicy Jęczmiennej 20. Dom ten ukazuje druga fotografia. Po czterech latach nauki w liceum narratorka 9 zakończyła je maturą zdaną w roku 1967. Również w 1967 roku narratorka 9 wyszła za mąż i zmieniła miejsce zamieszkania na dom znajdujący się przy ulicy Bydgoskiej 35. Było to mieszkanie w bloku, który przedstawiony został na fotografii trzeciej. W tym samym roku narratorka 9 podjęła naukę w Studium Nauczycielskim. W roku 1968 rozpoczęła pracę w Laboratorium Azbestowym. W roku 1969 narratorka 9 urodziła

syna. Od roku 1971 pracowała w Laboratorium Galanteryjnym. W roku 1972 zmieniła miejsce zamieszkania na dom znajdujący się przy ulicy Uniejowskiej 1/3. Blok, w którym zamieszkiwała narratorka 9 przedstawia czwarta fotografia. W 1973 roku narratorka 9 urodziła córkę. Od roku 1985 pracowała w laboratorium znajdującym się przy ulicy Hutora 65. W roku 1990 otworzyła własną działalność gospodarczą. W roku 2000 zakupiła własny dom mieszczący się przy ulicy Jaspisowej 49 (piąta fotografia). W 2009 roku narratorka 9 przeszła na emeryturę. Od roku 2010 nadal pracuje zawodowo, ale w mniejszym zakresie czasowym. Fotografia po prawej stronie ukazuje narratorkę 9 po przeprowadzonym wywiadzie.

Analiza miejsc zamieszkania narratorki 10

Pierwszym miejscem zamieszkania narratorki 10 był lokal w kamienicy znajdującej się przy ulicy Drewnowskiej 9. Narratorka 10 mieszkała tam od przyjazdu do Łodzi, w roku 1948, przez okres około dwudziestu trzech lat.

Za mąż wyszłam i przyjechałam do Łodzi do pracy. Męża poznałam na wsi. I tak przyjechaliśmy do Łodzi. Mieszkaliśmy w Łodzi na ulicy Drewnowskiej 9. To był budynek żydowski. Taka kamienica żydowska. I dostaliśmy to mieszkanie, bo ktoś się wyprowadzał, a my daliśmy takie odstępné i dlatego żeśmy mogli się wprowadzić. Bo przecież w Łodzi nie wolno było meldować, bo nie było pracy tak samo. Wtedy miałam dwadzieścia lat, jak przyjechaliśmy do Łodzi (...) Na Drewnowskiej miałam pokój i 58 metrów. Miałam duży pokój i kuchnię taką dużą (...) musiałam palić węglem i drzewem żeby rozpalić i dlatego się zamieniłam, bo byłam chora na kręgosłup.

Drugim miejscem zamieszkania narratorki 10 było mieszkanie znajdujące się przy ulicy Obrońców Warszawy 7. Narratorka w tym mieszkaniu mieszkała od roku 1971 przez około czterdzieści sześć lat.

Ja później poszłam do kwaterunku i zamieniłam to mieszkanie, na Obrońców Warszawy 7 mieszkałam. (...) To też była kamienica. Zamieniłam się dlatego, że nie mogłam już pracować, nie mogłam węgla nosić, nie mogłam drzewa rąbać, bo byłam chora na kręgosłup i do tej pory jestem. A na Obrońców Warszawy 7 były udogodnienia, było już ciepło, kuchnia była na gaz, także już nie musiałam tego węgla nosić i drzewa rąbać, bo było ciepło już. (...) A na Obrońców 37 metrów miałam. Jeden pokój i kuchnia i centralne ogrzewanie już było.

Trzecim miejscem zamieszkania narratorki 10 stał się Dom Pomocy Społecznej znajdujący się przy ulicy Narutowicza 114. Narratorka 10 znalazła się w nim po utracie wzroku w 2017 roku.

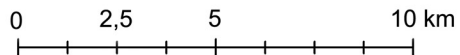
Chciałam sama też tu przyjść, bo przecież córka też się mną zajmowała, druga też się zamieniła na mieszkanie, na mniejsze. Nie miałabym gdzie mieszkać, bo ma

dwadzieścia coś metrów. Zamieniła swoje mieszkanie dla siebie i dla syna. A tam ma dwa pokoje z kuchnią. To ja byłam u niej jakiś czas i jakoś tak chciałam tu przyjść, bo mówię ludzi są, to będzie mi trochę różnie. Bo tak trzeba by mieć kogoś na stałe. To za dużo przecież pieniędzy by kosztowało. Mnie by nie wystarczyło. Ja mam tylko 1700 zł emerytury, tobym nie miała czym zapłacić, żeby ktoś mnie obsługiwał czy pomagał. Prawda? I znalazłam się tutaj. Ale tu nie można narzekać, bo tak jest, jak jest.

Miejsca zamieszkania N.10

- 1 – Drewnowska 9
- 2 – Obróćców Warszawy 7
- 3 – Narutowicza 14

Ryc. 21. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratorki 10

Źródło: opracowanie własne

Przebieg geobiografii zamieszkiwania narratorki 10 przedstawia mapa (ryc. 21). Trzy miejsca zamieszkania kwalifikują narratorkę 10 do grupy stayersów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratorki 10

Ryc. 22. Suwak biograficzny narratorki 10

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratorki 10 (ryc. 22)

Narratorka 10 urodziła się w 1928 roku w miejscowości Maniewicze w Ukrainie, a w roku 1929 przyjechała do Polski. W 1930 roku zmarła matka narratorki 10. Od roku 1936 uczęszczała trzy lata do szkoły podstawowej w Lubieniu Kujawskim. Od roku 1939 narratorka 10 pracowała u gospodarzy. W roku 1945 zmarł jej ojciec, a w roku 1948 narratorka 10 wyszła za mąż. W tym samym roku przyjechała do Łodzi i zamieszkała w kamienicy znajdującej się przy ulicy Drewnowskiej 9. Budynek ten przedstawia pierwsza fotografia. W roku 1950 narratorka 10 urodziła pierwszą córkę, a w roku 1955 drugą. Od roku 1956 narratorka 10 pracowała w zakładach krawieckich. W roku 1965 dokończyła naukę na poziomie szkoły podstawowej. W roku 1970 narratorka 10 rozwiodła się. W roku 1971 zmieniła miejsce zamieszkania na dom znajdujący się przy ulicy Obrońców Warszawy 7. Budynek ten przedstawia druga fotografia. W roku 1980 urodziła się jej pierwsza wnuczka narratorki, a w 1985 druga. W roku 1986 narratorka 10 przeszła na rentę chorobową, a w roku 1988 na emeryturę. W roku 2016 straciła wzrok i w 2017 roku przeprowadziła się

do Domu Opieki Społecznej znajdującego się przy ulicy Narutowicza 114. Budynek ten przedstawia trzecia fotografia. Natomiast po prawej widzimy narratorkę 10 po udzielonym wywiadzie.

Analiza miejsc zamieszkania narratorki 11

Pierwszym miejscem zamieszkania narratorki 11 było wynajmowane przez nią mieszkanie w kamienicy znajdującej się przy ulicy Rzgowskiej 3, gdzie mieszkała od 1980 roku, przez okres dwóch lat.

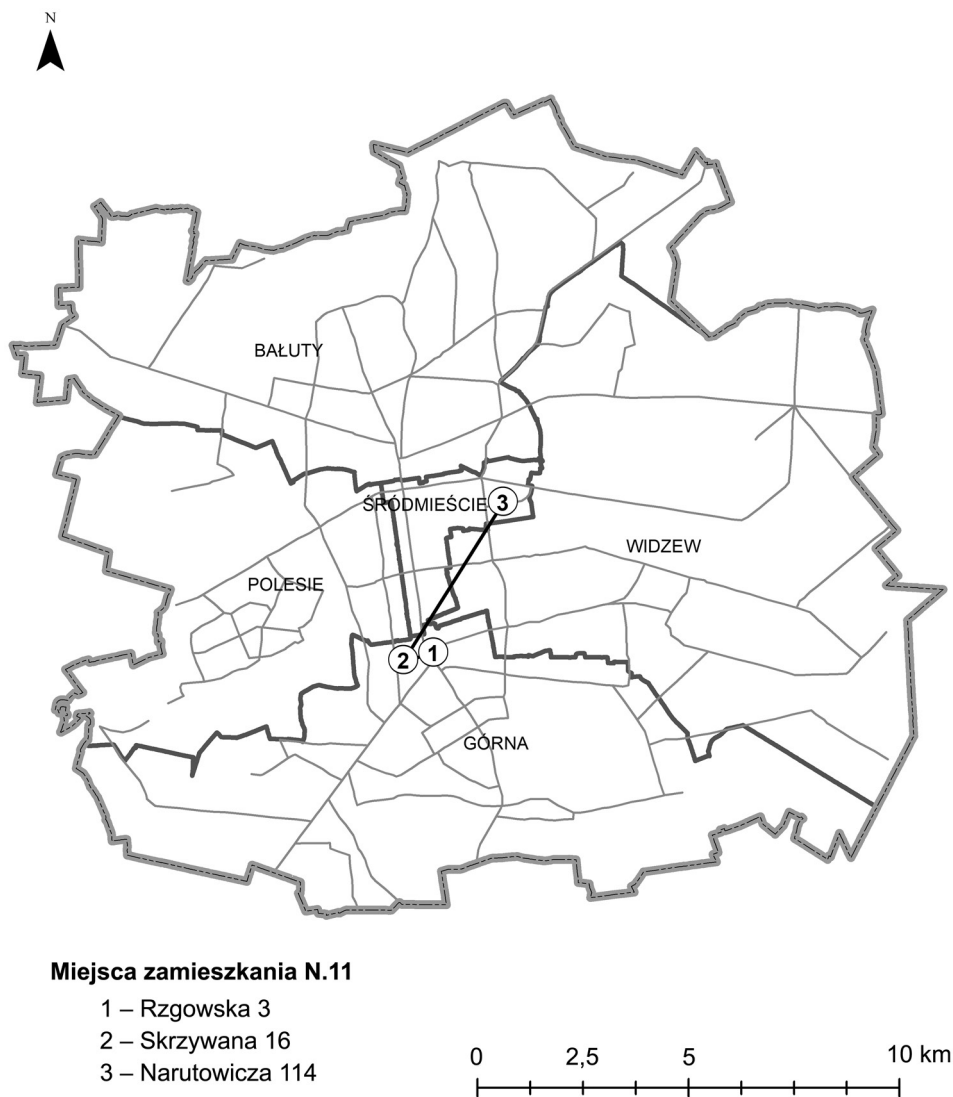
Tak, to była kamienica, ale tam mi się bardzo dobrze mieszkało, mieszkanie było duże. Na trzecim piętrze mieszkałam, ale tak były ciepłe mieszkania, bo to kominy były ciepłe. To naprawdę w pokoju to nie musiałam palić. Woda była, gaz był, łazienki nie było. Ubikacja była, taka wiejska na podwórku. Tam mieszkałam dwa lata.

Drugim miejscem zamieszkania narratorki 11 było, już jej własne, mieszkanie w bloku, znajdujące się przy ulicy Skrzywana 16. To dwupokojowe mieszkanie udało jej się uzyskać w zamian za jednopokojowe mieszkanie spółdzielcze, które posiadała w Ozorkowie. W tym mieszkaniu narratorka zamieszkiwała, począwszy od 1982 roku, przez okres trzydziestu jeden lat.

Zdałam mieszkanie w Ozorkowie, a tutaj miałam trochę znajomości, trochę (śmiech) na prezent dałam i dostałam tutaj dwa pokoje z kuchnią, takie nieduże, na Skrzywana 16. Skrzywana to jest blisko Górniaka, rynku.

Trzecim miejscem zamieszkania narratorki 11 był Dom Pomocy Społecznej znajdujący się przy ulicy Narutowicza 114. W domu tym, z powodów zdrowotnych, narratorka 11 zamieszkała w 2013 roku.

Kiedyś do lekarza poszła, przyszła, a ja koło łóżka leżałam. No i córka zadzwoniła po pogotowie. Przyjechali, ja już straciłam mowę, nie mogłam mówić, nieprzytomna byłam. No i lekarz, ten domowy, tu mnie dał. Dla mnie Panie są tutaj bardzo miłe, mam zajęcie, wełnę mam, bardzo dużo, robię sobie i wie Pani, tak mi czas szybko leci jakby (śmiech). (...) nie jest źle, bo jak mówię, o nic się człowiek nie martwi, wszystko się wyśpi, co tydzień kąpią, pościel zmieniają. Naprawdę nie jest źle. Ale człowiekowi nieraz przychodzi to na myśl, że człowiek tyle lat pracował, starał się, no po prostu, żeby ładnie mieszkać, żeby wszystko było. A teraz człowiek musi na to łóżko, szafeczkę, i to jest cały człowieka po prostu, no, jak to się mówi, cały dobytek.

Ryc. 23. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratorki 11
Źródło: opracowanie własne

Ruchliwość mieszkaniową narratorki 11 przedstawiono na mapie (ryc. 23). Liczba miejsc zamieszkiwania wynosi trzy i kwalifikuje narratorkę 11 do grupy stayersów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratorki 11

Ryc. 24. Suwak biograficzny narratorki 11

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratorki 11 (ryc. 24)

Narratorka 11 urodziła się w 1934 roku w Grabiszewie. W roku 1939 zmuszona była uciekać z domu z powodu działań wojennych i spalenia jej domu. Od roku 1945 narratorka 11 uczęszczała do szkoły podstawowej we wsi Modlna. Od roku 1952 mieszkała i pracowała w Sokolnikach jako pomoc kuchenna. W roku 1953 narratorka 11 wyszła za mąż. W roku 1954 urodziła córkę J., a w roku 1955 rozwiodła się. Od roku 1972 mieszkała i pracowała w Ozorkowie w szwalni. W roku 1977 przyszedł na świat wnuczek narratorki 11. W roku 1980 narratorka 11 przyjechała do Łodzi i zamieszkała w kamienicy znajdującej się przy ulicy Rzgowskiej 3 i podjęła pracę jako szlifierz. Pierwsze miejsce zamieszkania narratorki 11 w Łodzi przedstawia pierwsza fotografia. W roku 1982 narratorka 11 przeprowadziła się do mieszkania mieszczącego się w blokach przy ulicy Skrzywana 16. Drugie miejsce

zamieszkania narratorki 11 ukazuje druga fotografia. W roku 1986 urodziła się wnuczka narratorki 11. W roku 1987 narratorka 11 przeszła na emeryturę, a od roku 1990 opiekowała się wnuczętami. W roku 2012 urodziła się prawnuczka narratorki 11. W roku 2013 narratorka 11 zamieszkała w Domu Pomocy Społecznej znajdującym się przy ulicy Narutowicza 114. Budynek ten pokazuje trzecia fotografia. Natomiast po prawej ukazany jest wizerunek narratorki 11 po zakończonym wywiadzie.

Analiza miejsc zamieszkania narratorki 12

Pierwszym miejscem zamieszkania narratorki 12 po przyjeździe do Łodzi w roku 1945 była kamienica przy ulicy Próchnika 52. Narratorka 12 zamieszkiwała tam przez okres dziewiętnastu lat.

Zamieszkaliśmy wspólnie przy ulicy Próchnika 52. To była trzypiętrowa kamienica, a my mieszkaliśmy na trzecim piętrze. Mieliśmy tam trzypokojowe mieszkanie z kuchnią i łazienką. Warunki jak na tamte czasy były bardzo dobre. Była w mieszkaniu bieżąca zimna woda i mieliśmy w łazience nawet piec węglowy, który ogrzewał wodę do kąpeli. W pokojach były piece kaflowe. W kuchni gotowało się na piecu opalanym węglem. Potem, nie pamiętam, w którym roku, ale założyli gaz i gotowało się już na piecu gazowym. Byłam bardzo z tego zadowolona, bo już tak się nie brudziło mieszkanie od węgla i nie trzeba go już było wnosić na to trzecie piętro.

Drugim miejscem zamieszkania narratorki 12 było mieszkanie znajdujące się w bloku przy ulicy Fornalskiej 48, obecnie Wileńskiej. W tym mieszkaniu narratorka 12 zamieszkiwała od 1964 roku, razem ze swoją średnią córką, do której należało to mieszkanie, przez okres około sześć lat.

W 1964 roku przeprowadziłam się do nowego mieszkania, w blokach przy ulicy Fornalskiej 48. To mieszkanie było nieduże, miało powierzchnię 38 m², były tam dwa pokoje z kuchnią i łazienka z ubikacją, wszystko było tak jak to w blokach. Mieszkałam tam ze swoją średnią córką, która sama sobie to mieszkanie załatwiła za wkład mieszkaniowy. Jej osobisty wkład wynosił 1/3 wartości mieszkania, a 2/3 dał jej zakład pracy, były to Zakłady Przemysłu Bawełnianego Pierwsza Rudzka.

Trzecim miejscem zamieszkania narratorki 12 było już jej własne mieszkanie spółdzielcze w blokach, przy ulicy Klonowej 38/40. W tym mieszkaniu narratorka 12 mieszkała od 1970 roku, przez dwadzieścia trzy lata.

W roku 1970, podobnie jak moja córka, wpłaciłam 1/3 wartości mieszkania, a mój zakład pracy dołożył mi pozostałe 2/3. Mieszkanie to miało tylko jeden pokój z kuchnią i łazienką, w sumie 31 m² i było przy ulicy Klonowej 38/40.

Czwartym miejscem zamieszkania narratorki 12 było zamienione przez nią poprzednie mieszkanie na równorzędne znajdujące się bliżej córki. Narratorka 12 przeprowadziła się w 1993 roku, mieszkała w bloku przy ulicy Rajdowej 6, przez okres dwudziestu czterech lat.

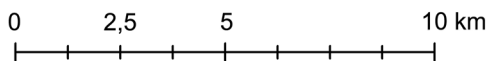
Wtedy ja, żeby być bliżej córki i wnuka, żeby im pomagać, zamieniłam się na równorzędne mieszkanie obok nich i mieszkalam sama przy ulicy Rajdowej 6. Przez większość czasu pomagałam przy dziecku, gotowałam obiady, sprzątałam, tak ogólnie zajmowałam się ich domem, jak córka była w pracy.

Piątym miejscem zamieszkania narratorki 12 stał się Dom Seniora, który specjalizuje się w opiece pielęgnacyjnej nad osobami starszymi, znajdujący się przy ulicy Herberta 15A. W tym domu narratorka zamieszkała w 2017 roku, kiedy osiągnęła wiek 101 lat, i tam też został przeprowadzony wywiad.

Do 99 roku życia byłam całkowicie samodzielna i wiodłam sobie takie spokojne życie emerytki. Po tym okresie stan mojego zdrowia pogorszył się na tyle, że potrzebowałam pomocy w codziennych czynnościach. Wtedy też moje dwie córki w ciągu dnia na zmianę przyjeżdżały do mnie i pomagały mi. Po jakimś roku, w wieku 100 lat, stan mojego zdrowia pogorszył się na tyle, że wymagałam całodobowej opieki. Jedną moją córką opiekowała się w dzień, a druga w noc. I co jakiś czas zamieniały się. Stan taki był do... (córka podpowiada)... maja 2017 roku, kiedy to miałam już prawie 101 lat. Wtedy to, ze względu na też już podeszły wiek starszej córki, dla której opieka nade mną była zbyt uciążliwa i sama zaczęła wymagać opieki, podjęliśmy wspólną decyzję, abym przeniosła się do pensjonatu dla seniorów. Tutaj właśnie jestem teraz... (pyta wzrokiem obecną przy wywiadzie córkę o adres) na ulicy Herberta 15A.

Miejsca zamieszkania N.12

- 1 – Próchnika 52
- 2 – Wileńska 48
- 3 – Klonowa 38/40
- 4 – Rajdowa 6
- 5 – Herberta 15A

Ryc. 25. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratorki 12
Źródło: opracowanie własne

Przebieg geobiografii zamieszkiwania narratorki 12 obrazuje mapa (ryc. 25). Pięć miejsc zamieszkania kwalifikuje narratorkę 12 do grupy moversów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratorki 12

Ryc. 26. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratorki 12

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratorki 12 (ryc. 26)

Narratorka 12 urodziła się w 1916 roku w miejscowości Konotop. W roku 1921 przyjechała do miejscowości Skarżysko-Kamienna. Od roku 1923 rozpoczęła naukę w szkole podstawowej. Następnie od roku 1928 kontynuowała naukę na pensji dla panien. W 1931 roku narratorka 12 rozpoczęła pracę w sklepie. W roku 1935 wyszła za mąż, w 1937 roku urodziła pierwszą córkę, a w roku 1938 drugą. Od roku 1939 kontynuowała pracę w sklepie. W roku 1939 mąż narratorki 12 poszedł na wojnę, z której nie powrócił. W roku 1945 narratorka 12 podjęła decyzję o przyjeździe do Łodzi i zamieszkała w kamienicy znajdującej się przy ulicy Próchnika 52. Pierwszy dom narratorki 12 w Łodzi przedstawia pierwsza fotografia. Natomiast pierwsza fotografia po prawej ukazuje wizerunek narratorki 12 z tego okresu. W roku 1949 narratorka 12 urodziła trzecią córkę. W roku 1952 podjęła pracę w restauracji, a od roku 1956 pracowała w bufecie. W roku 1964 przeprowadziła się do mieszkania w bloku znajdującym się przy ulicy Fornalskiej 48. Blok ten ukazuje druga

fotografia. Od roku 1965 narratorka 12 pracowała w Zakładach Surowców Wtórnych. W roku 1970 zmieniła miejsce zamieszkania na mieszkanie w bloku przy ulicy Klonowej 38/40. Blok ten przedstawia trzecia fotografia. W roku 1976 narratorka 12 przeszła na emeryturę. W 1996 roku przeprowadziła się do mieszkania znajdującego się przy ulicy Rajdowej 6. Blok ten przedstawia czwarta fotografia. Od 2017 roku narratorka 12 zamieszkała w Pensjonacie Senior znajdującym się przy ulicy Herberta 15A. Budynek ten ukazuje piąta fotografia. Natomiast druga fotografia po prawej przedstawia narratorkę 12 po zakończonym wywiadzie.

Po sześciu miesiącach od przeprowadzonego wywiadu, 10 kwietnia 2019, narratorka 12 zmarła w wieku 103 lat. Ostatnim jej miejscem nastąpił się Cmentarz Rzymskokatolicki św. Antoniego przy ulicy Solec 11, który znajduje się na małym łódzkim osiedlu Mania.

Analiza miejsc zamieszkania narratora 13

Pierwszym miejscem zamieszkania narratora 13 było mieszkanie w kamienicy przy ulicy Pogonowskiego 21. W tym mieszkaniu narrator 13 zamieszkiwał przez pierwszych pięć lat życia.

Urodziłem się 16 sierpnia 1949 roku w Łodzi, w kamienicy przy ulicy Pogonowskiego, później ona się nazywała Zakątna, chyba to był numer 21. Tam rodzice wynajmowali jakieś małe mieszkanie, najprawdopodobniej jednopokojowe.

Drugim miejscem zamieszkania narratora 13 w Łodzi było mieszkanie w domu rodziców żony, które znajdowało się przy ulicy Henrykowskiej 22A. W domu tym narrator 13 zamieszkiwał przez okres czterech lat od 1971 roku. Obecnie w tym miejscu znajduje się nowy dom wybudowany przez narratora 13.

Po ślubie przeprowadziłem się niedaleko, na ulicę Henrykowską 22A, bo tam teściowie mieli wybudowany nowy dom. No, w domu w zasadzie tam był tylko prąd i ogrzewanie piecowe. Dali nam tam jeden pokój jako młodożeńcom. Musieliśmy przechodzić przez ich dwa. Źle się tam mieszkano, bo nie było wody, po wodę trzeba było chodzić do studni na żuraw do sąsiada przez jego podwórko, bo tam nie było ani wody, ani kanalizacji.

Trzecim miejscem zamieszkania narratora 13 był już jego własny, kupiony, dwupokojowy murowany domek mieszczący się przy ulicy Mazowieckiej 10. W domu tym narrator 13 zamieszkał w 1975 roku i zamieszkiwał w nim przez pięć lat, do momentu decyzji o jego wyburzeniu. Aktualnie nie ma tego domku, teren ten stanowi nieużytek i porastają go jedynie chwasty.

Po 4 latach mieszkania u teściów stać mnie było na to, żeby kupić jakiś mały domek i kupiłem mały murowany domek w Łodzi, na Widzewie, przy ulicy Mazowieckiej nr 10.

W domu były dwa pokoje, kuchnia, zawilgocony, ale była woda, był prąd. Własnym sumptem dorobiłem szambo, żeby wody nie wynosić. Go tam znacznie przebudowałem, zrobiłem tam ogrzewanie akumulacyjne, elektryczne na nocną taryfę, bo wtedy była taka możliwość. Oprócz z tego z pieca kuchennego dodatkowe ogrzewanie, żeby osuszyć tą wilgoć w tym domu. (...) Pomimo tych niedogodności najmilej wspominam dom przy ulicy Mazowieckiej 10. Pomimo tego że on nie był o wysokim standardzie, ale go trochę udoskonaliłem, a dlatego go wspominam najmilej, bo wtedy byłem młody, całkiem zdrowy, w pełni sił. Dzieci były małe, brałem ich za rękę, z żoną szliśmy kilometr do kościoła na Kazimierza. A tam był wspaniały ogród, wszystkie drzewa owocowe, kilka odmian gruszy, jabłoni, śliwy. Posadziłem tam ileś agrestów, porzeczek, trzymałem tam kury, były swoje jajka. Często robiliśmy tam imprezy dla znajomych, przyjeżdżali, te imprezy przeciągały się do białego rana i dlatego to był mój pierwszy, który kupiłem za własne zarobione pieniądze. Później, jak już było ich więcej, to już aż tak bardzo nie cieszyło, a jednak tamten wspominam najchętniej.

Czwartym miejscem zamieszkania narratora 13 było trzypokojowe mieszkanie, w blokach, znajdujące się przy ulicy Szafera 14. Narrator 13 w tym mieszkaniu zamieszkał w roku 1980 i zamieszkiwał w nim przez dwadzieścia pięć lat.

Mój dom też został wyburzony. (...) więc zamieszkałem w blokach przy ulicy Szafera 14, to jest na Widzewie Wschodzie. Bloki mieliśmy wygodne, bo to był ten system W70, 62 m², trzy pokoje, kuchnia, oddzielnie łazienka, oddzielnie ubikacja. No, tam już były wszelkie wygody. Urządziłem to mieszkanie tam w boazerie, szafy, pawlacze itd. Mieszkało się nam wygodnie, ale przyzwyczajony byłem, że całe życie się mieszkało we swoim.

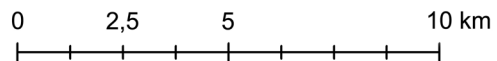
Piątym miejscem zamieszkania narratora 13 został wybudowany w 2005 roku przez niego dom, na odziedziczonej przez żonę narratora działce. Dom ten znajduje się przy ulicy Henrykowskiej 22A i narrator 13 zamieszkuje go do tej pory.

(...) żona na Henrykowskiej 22A po śmierci swoich rodziców odziedziczyła tam 1/3 działki. Jedną siostrę żeśmy spłacili, także zostało nam tam 1800 m² tej działki. No i żona ciągle mi truła, żeby jej tam wybudować dom na ojcowiznie. (...) W 2005 roku rozpocząłem budowę dużego domu, bo żona chciała, żeby na starość miał kto jej podać szklankę herbaty i przez tą herbatę wybudowałem bardzo duży dom. Podpiwniczony, parter i poddasze użytkowe, wszystkie poziomy po osiemdziesiąt osiem metrów. Dom murowany z cegły kratówki, ocieplony (...) No i mieszkamy w tym ogromnym domu z żoną, tylko we dwójkę.

Miejsca zamieszkania N.13

- 1 – Pogonowskiego 21
- 2 – Henrykowska 22
- 3 – Mazowiecka 10
- 4 – Szafera 14
- 5 – Henrykowska 22A

Ryc. 27. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratora 13
Źródło: opracowanie własne

Przebieg geobiografii zamieszkiwania narratora 13 ukazuje mapa (ryc. 27). Liczba miejsc zamieszkania wynosi pięć i kwalifikuje narratora 13 do grupy moversów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratora 13

Ryc. 28. Suwak biograficzny narratora 13

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratora 13 (ryc. 28)

Narrator 13 urodził się w 1949 roku w Łodzi. Pierwszym miejscem zamieszkania narratora 13 była kamienica znajdująca się przy ulicy Pogonowskiego 21. Ten budynek przedstawia pierwsza fotografia. W roku 1954 narrator 13 wyjechał do miejscowości Lipa-Krępa. Następnie w 1956 roku pojechał do Radomia, gdzie w roku 1957 rozpoczął naukę w pierwszej klasie szkoły podstawowej. W roku 1958 pojechał do Mieszek, gdzie kontynuował naukę w drugiej klasie. W roku 1959 wyjechał do miejscowości Gospodarz, gdzie poszedł do trzeciej klasy. W 1960 roku pojechał do Mieszek, gdzie dokończył naukę w szkole podstawowej. Po ukończeniu szkoły podstawowej w roku 1964 narrator 13 kontynuował naukę w Szkole Rzemiosł Budowlanych, którą zakończył maturą w 1969 roku. W tym samym roku podjął pracę w Miejskim Przedsiębiorstwie Remontowo-Budowlanym, lecz niedługo po

tym dostał powołanie do wojska. Po powrocie z wojska w roku 1971 narrator 13 ożenił się. Zamieszkał w domu znajdującym się przy ulicy Henrykowskiej 22A. Dom ten przedstawia druga fotografia. W roku 1973 urodził się pierwszy syn narratora 13. W roku 1974 narrator 13 rozpoczął pracę w Państwowym Zakładzie Ubezpieczeń. W roku 1975 przeniósł się do domu przy ulicy Mazowieckiej 10. Puste miejsce po tym domu ukazuje trzecia fotografia. Natomiast pierwsza fotografia po prawej przedstawia narratora 13 z tego okresu. W roku 1977 urodził się drugi syn narratora 13. W roku 1980 narrator 13 przeniósł się do mieszkania w bloku przy ulicy Szafera 14. Blok ten przedstawia czwarta fotografia. W 2005 roku narrator 13 wybudował dom przy ulicy Henrykowskiej 22A. Druga fotografia po prawej ukazuje narratora 13 po udzielonym wywiadzie.

Analiza miejsc zamieszkania narratora 14

Pierwszym miejscem zamieszkania narratora 14 był rodzinny dom przy ulicy Zelwerowicza 19c. W domu tym narrator 14 mieszkał od roku 1950 przez następane dwadzieścia dziewięć lat.

Co ciekawe, ja urodziłem się w tym domu. To nie że urodziłem się w szpitalu i potem mieszkalem w tym domu, tylko urodziłem się w tym domu. (...) Tam mieszkaliśmy, jak mówię, do dwudziestego dziewiątego roku życia, do momentu ślubu mojego i wyprowadzki, mieszkalem w tym domu rodzinnym. Co to był za dom? To był dom z dość dużym ogrodem, którego większą część uprawiała i zabiegała o nią moja mama i mój tata póki mieszkał tam.

Drugim miejscem zamieszkania narratora 14 było mieszkanie teściów, znajdujące się przy ulicy Słowackiego 22. W udostępnionym pokoju narrator 14 zamieszkiwał z żoną niespełna rok.

No i kiedy pobraliśmy się w 1979 roku, wyprowadziłem się najpierw na ul. Słowackiego 22, do domu moich teściów i tam też przez kilka miesięcy mieszkaliśmy, w jednym z dwóch pokoi, w dwupokojowym mieszkaniu moich teściów. Bardzo piękny dom, przedwojenny, nauczycielski, przy VI liceum, za VI liceum w Łodzi. Już teraz nie ma, bo VI liceum przeniesione, niestety, ale na ul. Podmiejskiej z tyłu budynek nauczycielski, mój teść, jako nauczyciel, tam miał osiemdziesiąt prawie metrowe mieszkanie i tam przez parę miesięcy mieszkaliśmy.

Trzecim miejscem zamieszkania narratora 14 było otrzymane w 1980 roku mieszkanie w hotelu asystenckim przy ulicy Sarniej 2. Był to blok, w którym znajdowały się mieszkania służbowe przeznaczone dla pracowników Uniwersytetu Łódzkiego. W tym mieszkaniu narrator 14, wraz z żoną, zamieszkiwał przez pięć lat.

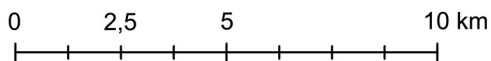
(...) potem na parę lat przenieśliśmy się na Sarnią 2, do hotelu asystenta i tam to już było zupełnie inaczej, bo mieszkaliśmy w dwupokojowym mieszkaniu. Mając duży pokój z żoną, a w małym pokoju mieszkała I. i tam urodziła się moja córka M., tam przeżyłem stan wojenny, dyżury na portierni, prawda, tego hotelu. (...) Prawie pięć lat przemieszkalem w tym hotelu, w tym jednym pokoju, mając za oknami fabrykę azbestu. Bardzo szkodliwego, o czym się dowiedziałem w ten sposób, że z wózkiem dzieciennym zwiedziłem okolicę dzisiejszej Wimy, Wifamy, stadionu Widzewa.

Czwartym miejscem zamieszkania narratora 14 było już jego własne mieszkanie spółdzielcze, otrzymane w roku 1985, które mieściło się w blokach przy ulicy Granitowej 11.

Podpisałem wszystkie papiery i od poniedziałku do piątku, w piątek oglądałem mieszkanie, już z kluczami swoimi. No, odkryłem usterki, ponieważ mieszkanie było robione jeszcze w systemie PRL-owskim, w związku z tym woda ciekła i zalewała podłogę, w związku z tym trzeba było rury i podłogę wymienić, ale dostałem mieszkanie, podpisałem wszystko i od 1985 roku mieszkam na osiedlu Piastów, na ulicy, jak to się w Łodzi mówi, ulicy Granitowa 11, czyli na ulicy Granitowej, bo to tak jak się w Łodzi mówi, że mieszkam na Sokola czy na Gołębia.

Miejsca zamieszkania N.14

- 1 – Zelwerowicza 19c
- 2 – Słowackiego 22
- 3 – Sarnia 2
- 4 – Granitowa 11

Ryc. 29. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratora 14

Źródło: opracowanie własne

Przebieg geobiografii zamieszkiwania narratora 14 ukazuje mapa (ryc. 29). Liczba miejsc zamieszkania wynosi cztery i kwalifikuje narratora 14 do grupy stayersów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratora 14

Ryc. 30. Suwak biograficzny narratora 14

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratora 14 (ryc. 30)

Narrator 14 urodził się w 1950 roku w domu przy ulicy Zelwerowicza 19c. Dom ten przedstawia pierwsza fotografia. W roku 1955 w wieku pięciu lat narrator 14 poszedł do przedszkola. W roku 1956 ojciec narratora 14 wyjechał do Francji. Naukę w Szkole Podstawowej nr 70 narrator 14 rozpoczął w 1957, a po roku zmienił na Szkołę Podstawową nr 111. Po ukończeniu szkoły podstawowej w 1964 roku rozpoczął naukę w Liceum Ogólnokształcącym nr 29. Po ukończeniu liceum w roku 1968 podjął naukę na Studiach Socjologicznych. Po ich zakończeniu rozpoczął pracę w Katedrze Etnografii. W roku 1979 ożenił się i przeprowadził się do domu znajdującego się przy ulicy Słowackiego 22. Dom ten widoczny jest na drugiej fotografii. W roku 1980 narrator 14 zmienił miejsce zamieszkania na mieszkanie w bloku znajdującym się przy ulicy Sarniej 2. Budynek ten ukazuje trzecia fotografia. W roku 1981 urodziła się pierwsza córka narratora 14, M. W roku 1985 przeprowadził się do mieszkania w blokach znajdujących się

przy ulicy Granitowej 11. Blok ten przedstawiony został na czwartej fotografii. W roku 1987 urodziła się druga córka narratora 14, A. W 2017 roku narrator 14 przeszedł na emeryturę, pomimo tego nadal kontynuował swoją działalność naukową. W 2018 urodziła się wnuczka narratora 14, I, córka jego starszej córki M. W roku 2019 narrator 14 nadal kontynuował swoją działalność społeczną. Fotografia po prawej przedstawia narratora 14 po udzielonym wywiadzie.

Analiza miejsc zamieszkania narratora 15

Pierwszym miejscem zamieszkania narratora 15 w Łodzi, do której przyjechał w 1945 roku, była kamienica znajdująca się przy ulicy Piotrkowskiej 142. W mieszkaniu tym narrator 15 zamieszkiwał przez dwadzieścia dwa lata.

Po wojnie, w 1945 roku, przyjechaliśmy do miasta Łodzi i zamieszkaliśmy przy ulicy Piotrkowskiej 142. (...) Warunki były bardzo dobre, warunki były dobre, bo to było mieszkanie po, chyba, właścicielu albo dyrektorze tej przędzalni, tam, Niemca jakiegoś. (...) Mieszkanie było bardzo dobre, piwnica jeszcze była, komórka była w podwórku. Towarzystwo było różne na tym. Ja bardzo lubiłem to swoje mieszkanie. To najbardziej kultowe moje mieszkanie do tej pory. Z balkonem na ulicę Piotrkowską, także jak były jakieś pochody, to pełno gości do nas przychodziło, żeby oglądać pierwszomajowe demonstracje. (...) Naprawdę bardzo ładne, bardzo ładna klatka schodowa. Można powiedzieć, że na tamte czasy luksusowa. Gaz był, elektryczność oczywiście, z tym że w łazience był taki piec, w którym się paliło, kaflowe piece w pokojach. Duże mieszkanie, ponad sto metrów, sto pięć, sto dziesięć metrów kwadratowych. Trzy okna na Piotrkowską, trzy okna od podwórka, duże ładne mieszkanie. No i jak się otworzyło, to był szum tej przędzalni obok. Ale to nie przeszkadzało. Nawet jak tramwaje jeździły jeszcze Piotrkowską, to nawet się nie budził człowiek.

Drugim miejscem zamieszkania narratora 15 był dom rodziców żony, znajdujący się przy ulicy Karłowicza 3. W domu tym narrator 15 zamieszkał od 1967 roku i w nim spędził kolejne czterdzieści siedem lat swojego życia.

Na Julianów przeprowadziłem się do żony, jak się ożeniłem. To była ulica Karłowicza 3, to jest ulica wchodząca prawie w park, mieszkało się jak w parku. Z tym że jak my wtedy ślub brali, to jeszcze była nieutwardzona ulica. Wody nie było, studnia własna, ale to tam były rozwiązania techniczne takie normalne na te czasy. Kanalizacji nie było, szambo było. No, w tej chwili jest tam wszystko.

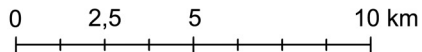
Trzecim miejscem zamieszkania narratora 15 było własne mieszkanie spółdzielcze znajdujące się przy ulicy Franciszkańskiej 151/155. Do mieszkania tego narrator 15 przeprowadził się w roku 2014 i mieszka w nim do chwili obecnej.

A potem moje trzecie miejsce zamieszkania to jest Franciszkańska 151/155. To jest mieszkanie trzypokojowe, własnościowe, które ja kupiłem dla siebie. To jest moje mieszkanie, jak gdyby jeszcze, zapisany byłem, jak byłem jeszcze kawalerem, na to mieszkanie, a wtedy się czekało. Dostałem w kolejce to mieszkanie i moja teściowa tam mieszkała, a ja mieszkalem w jej mieszkaniu z żoną i moimi dziećmi. Jak moja teściowa zachorowała, to wzięliśmy teściową do siebie. Potem teściowa zmarła, ale nie pamiętam kiedy. Potem żona zdecydowała, że przeprowadzimy się na Franciszkańską, w 2014 roku.

Miejsca zamieszkania N.15

- 1 – Piotrowska 142
- 2 – Karłowicza 3
- 3 – Franciszkańska 151

Ryc. 31. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratora 15

Źródło: opracowanie własne

Przebieg geobiografii zamieszkiwania narratora 15 przedstawiony został na mapie (ryc. 31). Liczba miejsc zamieszkiwania wynosi trzy i kwalifikuje narratora 15 do grupy stayersów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratora 15

Ryc. 32. Suwak biograficzny narratora 15

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratora 15 (ryc. 32)

Narrator 15 urodził się w 1942 roku w Podcwiardówku, skąd w roku 1944 wyjechał do Warszawy Falenicy. W 1945 roku przyjechał do Łodzi i zamieszkał w kamienicy przy ulicy Piotrkowskiej 142. Pierwsza fotografia przedstawia widok tej kamienicy współcześnie. W roku 1949 rozpoczął naukę w Szkole Podstawowej nr 22. Po ukończeniu tej szkoły w 1956 kontynuował naukę w Liceum Ogólnokształcącym nr 5, które zakończył maturą w 1960 roku. Następnie zapisał się na studia na Wydziale Mechanicznym Politechniki Łódzkiej, które przerwał. W 1961 roku rozpoczął pracę w Zakładach im. Obrońców Pokoju. W roku 1962 zapisał się na studia na Wydziale Włókienniczym Politechniki Łódzkiej, które również przerwał. Następnie w roku 1962 podjął naukę w Studium Nauczycielskim. Po jego ukończeniu w 1964 rozpoczął pracę w Szkole Podstawowej nr 51, a w roku 1965 pracował w Zespole Szkół Zawodowych Specjalnych. W 1967 roku narrator 15 ożenił się i w 1967 roku przeprowadził się do domu teściów znajdującego się przy

ulicy Karłowicza 3. Dom ten przedstawia druga fotografia. W roku 1969 narrator 15 podjął decyzję o kontynuowaniu studiów na Politechnice Łódzkiej w systemie wieczorowym, równocześnie pracując w Budomaszu. W roku 1975 narrator 15 zaczął pracę w zakładach Stomil. W roku 1984 podjął decyzję o założeniu własnej działalności gospodarczej. W 2014 roku przeprowadził się do własnego mieszkania w bloku, przy ulicy Franciszkańskiej 151/155. To trzecie miejsce zamieszkania narratora 15 w Łodzi ukazuje trzecia fotografia. W 2015 roku narrator 15 przeszedł na emeryturę. Po prawej znajduje się fotografia z wizerunkiem narratora 15 po zakończonym wywiadzie.

Analiza miejsc zamieszkania narratora 16

Pierwszym miejscem zamieszkania narratora 16 było mieszkanie przy ulicy Antoniewskiej 13, gdzie narrator mieszkał w roku 1936 przez pierwszych kilka dni swojego życia.

Urodziłem się w 1936 roku, 5 stycznia w Łodzi na ulicy Antoniewskiej 13, w dzielnicy Widzew, tak zwany Grembach to był. I tam mieszkali rodzice moi, ponieważ nie mieli swojego mieszkania. W tym czasie bloków nie było, przeważnie rodziny mieszkaly w domkach jednorodzinnych i tam właśnie wynajęty był taki pokój w domku jednorodzinny.

Drugim miejscem zamieszkania narratora 16 było mieszkanie znajdujące się przy ulicy Czechosłowackiej 46, gdzie narrator 16 zamieszkiwał od 1936 roku przez dziewięć lat.

To była zima, styczeń, więc kilka dni po [moim] urodzeniu rodzice ze mną przenieśli się do mojej babci ze strony mojej matki i tam żeśmy zamieszkali. To było na ulicy, wtedy to się nazywała Pograniczna 46, a teraz nazywa się Czechosłowacka. (...) No i tam mieszkaliśmy w pokoju z kuchnią. To były tak zwane baraki, które były budowane dla pracowników. Przed wojną tam była niemiecka fabryka, która zatrudniała pracowników i dla tych pracowników te baraki były tam zrobione. I w takim baraku tam dziadkowie mieli mieszkanie i tam się wyprowadziliśmy i mieszkaliśmy tam przez całą okupację. (...) Na Pogranicznej kompletnie nic nie było tylko ściany. Były osobno pralnie na podwórku. (...) No i tu gdzieś między blokami były ubikacje i pralnia, i magiel. (...) Wodę się nosiło do mieszkania około sto metrów. Pomyje się wylewało albo do rynsztoka, albo się wynosiło do ubikacji, albo albo, bo nie było kanalizacji.

Trzecim miejscem zamieszkania narratora 16 było mieszkanie znajdujące się przy ulicy Armii Czerwonej 53. W 1990 roku nastąpiła zmiana nazwy tej ulicy na: aleja Marszałka Józefa Piłsudskiego. Narrator 16 od 1945 roku zamieszkiwał w tym mieszkaniu przez dziesięć lat. Obecnie kamienicy, w której mieszkał narrator 16, już nie ma, a w jej miejscu znajduje się nieczynny blaszany budynek z przeznaczeniem na usługi lub handel.

No i po wyzwoleniu, a w zasadzie po drugiej okupacji radzieckiej, sowieckiej, przenieśliśmy się z miejscem zamieszkania na ulicę Armii Czerwonej 53. To było mieszkanie zamieszkałe poprzednio przez Niemców. Gdzie jak Niemcy wynosili się, to Polacy zajmowali te miejsca. (...) na Armii Czerwonej była tylko zimna woda w kranie w mieszkaniu. Łazienki ani ubikacji nie było.

Czwartym miejscem zamieszkania narratora 16 było mieszkanie znajdujące się przy ulicy Czackiego 1A. Narrator 16 zamieszkał w nim w roku 1955, wraz z matką, po rozwodzie rodziców i spędził w nim kolejne szesnaście lat swojego życia.

(...) jak mieszkałem z mamą na Czackiego, no to było mieszkanie takie, no, to był domek czterorodzinny, jednopiętrowy. Myśmy mieszkali na parterze, no, pokój z kuchnią, woda była w studni kręconej, ubikacja na podwórku. Także nie było jakichś takich wygód. Ogrzewania nie było, trzeba było przynosić węgiel z komórki i palić w piecu.

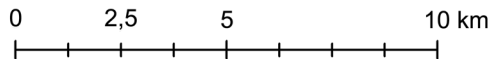
Piątym miejscem zamieszkania narratora 16 było mieszkanie M-3 w blokach, znajdujące się przy ulicy Bednarskiej 24. Narrator 16 zamieszkał w nim w 1971 roku, wraz z drugą żoną, po zamianie jej mieszkania.

Poznaliśmy się i jakiś czas ona mieszkała tam, ja mieszkałem tutaj i znaleźliśmy taką korzystną zamianę, że to jedno mieszkanie w Nowej Hucie zamieniliśmy za te dwa pokoje z kuchnią bez żadnej dopłaty tutaj na Bednarską 24. Przeprowadziliśmy się, niecały nawet rok po ślubie, w 1971 roku. No i tak to by mniej więcej wyglądało, no i do tej pory jesteśmy tutaj, mieszkamy.

Miejsca zamieszkania N.16

- 1 – Antoniewska 13
- 2 – Czechosłowacka 46
- 3 – Piłsudskiego 53
- 4 – Czackiego 1a
- 5 – Bednarska 24

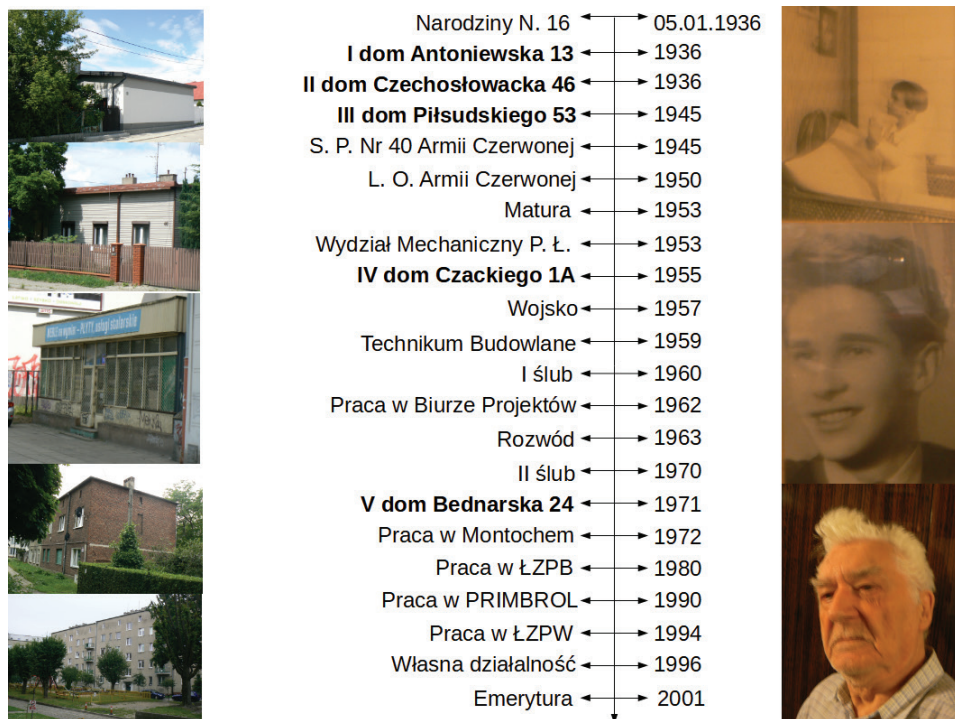

Ryc. 33. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratora 16

Źródło: opracowanie własne

Przebieg geobiografii zamieszkiwania narratora 16 ukazuje mapa (ryc. 33). Liczba miejsc zamieszkania wynosi pięć i kwalifikuje narratora 16 do grupy moversów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratora 16

Ryc. 34. Suwak biograficzny narratora 16

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratora 16 (ryc. 34)

Narrator 16 urodził się w 1936 roku. Pierwszym jego miejscem zamieszkania był dom znajdujący się przy ulicy Antoniewskiej 13. Dom ten przedstawia pierwsza fotografia. W tym samym roku narrator 16 przeprowadził się do domu znajdującego się przy ulicy Czechosłowackiej 46, druga fotografia. Natomiast pierwsza fotografia po prawej ukazuje narratora 16 z okresu dzieciństwa. Od 1945 roku narrator 13 zamieszkiwał w kamienicy znajdującej się przy ulicy Piłsudskiego 53. Obecnie tej kamienicy już nie ma, a w jej miejscu stoi niewielki budynek blaszany, co przedstawia trzecia fotografia. Od roku 1945 narrator 16 rozpoczął naukę w szkole podstawowej. Następnie od 1950 roku kontynuował naukę w liceum ogólnokształcącym, które zakończył maturą w 1953 roku i poszedł na studia na Wydziale Mechanicznym Politechniki Łódzkiej. W roku 1955 zamieszkał w domu znajdującym się przy ulicy Czackiego 1A. Dom ten przedstawia czwarta fotografia. Natomiast druga fotografia po prawej ukazuje narratora 16 z tego okresu.

Studia zostały przerwane w roku 1957 z powodu otrzymania powołania narratora 16 do wojska. Po powrocie z wojska w 1959 roku zapisał się do technikum budowlanego. W 1960 roku narrator 16 zawarł związek małżeński po raz pierwszy. Od 1962 roku pracował w Biurze Projektów. W roku 1963 rozwiódł się. W 1970 roku po raz drugi ożenił się, a w roku 1971 zamieszkał wraz z żoną w mieszkaniu w bloku mieszczącym się przy ulicy Bednarskiej 24. Blok ten ukazuje piąta fotografia. Narrator 16 od 1972 roku pracował w zakładach Montochem, a od 1974 roku w DBROL-u. W 1981 roku zaczął pracę na PRIMBROL-u, a od 1985 roku pracował w Łódzkich Zakładach Włókien Sztucznych. Od 1987 do 2001 roku narrator 16 prowadził własną działalność gospodarczą, potem przeszedł na emeryturę. Dalej zajmował się swoim hobby w domu. Trzecia fotografia po prawej ukazuje wizerunek narratora 16 po przeprowadzonym wywiadzie.

Analiza miejsc zamieszkania narratora 17

Pierwszym miejscem zamieszkania narratora 17 w Łodzi, w 1946 roku, były baraki dla repatriantów, które znajdowały się na placu przed dworcem Łódź Kaliska. W miejscu tym narrator 17 przebywał jedynie dwa tygodnie.

Przyjechaliśmy do Polski dopiero w 1946 roku, przyjechaliśmy do Łodzi. Mieszkaliśmy na dworcu kaliskim, mieszkaliśmy w takim olbrzymim baraku, gdzie przyjmowali repatriantów. Mieszkaliśmy tam z dwa tygodnie. (...) Prycze tylko i koniec. To było na stacji Łódź Kaliska. Był taki kwadratowy plac i z boku przy tym placu był taki olbrzymi, długi barak postawiony, z drzewa oczywiście, i te prycze też były drewniane, i tam, jak ktoś przyjechał, to tam mógł się zameldować i mieszkać.

Drugim miejscem zamieszkania narratora 17 było pomieszczenie służące wcześniej jako pralnia, które znajdowało się na ostatnim piętrze w kamienicy przy ulicy Felsztyńskiego 12. Miejsce to służyło narratorowi za lokum przez około pół roku.

I żeśmy mieszkali później na Felsztyńskiego 12, w pralni, na czwartym piętrze. Mieszkaliśmy tam około pół roku. (...) W pralni była woda, żadnych innych rzeczy nie było, tylko był olbrzymi kocioł, bo to pralnia była. Mieliśmy jedno łóżko, takie żelazne powiązane sznurkami, które pamiętam, i to był tylko jeden pokój.

Trzecim miejscem zamieszkania narratora 17 było mieszkanie znajdujące się w kamienicy przy ulicy Piotrkowskiej 273. Narrator 17 mieszkał tam około dwiętnastu lat.

Później mama dostała mieszkanie na Piotrkowskiej 273, to był prywatny dom pana K. Mieszkałem tam z mamą do... żebym nie skłamał... to był 1947 rok. (...) to chyba przez pracę dostała, to był jeden pokój trzydziestometrowy, w którym nie było nic oprócz dymiącego pieca, który potem mama kazała przerobić. Zrobiła taki piecyk, na którym można było gotować, bo ten był tylko do ogrzewania, a później doprowadzili już wodę i centralne ogrzewanie, także później już były dość znośne warunki.

Czwartym miejscem zamieszkania narratora 17 było mieszkanie teściów, znajdujące się przy ulicy Pomorskiej 23, gdzie narrator 17, wraz z żoną, zamieszkiwał od 1966 roku przez kolejne trzy lata.

(...) mieszkałem u teściów, przeprowadziłem się do żony, bo tam u mojej mamy nie było warunków, żeby ona [żona] mieszkała u nas. (...) Było tam kilka pokoi, z tym że mieszkaliśmy z teściami i z jej siostrą i mieliśmy pokój przejściowy, i byliśmy bardzo niezadowoleni. Były tam wszystkie wygody, ale nie było tam jeszcze centralnego. Palilo się w piecu na węgiel i gotowało na kuchni gazowej.

Piątym miejscem zamieszkania narratora 17 było otrzymane mieszkanie w blokach, w którym zamieszkał wraz z żoną. Mieszkanie to znajdowało się przy ulicy Lnianej 23. W mieszkaniu tym narrator 17 zamieszkiwał, od 1969 roku, przez szesnaście lat.

Później, jak my z żoną pobraliśmy się (...) Po trzech latach dostaliśmy mieszkanie. To by było już 1969 rok, na Lnianej 23. (...) Zapisaliśmy się do spółdzielni, zapłaciliśmy i czekaliśmy na bloki. Dostaliśmy po trzech latach małżeństwa mieszkanie, dwa pokoje z kuchnią.

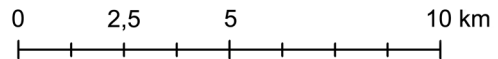
Szóstym miejscem zamieszkania narratora 17 było mieszkanie mieszczące się w blokach przy ulicy Franciszkańskiej 151/155. W mieszkaniu tym narrator 17 zamieszkał w 1985 roku i mieszka do chwili obecnej.

A teraz mieszkam na Franciszkańskiej 151/155. (...) Ze trzydzieści lat tutaj mieszkam już, a nawet więcej. W każdym razie tutaj długo mieszkamy. Zamieniliśmy na większe, na trzy pokoje i tam teraz mieszkamy sami z żoną.

Miejsca zamieszkania N.17

- 1 – Unii Lubelskiej 4
- 2 – Felsztyńskiego 12
- 3 – Piotrkowska 273
- 4 – Pomorska 23
- 5 – Lniana 23
- 6 – Franciszkańska 151/155

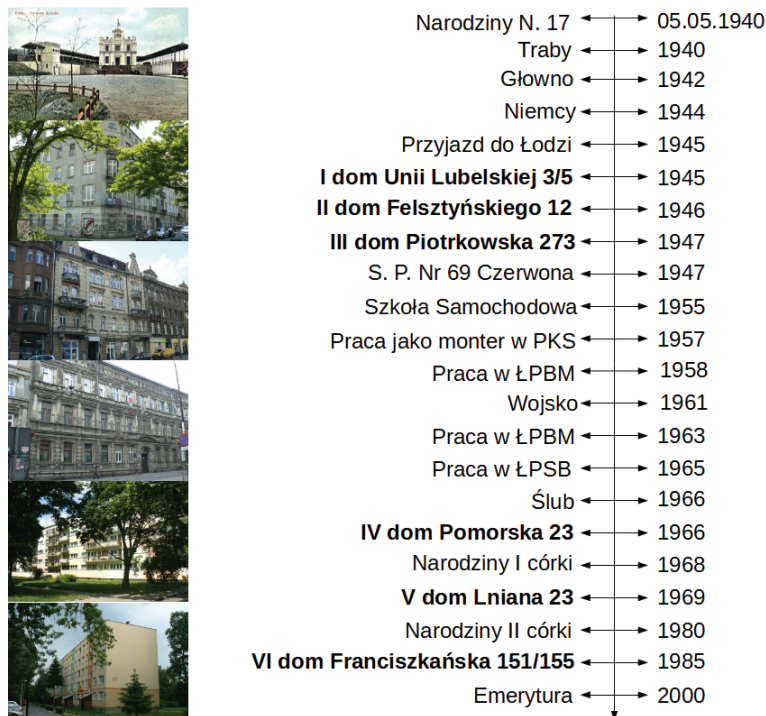

Ryc. 35. Mobilność przestrzenna w geobiografii mieszkaniowej narratora 17

Źródło: opracowanie własne

Przebieg geobiografii zamieszkiwania narratora 17 obrazuje mapa (ryc. 35). Liczba miejsc zamieszkania wynosi sześć i kwalifikuje narratora 17 do grupy moversów.

Suwak biograficzny prezentujący znaczące punkty zwrotne/trajektorie w biografii narratora 17

Ryc. 36. Suwak biograficzny narratora 17

Źródło: opracowanie własne

Analiza suwaka biograficznego narratora 17 (ryc. 36)

Narrator 17 urodził się w 1940 roku w miejscowości Traby. W 1940 roku wyjechał do Głowna, a w 1944 roku do Niemiec. Narrator 17 do Łodzi przyjechał w 1945 roku i zatrzymał się w barakach znajdujących się przy ulicy Unii Lubelskiej /5. Miejsce to znajdowało się obok dworca kolejowego Łódź Kaliska, przedstawia je pierwsza fotografia. W 1946 roku narrator 17 przeniósł się do lokalu znajdującego się w kamienicy przy ulicy Felsztyńskiego 12. Budynek ten ukazuje druga fotografia. W 1947 roku narrator 17 przeprowadził się do mieszkania mieszczącego się w kamienicy przy ulicy Piotrkowskiej 173. Dom ten przedstawia trzecia fotografia. W roku 1947 narrator 17 rozpoczął naukę w Szkole Podstawowej nr 69 przy ulicy Czerwonej. Po ukończeniu tej szkoły kontynuował naukę w Szkole Samochodowej. Od roku 1957 rozpoczął pracę jako monter w Państwowej Komunikacji Samochodowej. W 1958 roku podjął pracę w Łódzkim Przedsiębiorstwie Budownictwa Mieszkanio-owego. W 1961 roku narrator 17 został powołany do wojska. Po powrocie z wojska,

w 1963 roku, narrator 17 kontynuował pracę w ŁPBM. W 1965 roku zmienił miejsce pracy na Łódzkie Przedsiębiorstwo Sprzętu Budowlanego. W roku 1966 narrator 17 ożenił się i zamieszkał w mieszkaniu w kamienicy mieszczącej się przy ulicy Pomorskiej 63, czwarta fotografia. W 1968 roku przyszła na świat pierwsza córka narratora 17. W 1969 roku przeprowadził się do mieszkania w bloku znajdującym się przy ulicy Lnianej 23. Blok ten ukazuje piąta fotografia. W 1980 roku urodziła się druga córka narratora 17. W 1985 roku przeprowadził się do mieszkania w bloku znajdującym się przy ulicy Franciszkańskiej 151/155. Budynek ten przedstawia szosta fotografia. W 2000 roku narrator 17 przeszedł na emeryturę. Fotografia po prawej ukazuje narratora 17 po udzielonym wywiadzie.

4.3. Reasumpcja prac empirycznych

Na suwakach biograficznych najważniejsze wydarzenia z życia narratorów zostały ułożone chronologicznie, począwszy od momentu narodzin do ostatniego wydarzenia, jakie miało miejsce w życiu rozmówców. Daty tych zdarzeń podawali sami narratorzy. Jednak czasami zdarzało się, że nie potrafili podać dokładnego roku, w jakim doszło do jakiegoś zdarzenia i wtedy podawali w przybliżeniu, jak im się wydawało, ile wtedy mogli mieć lat, lub orientacyjnie rok. Badaczka sumiennie konsultowała z narratorami chronologię wszystkich wydarzeń.

Ślady biograficzne pozostają nie tylko w realnej przestrzeni geograficznej. Tropy topobiograficzne odnaleźć można również w umysłach biorących udział w badaniach osób. Specyficzny krajobraz wewnętrzny ludzi bywa przepełniony rzeczywistymi obrazami z miejsc ich zamieszkania. Zatem badacz musi podążać dwiema drogami. Pierwsza z nich prowadzi przez realne środowisko społeczno-geograficzne. Druga zaś wiedzie przez zakamarki, świadomość rozmówców. Badacz podąża zatem śladami narratorów w dwu różnych światach. Wszelkie nieścisłości w wywiadach topobiograficznych wymagały starannego i empatycznego wniknięcia w przestrzenne konteksty życia rozmówcy oraz w jego świat duchowy. W pracy utrwalono życie ludzi nieznanych, o których nikt nie wie poza ich bliskimi. Biografie tych ludzi są tak samo ważne, interesujące i warte uwagi jak biografie znanych osób. Badaczka stała się powiernikiem narratorów, wysłuchała ich i poniosła dalej opowiedziane przez nich biografie. Suwaki biograficzne, stworzone na podstawie historii życia narratorów jako całość, wraz z utrwaleniem ich oblicza, z zapisem twarzy badanych osób, mają moc sugestywnego oddziaływania na zmysły odbiorcy, niejako przemawiają do czytelnika. Możemy stać się odkrywcami życia tych ludzi. Twarze narratorów są specyficzną epifanią, niezwykle doznaniem. Poprzez twarz poznajemy dzieje rozmówcy w świecie, który może być również dla nas wspólny (Levinas 2002, s. 42, 227). Jak napisała Małgorzata Golicka-Jabłońska: „(...) Młode

twarze są piękne, ale z twarzy starszych osób można wiele wyczytać, artysta-fotografik albo operator filmowy potrafią tę głębię przeżyć wydobyć. Jakże wymowne są portrety starszych.” (Golicka-Jabłońska 2021, s. 50). Dlatego też na suwakach biograficznych zamieszczono z jednej strony fotografie miejsc zamieszkiwania, a z drugiej fotografie osób w nich zamieszkujących. Fotografie zostały wykonane podczas przeprowadzanych badań biograficznych i zamieszczone są w pracy za zgodą narratorów. Umieszczenie wizerunku podmiotu badań było istotne, gdyż to właśnie dzięki tym osobom ta praca mogła powstać, i to dzięki ich wspomnieniom można było wykonać pracę badawczą. Ponadto w twarzach osób i w ich oczach uważny, wrażliwy obserwator może dopatrzeć się skrawków krajobrazu ich miejsc biograficznych i zarysu przestrzeni, w jakich mieszkali. Domy mają moc odbijania się w oczach ludzi i istnieje nierozzerwalna nić obrazu zapisanego na fotografii mieszkańca z jego domem. Jak stwierdziła Susan Sontag: „Zbierać fotografie – to zbierać świat” (Sontag 1986, s. 4). Wzrok ludzi ukazuje przeżyte doświadczenia, zatrzymane w miejscach ukazanych na fotografiach. Twarze są obrazem, na którym zapisana jest cała historia życia człowieka. Józef Tischner uznaje twarz za miejsce, w którym pojawia się prawda o człowieku (Tischner 1978, s. 74). Inga Mizdrak stwierdza, że: „Człowiek jawi się jako byt odniesiony do drugiego, w określony sposób uczestniczy w byciu drugiego, a poprzez niego coraz bardziej może wnikać w poznanie i rozumienie samego siebie”. Można dostrzec w fenomenie twarzy cel, jakim jest przedzieranie się do zagadki człowieka, i dzięki temu wyjawia się sens prawdy bycia człowieka w świecie i jego ziemskiej wędrówki (Mizdrak 2021, s. 257, 260). Również badacz może dostrzec siebie samego w twarzy i oczach narratora, przejrzeć się w nich.

W geografii, jak do tej pory, nie ma wzorców przeprowadzania badań topobiograficznych. Oznacza to, że autorka eksploruje nieodkryte rejony badawcze geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki przestrzennej. Przede wszystkim należy podkreślić wagę i trudności wywiadu topobiograficznego. Czynnikiem mającym wpływ na umiejętność przekazywania swojej biografii jest poziom wykształcenia narratorów. W zależności od przebytej drogi edukacyjnej ludzie inaczej spoglądają na swoje życie, a osoby lepiej wykształcone potrafią sprawniej, dłużej i szczegółowiej opowiadać o swoim szlaku biograficznym. U osób, u których poziom wykształcenia jest niski, opis życia sprowadza się do podstawowych kwestii egzystencjalnych. Zatem należy przyjąć, że wykształcenie jest istotnym czynnikiem mającym wpływ na umiejętność opowiadania o swoim życiu. Relacje badacza z narratorami bywają bardzo skomplikowane, wymagają empatii i wrażliwości. Biografia jest bagażem życiowym, który narrator niejako przerzuca na badacza i który badacz wraz ze swoim rozmówcą niesie dalej. Metoda biograficzna stawia bardzo wysokie wymagania etyczne w stosunku do badacza, gdyż bierze on całkowitą odpowiedzialność za to, co zapisze po rozmowie z narratorem. Ponadto nie jest to metoda obojętna moralnie, gdyż to, co badacz usłyszy od narratora, zostaje w nim na zawsze. Narratorzy i ich biografie pozostają na stałe zapisane w przestrzeni, a także w świadomości naukowca/odkrywcy. Również badacz staje się częścią świata narratora, gdyż będąc

powiernikiem narratora, ponosi odpowiedzialność za to, co usłyszy, co dalej z tym zrobi i jak to wykorzysta w swoich publikacjach. Technika wywiadu topobiograficznego jest trudna i wymagająca. Ponadto może być również dojmująca w odbiorze czytelnika, który również staje się nośnikiem opowiedzianych biografii.

Należy podkreślić, że wywiad topobiograficzny bywa efektem:

- 1) Cierpliwości w przeprowadzaniu badań.
- 2) Systematyczności w poszukiwaniu narratorów.
- 3) Determinacji w dotarciu do nich.
- 4) Posiadania odpowiednich predyspozycji osobowościowych badacza, tak aby narratorzy mogli mu zaufać i zechcieli opowiedzieć o swoim życiu.
- 5) Wytrwałości w zapisywaniu wywiadów.
- 6) Pokory badacza i pochylenia nad życiem innych ludzi.
- 7) Szacunku do biografii.
- 8) Uznania dla narratorów, którzy mają za sobą wiele lat, często bardzo trudnego, życia.

Droga zbierania pierwotnych materiałów źródłowych przebiegała zgodnie z regułami zasady prawdziwości epistemologicznej. W celu sprawnego i rzetelnego przeprowadzania wywiadów wypowiedzi narratorów były nagrywane na dyktafon. Następnie została dokonana transkrypcja nagranych wypowiedzi. Zadanie to okazało się najbardziej mozolną i pracochłonną częścią całej pracy badawczej. Jednak dzięki tej żmudnej pracy można wielokrotnie wsłuchiwać się w to, co powiedzieli narratorzy oraz spróbować poczuć to, co czuli, gdy opowiadali o swoim życiu. Autorka, rozpoczynając swoją pracę badawczą, nie miała świadomości powyższych trudności, jakie ją czekały podczas wykonywania prac empirycznych. Jednak po ich zakończeniu zdobyła satysfakcję badawczą, dzięki nabyciu wiedzy i umiejętności przeprowadzania badań biograficznych, nawet tych trudnych.

Rozdział 5

Syntetyczne ramy geobiografii zamieszkiwania

W badaniach biograficznych odkrywamy indywidualny, często nieznanym, zagadkowy świat opisywany przez narratorów. Podążamy tropem ich życiorysów, szukamy przestrzennych śladów ich życia. Każda rzeczywistość geobiograficzna bywa odmienna. Jednakże w analizowanych biografiach można odnaleźć wspólne elementy tych biografii. Wniosek z tego taki, że w odmiennościach można znaleźć pewne powtarzalności i zgodności. W końcu człowiek jako jednostka zbiorowości społecznej postępuje zgodnie z panującymi i przyjętymi zasadami życia. Paradoksy jakościowych badań społecznych mogą odsłaniać tajemnice ludzkiego bytu. Dlatego też w tym rozdziale zostaną przedstawione i przeanalizowane parametry biograficzne. Są one syntezą indywidualnych migracji. W ten sposób słowa narratorów zostały uzupełnione liczbami, które są miarami etapów migracyjnych rozmówców.

5.1. Procesy społeczne a jednostka

W pracy zostały przedstawione różne przypadki geobiografii zamieszkiwania. Na podstawie przeprowadzonych wielokrotnych studiów przypadków powstała koncepcja ukazania jednostek ludzkich w przebiegu ich geobiografii zamieszkiwania. Mimo że zajmujemy się jednostkami, to ich zachowania należą do zbioru zachowań społecznych charakteryzujących większość ludzi. Główne cechy, jakie wpływają na wszystkie ludzkie decyzje, to temperament, charakter oraz organizacja życia, czyli zbiór reguł akceptowanych przez większość społeczeństwa. Dynamika zachodząca w geobiografii zamieszkiwania ma swoje źródła w wielu aspektach. Główne z nich to pragnienia, dążenie do nowych doświadczeń lub też stabilności oraz możliwości i uwarunkowania wpływające na zmiany w biografii. Opowieści w geobiografiach są przedstawieniem życia i relacji społecznych. Tak różnych, a jednak podobnych, gdyż

łączą je tożsame bodźce w dążeniu do poprawy warunków mieszkaniowych. Każda jednostka ma jednocześnie w sobie cechy stabilności oraz cechy dążenia do zmian, powodowane chęcią poprawy jakości życia. Aspirowanie do zmian uwzględniane jest przez jednostkę poprzez przewidywanie tego, czy podejmowane przez nią decyzje mogą doprowadzić do poprawy życia. Dochodzi do relacji pomiędzy stabilnością a chęcią zmian podpartą możliwościami. Same możliwości czy też chęć zmian nic nie dadzą, jeśli nie idą w parze. Pożądany efekt mogą dać dopiero wtedy, kiedy są skorelowane. Biorąc pod uwagę wszystkie te uwarunkowania oraz uwzględniając powody podjęcia decyzji o przemieszczeniu, wyróżniono cztery typy zachowań w geobiografiach zamieszkiwania.

Podział typów geobiografii zamieszkiwania:

- 1) Geobiografia, gdzie jednostka, jako dziecko, podąża wraz z rodzicami.
- 2) Geobiografia, gdzie jednostka sama podejmuje decyzje o przemieszczeniach.
 - 1) Geobiografia w związku ze zmianami w planach miejscowego zagospodarowania przestrzennego (wyburzenia).
 - 2) Geobiografia, gdzie decyzja o przemieszczeniu została narzucona przez władze (rewitalizacje).

Typ pierwszy jest początkową fazą w geobiografiach, która jest taka sama dla każdego człowieka, gdyż będąc dzieckiem, jesteśmy uzależnieni od decyzji rodziców co do miejsca zamieszkania. Drugi typ geobiografii zamieszkiwania występuje dopiero w fazie dorosłości, w której możemy podejmować samodzielne i suwerenne decyzje. Natomiast ostatnia faza życia, osób starszych, często bywa odwróceniem hierarchii w podejmowaniu decyzji z lat dzieciństwa, to dzieci często decydują, co jest dla ich rodziców najlepsze. W trzech takich geobiografiach, opisujących dzieje najstarszych bohaterów tej pracy, dzieci podjęły decyzję oddania swoich rodziców do domów opieki. Z kolei typy trzeci i czwarty powodują zmiany statusu społecznego jednostki i warunków mieszkaniowych, w jakich narrator uprzednio przebywał. Bez takiego działania, przychodzącego z zewnątrz, jednostka mogłaby pozostawać w danym miejscu znacznie dłużej lub nawet do końca życia.

Opierając się na przedstawionych typach geobiografii zamieszkiwania, na podstawie ich przebiegu, możemy wyznaczyć dwa typy osobowości geobiograficznych bohaterów.

Typy osobowości geobiograficznej:

- 1) Typ stacjonarny (stayers) – jednostka stabilna, obawiająca się zmian.
- 2) Typ ruchliwy (movers) – jednostka twórcza, z bogatą osobowością, poszukująca, dążąca do zmian, typ wędrowca.

Każda jednostka ludzka może łączyć w sobie oba te typy w różnym stopniu. Różne wydarzenia mogą dać możliwości ugruntowywania typu pierwszego, a ich brak może spowodować rozwijanie się osobowości drugiego. Kwestie przymusowych wyburzeń w geobiografiach zamieszkiwania odgrywają istotną rolę. Powodują sztucznie wymuszone, dodatkowe zmiany miejsca zamieszkania, zwiększając ich liczbę w karierze mieszkaniowej. Bohaterowie przedstawionych w pracy geobiografii

mieli odmienne cele, różne środki finansowe i inne możliwości realizacji swoich potrzeb w kontekście zmian miejsc zamieszkania. Często jednak jednostki latami były zmuszone do planowania i zabiegania o spełnienie swoich zamierzeń i potrzeb. Przeciąganie w czasie swoich realizacji spowodowane było różnymi przeciwnościami lub koniecznościami przygotowań do realizacji zamierzenia. W grę wchodziło tu chociażby odkładanie i oszczędzanie środków finansowych w celu późniejszej realizacji zmiany mieszkania, a co za tym idzie poprawy warunków mieszkaniowych. Należy również wziąć pod uwagę to, że każda konieczność przemieszczenia wiąże się z kosztami różnego rodzaju: finansowymi, czasowymi, wysiłkowymi czy społecznymi. W pracy zdefiniowano i wyznaczono granice pomiędzy stayersami i moversami, jednakże należy zauważyć, że każdy przypadek jest odmienny. Przyjęto, że liczba do trzech zmian miejsc zamieszkania charakteryzuje stayersów (cztery miejsca zamieszkania), a liczba od czterech przemieszczeń cechuje moversów (pięć miejsc zamieszkania). Według tego podziału siedmioro z narratorów można nazwać moversami (N.1, N.6, N.9, N.12, N.13, N.16, N.17), a dziesięcioro stayersami (N.2, N.3, N.4, N.5, N.7, N.8, N.10, N.11, N.14, N.15).

5.2. Podejście obiektywistyczne i subiektywistyczne w ocenie zajmowanych miejsc zamieszkiwania

Postawiona na wstępie pracy hipoteza wymaga odniesienia się do niej: dobrowolna i świadoma zmiana miejsca zamieszkiwania wynika z dążenia do poprawy warunków i jakości życia narratorów. Obiektywnie każde kolejne miejsce zamieszkiwania stanowiło lepszą wersję poprzedniego. Jednakże subiektywna ocena tych zmian, która zaistniała w momencie opowiadania biografii i wspomniania minionych wydarzeń, wygląda zgoła inaczej. Narratorzy najlepiej wspominali te miejsca zamieszkiwania, w których mieszkali jako dzieci ze swoimi rodzicami. Mówili o tych miejscach z sentymentem i kładli nacisk na to, że wtedy żyło się inaczej, a ludzie byli bardziej serdeczni i wrażliwi na drugiego człowieka, mimo że obecnie mają obiektywnie lepsze warunki zamieszkiwania. Warunki mieszkaniowe stanowią ocenę stopnia zaspokojenia potrzeb mieszkaniowych człowieka przy wykorzystaniu cech określających mieszkanie i sposób jego wykorzystywania. Natomiast szerzej rozumiane warunki mieszkaniowe, oprócz warunków wewnątrz mieszkania, uwzględniają ocenę otoczenia budynku mieszkalnego. Na potrzeby tej pracy przyjęto ekologiczny aspekt, zatem uznano, że każdy człowiek mieszka we fragmencie przestrzeni, która w lepszy lub gorszy sposób może zaspokajać potrzeby mieszkaniowe. Na warunki zamieszkania składają się trzy powiązane ze sobą elementy: mieszkanie, budynek

i otoczenie (Kaczmarek 1996, s. 5). Narratorzy często zwracali również uwagę na otoczenie społeczne, wśród którego przyszło im żyć w czasach dzieciństwa i wczesnej młodości. Porównywali dawnych sąsiadów do dzisiejszych, dostrzegając przepaść pokoleniową i w większości brak zainteresowania dzisiejszego otoczenia społecznego losem sąsiadów.

Synteza obiektywnego i subiektywnego podejścia do zamieszkiwanych miejsc

Podejście do oceny zamieszkiwanych przez narratorów domów można zgłębić w dwójnasób. Pierwsze podejście to bezstronne, obiektywne spojrzenie na warunki zamieszkiwania. Drugie spojrzenie jest bardziej subiektywne, indywidualne na jakość zamieszkiwania, która w ocenie narratorów często odbiega od tej obiektywnej.

Narratorka 1: Pomimo że obiektywnie patrząc, narratorka 1 w swoim ostatnim mieszkaniu zamieszkiwała w blokach z wygodami, to w swoich wspomnieniach najlepiej oceniała zamieszkiwanie w domu rodzinnym, który został wybudowany na ziemi jej dziadków. Stał się on dla niej wzorem idealnego domu, wywierając piętno na całe jej życie, i to do niego często wracała w swoich wspomnieniach.

N.1: Najmilej wspominam dom na Cieszkowskiego 9, był to ładny dom, tatuś wszystko ładnie wybudował i zadbał o wszystko, był to mój dom rodzinny, gdzie mieszkaliśmy całą rodziną.

Narratorka 2: Narratorka 2, mając możliwość przeprowadzki do domku na wsi, nie skorzystała z tego, gdyż uważała, że zajmowane przez nią mieszkanie jest odpowiednie dla niej i nie chciała go zmieniać.

N.2: To mieszkanie, 46 metrów, daje mi..., była to rzecz taka, wróć do takiego momentu, bo to też jest dość charakterystyczne, bo to świadczy o sposobie rozumowania. (...) myśmy zostali w tych dwóch pokojach, które w zupełności nam wystarczały. Nawet był taki wariant, zaczęliśmy budować domek na działce na L., ale mąż bardzo chciał, żeby sprzedać to mieszkanie i wykończyć tam. Na co ja się nie zgodziłam, bo nie chciałam mieszkać na wsi.

Narratorka 3: Narratorka 3 swoje obecne mieszkanie traktuje jak dom i w nim czuje się najlepiej.

N.3: Aktualnie mieszkam w wieżowcu na ulicy Karolewskiej 24/28, cieszę się z mieszkania, które mam, i z tego, co mam. Utrzymuję przyjazne stosunki sąsiedzkie. Dobrze mi się tu mieszka, a sąsiedzi sobie nawzajem pomagają.

Narratorka 4: Narratorka 4 obecnie zamieszkuje w mieszkaniu, które zajmowała wraz z rodzicami, pozostały tu jej wspomnienia związane z nimi. Narratorka 4 pozytywnie ocenia to mieszkanie, nie zamierza się nigdzie przeprowadzać i traktuje je jako swój dom.

N.4: Potem, jak rodzice zaczęli podupadać na zdrowiu, a ja byłam sama, to zamieniliśmy się z dopłatą razem z rodzicami na wspólne mieszkanie dwupokojowe z kuchnią w blokach na ulicy Pięknej 35/39, metraż to jest 47m², gdzie mieszkam do tej pory i nie zamierzam się już nigdzie przeprowadzać.

Narratorka 5: Narratorka 5, pomimo zamieszkiwania obecnie w mieszkaniu w blokach z wszystkimi wygodami, najmilej wspomina czasy swojego dzieciństwa i swój dom rodzinny.

N.5: Bardzo mile wspominam dzieciństwo z dziadkami na wsi, i każde święta to ja tam chciałam być, tam się dobrze czułam, po prostu, tam gdzie się urodziłam, i w otoczeniu dziadków, ja byłam pierwszą wnuczką, ja byłam za dziadkami, a oni za mną.

Narratorka 6: Narratorka 6 jest z natury optymistką i zawsze jest zadowolona z tego, co ma i w jakim mieszkaniu mieszka. Jednakże od momentu dorosłości wszystkie zamieszkiwane przez nią mieszkania pozostają na podobnym standardzie.

N.6: Ale tak to ja w ogóle mam taką naturę, że ja nie muszę nic mieć. Jakby ktoś mnie zapytał, co byś chciała mieć teraz czy kupić, czy coś, to ja nie muszę nic mieć. Prawdopodobnie dlatego, że to, co potrzeba mi do życia, to mam, no więc dlatego nie marzę, żeby mieć więcej.

Narratorka 7: Narratorka 7, mimo zamieszkiwania obecnie w blokach, we własnym mieszkaniu z wszelkimi wygodami, najmilej wspomina czasy dzieciństwa, kiedy mieszkała z rodzicami. Istotnym dla niej aspektem jest otoczenie i sąsiedzi, którzy traktowali ją jak rodzinę. Teraz zadowolona jest z mieszkania, w jakim mieszka, ale domem rodzinnym pozostanie dla niej ten, w którym mieszkała z rodzicami.

N.7: Pomimo całej ciasnoty to mieszkanie rodziców na ulicy Smocza 21 było takim najmilej wspomnianym. Może dlatego, że byłam wtedy młoda, może dlatego, że ludzie wtedy byli sobie życzliwi. Pamiętam, że moja mama szła na piątą rano do pracy, mnie budziła o czwartej, ponieważ miałam długie włosy, budziła mnie o czwartej, żeby mnie uczesać. I później szła do pracy, latem bałam się w domu zostać, siedziałam latem na ławeczce, na podwórku. I sąsiad, który miał syna trochę młodszego ode mnie, rano szedł po mleko i mówił: „chodź zjesz z W. zupy mlecznej”, nie lubiłam mlecznej zupy, ale on mnie zawsze... i mówił: „powiedz mamie, niech cię nie budzi, W. cię uczesze”. W. mnie zapraszał na śniadanie, W. mnie czesał. Sąsiedzi byli naprawdę

sobie pomocą. Drugi sąsiad, który miał młodszą ode mnie wnuczkę, mówił: „dziadek idzie do komórki, przynieś trzewiczki, to ci dziadek fleczki naprawi, nie wypada, żeby panienka chodziła z takimi fleczkami”. Jedno drugiemu naprawdę było pomocą.

Narrator 8: Narrator 8 najmilej wspomina te mieszkania, które były zamieszkiwane przez niego samodzielnie i posiadały podstawowe wyposażenie. Narrator 8 obecnie mieszka w dużym rodzinnym domu, w którym swój pokój mają jego dzieci i wnuki, ale z sentymentem wspomina te mieszkania, w których mieszkał tylko z żoną.

N.8: Wie Pani, to już mieszkania własne, co były, no bo te wynajmowane to były u kogoś, to, co można najmilej wspominać, trzeba było się tak do warunków dostosować, które właściciele sobie życzyli. (...) Mieszkanie na Bydgoskiej 35 i Uniejowska 1/3 to były już takie pierwsze nasze mieszkania. Mam do nich takie wspomnienia sentymentalne, bo to już było moje.

Narratorka 9: Narratorka 9 najmilej wspomina zamieszkiwanie w bloku, w którym ważnym dodatkiem były dobre kontakty międzysąsiedzkie. Narratorka obecnie mieszka w domu, ale wspomina swoich poprzednich sąsiadów. Dla niej otoczenie sąsiedzkie jest równie ważne jak samo mieszkanie.

N.9: Na Uniejowskiej w bloku. Było tam przyjaźnie w miarę, blisko wszędzie, znało się sąsiadów. Nie tak może mocno, bo ja też nie jestem taka, żeby chodzić po sąsiadkach. Ale jedną miałam, z innymi: dzień dobry, porozmawiało się trochę. Było tak przyjaźniej bardziej. Przychodziło do nas więcej takich znajomych, jakiś ten kontakt był z ludźmi, gdzie ktoś podszedł czy wszedł na górę, zapukał i się otwierało i trochę się porozmawiało.

Narratorka 10: Narratorka 10 w celu poprawy warunków mieszkaniowych zamieniła posiadane mieszkanie bez wygod na mniejsze z wygodami. Każde z zajmowanych przez nią mieszkań w pewnym okresie spełniało podstawowe wymagania, ale w żadnym z nich narratorka 10 nie czuła się jak w domu.

N.10: Na Drewnowskiej 9 miałam pokój i 58 metrów. Miałam duży pokój i kuchnię taką dużą. A na Obrońców Warszawy 7 tylko 37 metrów. Jeden pokój i kuchnia i centralne ogrzewanie już było. A tam na Drewnowskiej 9 to musiałam palić węglem i drzewem, żeby rozpałić i dlatego się zamieniłam, bo byłam chora na kręgosłup.

Narratorka 11: Narratorka 11 jest osobą pozytywną i spokojną, toteż każde z mieszkań ocenia dobrze, a najlepiej te, w których mieszkała sama.

N.11: Ja nie wiem, wszędzie mi się dobrze mieszkało, i w Sokolnikach u tej Pani mi się dobrze mieszkało. Na Rzgowskiej też mi się dobrze mieszkało, byłam sama. Sąsiedzi

to tam jedno małżeństwo było chore, cichutko. Ja lubię spokój, ja lubię ciszę, spokój lubię i na drutach lubię robić.

Narratorka 12: Narratorka 12 najlepiej oceniła mieszkanie, które było jej pierwszym domem w Łodzi, w którym dorastały jej dzieci. Jednak dom to coś więcej niż dobre warunki mieszkaniowe i tego narratorka 12 nie odczuwała w żadnym z mieszkań.

N.12: Najlepiej wspominam moje pierwsze mieszkanie w Łodzi, na ulicy Próchnika 52. Dlatego, że tam dorastały moje dzieci i tam urodziła się moja najmłodsza córka. Ogólnie warunki tam były znośne jak na te czasy.

Narrator 13: Narrator 13 najmilej wspomina swój pierwszy własny dom, który sam udoskonalał, według własnych potrzeb, ale w każdym następnym zamieszkiwanym przez siebie domu czuł się jak u siebie.

N.13: Pomimo tych niedogodności najmilej wspominam dom przy ulicy Mazowieckiej 10. Pomimo tego że on nie był o wysokim standardzie, ale go trochę udoskonaliłem, a dlatego go wspominam najmilej, bo wtedy byłem młody, całkiem zdrowy, w pełni sił. Dzieci były małe, brałem ich za rękę, z żoną szliśmy kilometr do kościoła na Kazimierza. A tam był wspaniały ogród, wszystkie drzewa owocowe, kilka odmian gruszy, jabłoni, śliwy. Posadziłem tam ileś agrestów, porzeczek, trzymałem tam kury, były swoje jajka. Często robiliśmy tam imprezy dla znajomych, przyjeżdżali, te imprezy przeciągały się do białego rana i dlatego to był mój pierwszy dom, który kupiłem za własne zarobione pieniądze.

Narrator 14: Narrator 14 najmilej wspomina swój pierwszy dom, w którym przyszedł na świat. Był to jego dom rodzinny, w którym mieszkał aż do ślubu i założenia własnej rodziny. Obecne mieszkanie ma dla niego walory, które docenia, lecz jednak – prawdziwym domem rodzinnym pozostanie ten pierwszy.

N.14: Może mieszkanie na Mostowej, kiedy byłem dzieckiem, ale to naprawdę strasznie dawno, byłem jeszcze nastolatkiem, ale to raczej ze względu na czas niż miejsce. Nie, no mam teraz swoje mieszkanie na Granitowej i całkiem nam się dobrze i spokojnie mieszka, mimo że wysoko i człowiek sapie, jak wchodzi na to czwarte piętro, ale nikt mi po głowie nie depcze też.

Narrator 15: Narrator 15 najlepiej wspomina swoje pierwsze mieszkanie w Łodzi, przy ulicy Piotrkowskiej 142, w którym mieszkał jako dziecko i młody człowiek. Każde następne miejsce zamieszkania ocenia pozytywnie, ale zawsze to było tylko mieszkanie, a nie dom.

N.15: *Mieszkanie było bardzo dobre, piwnica jeszcze była, komórka była w podwórku. Towarzystwo było różne na tym. Ja bardzo lubiłem to swoje mieszkanie. To najbardziej kultowe moje mieszkanie do tej pory. Z balkonem na ulicę Piotrkowską, także jak były jakieś pochody, to pełno gości do nas przychodziło, żeby oglądać pierwszomajowe demonstracje.*

Narrator 16: Narrator 16 najlepiej ocenia obecnie zajmowane mieszkanie w blokach, przy ulicy Bednarskiej 24, ze względu na przyłącza miejskie, takie jak woda i kanalizacja, których nie miał w poprzednich mieszkaniach.

N.16: *No, to mieszkanie. No, bo tam jak mieszkalem z mamą na Czackiego, no to było mieszkanie takie no, to był domek czterorodzinny, jednopiętrowy. Myśmy mieszkali na parterze, no, pokój z kuchnią, woda była w studni kłęconej, ubikacja na podwórku. Także nie było jakichś takich wygód.*

Narrator 17: Narrator 17 najmilej wspomina swoje mieszkanie, w którym mieszkał jako dziecko. Kładzie nacisk na czas, w jakim żył i jak spędzał wolny czas jako dziecko.

N.17: *Najciekawiej to chyba było na Piotrkowskiej, bo mama poszła do pracy, a ja cały dzień z siostrą mogłem biegać po podwórku z kluczem na szyi. (...) Dzieciaki były, różne zabawy, berek, skakanka, rzucanie kamieniami do sąsiadów, a jakże. Były ogrody, chodziło się na jabłka do innych ogrodów. Nas było za dużo w tym podwórku, to tych jabłek nie starczało. Chodziło się na orzechy, ale to były dziecinne lata takie. (...) Miło wspominać młode lata, bez stresu jakiegoś takiego.*

Pomimo tego, że każdy z narratorów starał się poprawiać jakość kolejnych swoich mieszkań, to większość z nich najmilej wspomina swoje domy rodzinne z czasów dzieciństwa. Oznacza to, że na subiektywną ocenę zadowolenia z zamieszkiwania w konkretnym miejscu mają wpływ nie tylko obiektywne czynniki, takie jak jakość samego domu, warunki zamieszkania i otoczenia, ale również przeżywane emocje. Na te emocje wpływają nie tylko warunki mieszkaniowe i szeroko rozumiane otoczenie, na które składa się okoliczna infrastruktura techniczna, oświatowa, kulturalna, ale również uwarunkowania społeczne. Jeżeli otoczenie daje nam wiele satysfakcji życiowych, a warunki zamieszkiwania nie są nadmiernie uciążliwe, to właśnie takie miejsce posiada bardzo wysoką subiektywną wartość dla narratora.

5.3. Synteza biograficzna

Synteza biograficzna ma na celu odnajdywanie sensu przeżyć zwykłych ludzi w kontekstach społecznych. Poddane badaniom biografie noszą symptomy momentu historycznego. Ci ludzie tworzą historię w okolicznościach, które sami wybierają lub też są im one narzucane przez przepisy prawa lub innych ludzi. Studia biograficzne przyjmują formę syntezy porównawczej historii życiowych w celu wypracowania ugruntowanej teorii. Choć historia każdego życia jest wyjątkowa, to jednak nosi cechy, które po części czynią ją podobną do innych biografii (Denzin 1990, s. 55, 67).

5.3.1. Sekwencja danych biograficznych

Przeprowadzona synteza sekwencyjna została sporządzona z zebranych danych pozyskanych od narratorów. Dane te pozostają wolne od interpretacji, gdyż dotyczą zdarzeń niepodlegających ocenie. Chodzi tu o wydarzenia w życiu takie jak: narodziny, liczba rodzeństwa, przebieg edukacji i pracy zawodowej, założenie rodziny, zmiany miejsca zamieszkania, przebyte choroby itp., które miały miejsce w czasowej sekwencji zdarzeń w ciągu życia narratorów (Rosenthal 2012, s. 291). Po zebraniu tych danych skonstruowano spersonalizowany suwak biograficzny, unikatowy dla każdego pojedynczego studium przypadku. Suwaki stanowią uzupełnienie analiz w podrozdziale 5.3.3. W związku z tym, że w pracy przeprowadzono obserwacje terenowe i dokonano odszukania miejsc zamieszkania narratorów, suwak biograficzny został uzupełniony dokumentacją fotograficzną tych miejsc. A także, za zgodą narratorów, fotografiami samych bohaterów, bez opowiedzianych przez nich historii nie byłoby tej pracy. Autorka uznała za właściwe, aby narratorzy zostali uwiecznieni na kartach tej książki.

5.3.2. Typologia wydarzeń życiowych narratorów

Typologię stosuje się w celu uporania się z wydarzeniami, które w pewnych okresach życia mogą się pojawić, których pojawienie się jest wysoce prawdopodobne i które są doświadczane przez wielu ludzi. Dlatego rozwinięto typologię wypadków życiowych, opierając się na następujących kryteriach:

- 1) prawdopodobieństwa, że dana osoba znajdzie się w obliczu wydarzenia życiowego;
- 2) prawdopodobieństwa, że zaistnienie wydarzenia jest ściśle związane z wiekiem;
- 3) prawdopodobieństwa, że wydarzenie dotyczy dużej liczby osób.

Na podstawie tych kryteriów wyznaczono typologię wydarzeń życiowych doświadczaną przez wiele osób, przy wysokim prawdopodobieństwie wystąpienia,

połączonych z silną korelacją wiekową. Jednakże dopuszczalna jest opcjonalność pewnych modułów wydarzeń życiowych. Zbudowano ogólny układ życia na podstawie powtarzających się wydarzeń sekwencyjnych w biografii rozbudowanej:

1. Narodziny narratora.
2. Dzieciństwo.
3. Kariera edukacyjna.
4. Pierwsze zatrudnienie.
5. Kariera zawodowa.
6. Kariera mieszkaniowa.
7. Małżeństwo.
8. Rodzicielstwo/brak dzieci.
9. Choroba zawodowa.
10. Zostanie dziadkiem/babcią.
11. Emerytura.
12. Kontynuacja pracy zawodowej.
13. Śmierć współmałżonka.
14. Śmierć narratora.

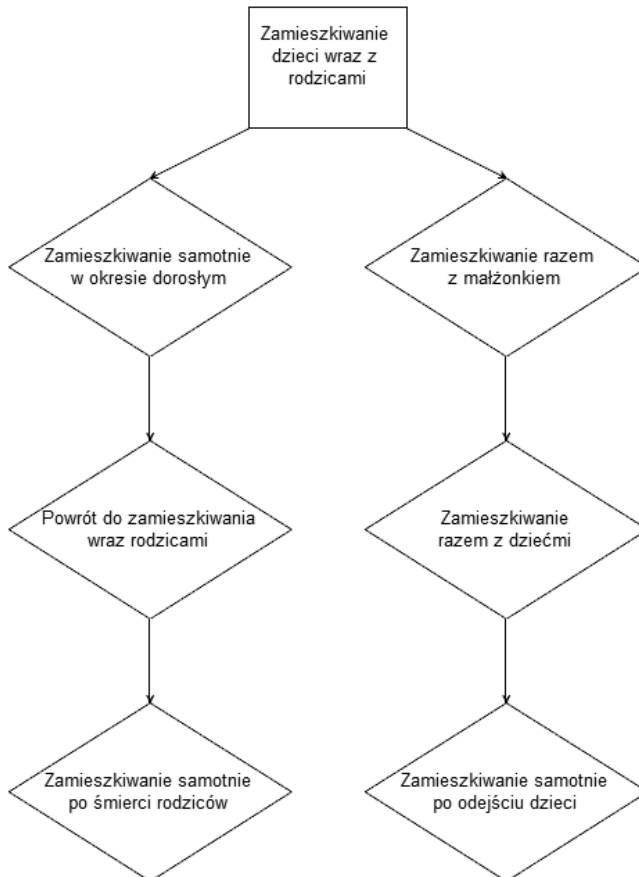
Każda z przedstawionych w pracy biografii została przeanalizowana pod kątem rozbudowanej biografii i na tej podstawie skonstruowany został spersonalizowany suwak biograficzny, dla każdego przypadku z osobna. Ważnym aspektem badań biograficznych, dobrze widocznym u niektórych narratorów, było nawiązywanie w opowieściach do doświadczeń życiowych, własnych, a także rodziców, nabytych podczas działań wojennych i po zakończeniu tych działań. Po zakończeniu wojny większość społeczeństwa znalazła się w potrzasku zbiorowego ruchu ideologicznego, który stworzył trajektorię wspólnego losu. Na takiej trajektorii uporządkowany stan rzeczy, oczekiwania społeczne, normy kulturowe ulegały zniekształceniu (Schütze 1990, s. 325–326). Istniejąca do tej pory stabilność mieszkaniowa całkowicie zanikła, a pozostała jedynie bolesna niepewność egzystencji, niepewność czasu i miejsca zamieszkania. Trajektorja oznacza formę doświadczenia, która poddaje jednostkę zewnętrznym i niezależnym od jej woli zdarzeniom wpływającym na jej biografię. W przypadku narratorów urodzonych przed lub podczas wojny była to sama wojna. Trajektorja związana bywa z całkiem nową dla narratorów sytuacją, która wpływała na utratę kontroli nad życiem, gdyż wszystko, co do tej pory stabilne, stało się nieaktualne. W trakcie zachodzących zmian narratorzy zmuszeni byli wypracować nowe interakcje, aby móc dalej żyć w narzuconej im sytuacji. W związku z tym, że trajektorja odpowiada biograficznej zasadzie dogłębnego doznawania i może, ale nie musi być rodzajem doświadczania cierpienia, narratorzy od pierwszych słów swojej opowieści, przenosząc się we wspomnieniach w czasy wojny, nie mogą opowiadać napływających do oczu łez i ogarniającego ich smutku (Kaźmierska 1997, s. 42). Bardzo skomplikowane trajektorje życia spowodowane czasem wojennym, w większym lub mniejszym stopniu, dotyczyły wszystkich narratorów ze względu na lata, w jakich się urodzili. Większość narratorów, która żyła w czasie drugiej wojny

światowej, była wtedy dziećmi i nie mogła podejmować żadnych suwerennych decyzji. Zatem jako dzieci podążali za swoimi rodzicami. Czasem wydarzenia wojenne powodowały, że pojawiały się możliwości poprawy warunków zamieszkania. Czas wojenny, a co za tym idzie panujący chaos, sprzyjał częstym przemieszczeniom, gdyż w takim chaosie można było zajmować mieszkania lub domy bez formalnego przydziału po osobach, które je przymusowo lub dobrowolnie opuściły.

5.4. Schematy postępowania narratorów w geobiografii zamieszkiwania

Poprzez porównywanie geobiografii zamieszkiwania i poszukiwanie podobieństw występujących między nimi można skonstruować pewien model/schemat (Bertaux 2012, s. 309–310). Potencjalne zmiany miejsca zamieszkania w cyklu życiowym podaje Jagielski, teoretycznie zakłada, że takich zmian może być pięć. Mogą być one traktowane jako kanon porównawczy w badaniach nad ruchliwością przestrzenną ludności (Jagielski 1974, s. 252). Natomiast odpowiedź na postawione na wstępie pracy pytanie badawcze: ile razy w życiu narratorzy się przeprowadzali – wykazało, że było to średnio około 4 razy w ciągu całego życia, biorąc pod uwagę jedynie obszar przemieszczeń wewnętrznych w Łodzi (tabela 3). Należy te wyniki porównać do innych opracowań. Jak wspomniano wcześniej, Jagielski (1974) podaje za Simonsem, że jest to pięć przeprowadzek w życiu. Taki sam wynik, na podstawie analiz danych, uzyskał Instytut Rozwoju Miast, GUS i Eurostat, podając, że statystyczny Polak przeprowadza się pięć razy w ciągu życia. Z kolei Monika Arczyńska podaje, że statystyczny Polak przeprowadza się zaledwie 2,25 razy w życiu (Arczyńska 2010, s. 345). Pytanie, skąd takie rozbieżności i co jest zgodne z prawdą? Oczywiście chodzi tu o dobór grupy badawczej. Poddanie badaniu wszystkich Polaków jest bardzo trudne i kosztowne. W praktyce może być wykonane jedynie przez specjalnie do tego powołaną instytucję państwową, taką jak GUS, i nazywa się spisem powszechnym. GUS w 2021 roku przeprowadził Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań. Przeciętny badacz nie ma możliwości poddania badaniu wszystkich Polaków, zatem dobiera grupę badawczą według jakiegoś schematu, który może być odmienny, stąd też i inne wyniki badań. Na podstawie przeprowadzonych badań stwierdzono, że postępowanie w kolejnych etapach zamieszkiwania wygląda inaczej u różnych osób. Można wyznaczyć pewne stałe schematy zachowań w ich indywidualnych geobiografiach, pozwalające wnioskować, jak wyglądają uogólnione postawy społeczne. W pierwszym okresie życia dziecięcego i młodzieżowego, każda z osób mieszkała z rodzicami lub opiekunami. Następnie po dojściu do okresu pełnoletności uwidaczniała się chęć posiadania własnego mieszkania.

Dochodzi do tego bez względu na pozostawanie w stanie wolnym czy też założenie własnej rodziny. Kolejnym etapem jest zawarcie małżeństwa i poszukiwanie większego i bardziej odpowiedniego mieszkania dla rodziny z dziećmi, w którym zamieszkują wszyscy razem do usamodzielnienia się dzieci. W dalszej kolejności następuje podział. Pierwsza opcja to zamiana mieszkania na mniejsze. Druga to pozostanie w obecnym, przystosowanym dla dużej rodziny, w celu umożliwienia w nim posiadania swojego miejsca dzieciom, które mogą przyjechać w odwiedziny lub w razie niepowodzeń w życiu powrócić do domu rodzinnego. W takim przypadku mieszkanie jest traktowane jako majątek, zachowywane dla dzieci czy wnuczków, które otrzymają je po śmierci właściciela i albo w nim zamieszkają, albo je sprzedadzą. Natomiast osoby mieszkające samotnie przeprowadzają się i zamieszkują wraz z rodzicami lub też ze swoimi dziećmi, gdy stan zdrowia ich samych lub też ich rodziców tego wymaga.

Ryc. 37. Schematy postępowania w wyborze miejsca zamieszkiwania

Źródło: opracowanie własne

Schemat (ryc. 37) został zbudowany na podstawie przeprowadzonych badań. Z pewnym prawdopodobieństwem można założyć, że może być replikowany w zachowaniach społecznych. Zatem można przyjąć, że jest powielany przez jakąś część społeczeństwa. Kontynuacja prawej ścieżki tego schematu może zdarzyć się w każdej chwili, w bliżej nieokreślonym momencie, gdyż może wystąpić, nieumieszczony na schemacie, moment związany z utratą małżonka lub partnera, czy to z powodu jego śmierci, czy też rozstania.

5.5. Środowisko zamieszkiwania w badanych biografiach

Mieszkając w domu jednorodzinny lub wielorodzinny chcemy, aby spełniał on wszystkie funkcje, jakie uważamy za istotne. Funkcje te powinny wychodzić naprzeciw potrzebom człowieka, głównie funkcjonalnym i fizjologicznym, ale też kulturalnym i psychicznym. Chcemy, aby mieszkanie było schronieniem przed światem zewnętrznym i aby każdy członek rodziny znalazł w nim swoje miejsce, mogąc wypocząć i zaspokoić swoje indywidualne potrzeby. Pragnienie posiadania swojego miejsca na ziemi, jakie tkwi w człowieku, prowadzi do idealizowania miejsca zamieszkania i przypisywania mu doskonałych cech. Kiedy zaś cechy negatywne danego miejsca przewyższają te pozytywne, wtedy widać niezadowolenie z posiadanego mieszkania. Wówczas bardziej uwypukla się ciasnota mieszkania i brak własnego pokoju czy też deficyt funkcjonalności prowadzący do niemożności odseparowania się od pozostałych członków rodziny. We wcześniejszych etapach historycznych życie trzypokoleniowej rodziny w jednym pokoju było normą, ale obecnie dąży się do tego, aby każdy członek rodziny posiadał własny pokój, a nowo założona rodzina własne mieszkanie. Uzyskanie nowego mieszkania jest swoistym przewrotem w biografii każdej jednostki czy rodziny. Pozwala to na uzyskanie optymistycznego spojrzenia na dalszy tok życia i wzmocnienie odczucia harmonii i zadowolenia z życia rodzinnego (Turowski 1979, s. 55–132).

Ważną cechą własnego domu jest poczucie nieskrępowania i niezależności, przede wszystkim wtedy, gdy mieszka się w wielkich zespołach mieszkaniowych, zwanych blokowiskami. Czasami nawet niedostateczna izolacja akustyczna mieszkania może wywoływać frustrację i poczucie uzależnienia od sąsiadów. Może to prowadzić do chęci opuszczenia mieszkania i zamiany go na bardziej odpowiadające indywidualnym potrzebom (Ledrut 1968, s. 103).

5.5.1. Mobilność przestrzenna narratorów

Mobilność przestrzenna narratorów, czyli geobiografia zamieszkiwania, wyjaśnia skąd pochodzą, w ilu domach, w jakiego rodzaju domostwach i w jakich miejscowościach zamieszkiwali bohaterowie narracji w czasie swojego życia.

Dzięki przeprowadzonym badaniom biograficznym wyznaczono sześć rodzajów budynków, w jakich narratorzy zamieszkiwali na terenie Łodzi:

- 1) barak drewniany;
- 2) dom drewniany;
- 1) dom murowany;
- 2) kamienica;
- 3) wielorodzinny blok z wielkiej płyty;
- 4) dom jednorodzinny w zabudowie szeregowej.

W tabeli 3 zebrano wszystkie typy budynków mieszkalnych zamieszkiwanych przez narratorów w Łodzi. Ponadto dodano również kolumnę z miejscem urodzenia i nazwami wszystkich miejscowości, w jakich zamieszkiwali narratorzy podczas swojego życia. Z przeprowadzonych badań wynika dążenie do poprawy jakości warunków życia w kolejnych domach, w jakich zamieszkiwali narratorzy. W większości przypadków, 14/17, widzimy dążenie do zamieszkiwania w domach z wielkiej płyty. Wynika to z tego, że w tamtych czasach nie było specjalnego wyboru, a przeniesienie się z domu bez kanalizacji, wody i ogrzewania do bloków stanowiło znaczne i satysfakcjonujące podwyższenie standardów zamieszkiwania. W takich przypadkach kolejne podwyższanie komfortu życia opierało się jedynie o zmianę posiadanego mieszkania na większe również w blokach (tabela 3).

Tabela 3. Mobilność mieszkaniowa narratorów

Narrator	Miejsce urodzenia	Liczba domów w Łodzi	Typy domów w Łodzi	Wszystkie miejscowości zamieszkania
1	2	3	4	5
N.1	Łódź	7	1 budynek drewniany 3 domy murowane 3 bloki z wielkiej płyty	Łódź, Starowa Góra, Łódź
N.2	Stąporków	3	3 bloki z wielkiej płyty	Stąporków, Końskie, Skarżysko-Kamienna, Łódź, Piotrków, Łódź
N.3	Borów	3	1 kamienica 2 bloki z wielkiej płyty	Borów, Łódź
N.4	Łódź	3	1 kamienica 2 bloki z wielkiej płyty	Łódź

1	2	3	4	5
N.5	Gutkowice	2	1 kamienica 1 blok z wielkiej płyty	Gutkowice, Łódź
N.6	Łódź	5	1 dom drewniany 2 domy murowane 2 bloki z wielkiej płyty	Łódź
N.7	Barłogi	4	2 domy drewniane 2 bloki z wielkiej płyty	Barłogi, Łódź
N.8	Zaguść	4	1 budynek drewniany 2 bloki z wielkiej płyty 1 szeregowiec	Zaguść, Chartupia Wielka, Łódź
N.9	Złotowizna	5	1 dom murowany 3 bloki z wielkiej płyty 1 szeregowiec	Złotowizna, Łódź
N.10	Maniewicze (Ukraina)	3	1 kamienica 2 bloki z wielkiej płyty	Maniewicze, Łódź
N.11	Grabiszew	3	1 kamienica 2 bloki z wielkiej płyty	Grabiszew, Modlna, Sokolniki, Ozorków, Łódź
N.12	Konotop (Ukraina)	5	1 kamienica 3 bloki z wielkiej płyty 1 budynek murowany	Konotop, Skarżysko- Kamienna, Łódź
N.13	Łódź	5	1 kamienica 3 domy murowane 1 blok z wielkiej płyty	Łódź, Lipa-Krępa, Radom, Mileszki, Gospodarz, Łódź
N.14	Łódź	4	2 domy murowane 2 bloki z wielkiej płyty	Łódź
N.15	Poćwiardówka	3	1 kamienica 1 dom murowany 1 blok z wielkiej płyty	Poćwiardówka, Warszawa, Falenica, Łódź
N.16	Łódź	5	3 domy murowane 1 kamienica 1 blok z wielkiej płyty	Łódź
N.17	Traby	6	1 baraki drewniane 3 kamienice 2 bloki z wielkiej płyty	Traby, Głowno, Niemcy, Łódź
		śr. 4,117		

Źródło: opracowanie własne

5.5.2. Syntetyczne ujęcie miejsc zamieszkiwania narratorów

Podczas przeprowadzonej inwentaryzacji przestrzeni zebrano potrzebne dane dotyczące miejsc zamieszkiwania narratorów z uwzględnieniem umiejscowienia w przestrzeni wszystkich obiektów budowlanych. Na tej podstawie dokonano klasyfikacji terenów mieszkaniowych (tabela 4) według klucza oznaczeń zaproponowanego przez Stanisława Liszewskiego (Liszewski 1977, s. 28).

Tabela 4. Klasyfikacja terenów mieszkaniowych

Narrator	Nr miejsca zamieszkania	Podział funkcjonalny terenów miejskich	Podział fizjologiczny terenów miejskich	Podział ze względu na intensywność użytkowania terenów mieszkaniowych	
				Intensywność pionowa	Intensywność pozioma
1	2	3	4	5	6
N.1	1	14	MSk	I	V
	2	14	MNj	I	VI
	3	13	MNj	I	V
	4	13	MSb	II	V
	5	13	MSb	II	V
	6	12	MNj	I	V
	7	13	MSb	II	V
N.2	1	13	MSb	II	V
	2	13	MSb	II	V
	3	13	MWw	III	V
N.3	1	14	MSk	I	IV
	2	13	MSb	II	V
	3	13	MWw	III	V
N.4	1	13	MSk	I	VI
	2	13	MSb	II	V
	3	13	MWw	III	V
N.5	1	14	MSk	I	IV
	2	13	MSb	II	V
N.6	1	14	MSk	I	V
	2	14	MNj	I	VI
	3	13	MSb	II	V
	4	13	MNj	I	V
	5	13	MSb	II	V

1	2	3	4	5	6
N.7	1	13	MNj	I	V
	2	13	MSk	I	V
	3	13	MWw	III	V
	4	13	MWw	III	VI
N.8	1	13	MSk	I	VI
	2	13	MSb	I	V
	3	13	MSb	II	V
	4	13	MNj	I	IV
N.9	1	13	MSb	II	V
	2	13	MNw	I	V
	3	13	MSb	I	V
	4	13	MSb	II	V
	5	13	MNj	I	IV
N.10	1	14	MSk	I	IV
	2	13	MSb	II	V
	3	14	MSb	I	IV
N.11	1	14	MSk	I	IV
	2	13	MSb	II	IV
	3	14	MSb	I	IV
N.12	1	14	MSk	I	IV
	2	13	MSb	II	V
	3	13	MWw	III	V
	4	13	MWw	III	V
	5	13	MNw	I	V
N.13	1	14	MSk	I	IV
	2	12	MNj	I	VI
	3	13	MNj	I	VI
	4	13	MWw	III	V
	5	12	MNj	I	VI
N.14	1	14	MNj	I	V
	2	13	MNw	I	V
	3	13	MWw	III	VI
	4	13	MSb	II	V
N.15	1	14	MSk	I	IV
	2	13	MNw	I	V
	3	13	MSb	II	V

Tabela 4 (cd.)

1	2	3	4	5	6
N.16	1	13	MNj	I	V
	2	13	MNj	I	V
	3	14	MSk	I	IV
	4	14	MSk	I	V
	5	13	MSb	II	IV
N.17	1	14	MSk	I	IV
	2	14	MSk	I	IV
	3	14	MSk	II	IV
	4	14	MSk	I	IV
	5	13	MSb	II	V
	6	13	MSb	II	V

Źródło: opracowanie własne

Klucz oznaczeń

Numery podgrup terenów mieszkaniowych:

- 11 – tereny zabudowy wiejskiej
- 12 – tereny zabudowy podmiejskiej
- 13 – tereny zabudowy miejskiej
- 14 – tereny zabudowy śródmiejskiej

Symbole typów zabudowy:

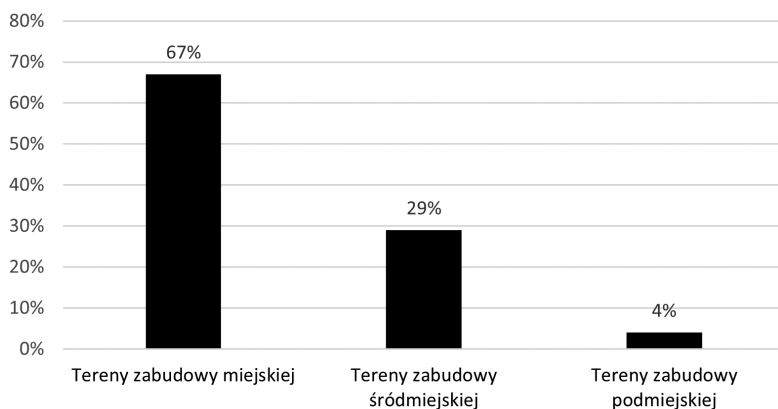
- MNr – zabudowa zagrodowa
- MNj – zabudowa jednorodzinna
- MNw – zabudowa willowa, pensjonatowa i rezydencjalna
- MSk – zabudowa czynszowa i familijna (kamienice)
- MSb – zabudowa blokowa
- MWw – zabudowa wysokościowa (wieżowce, punktowce)

Stopnie intensywności:

- I – zabudowa niska
- II – zabudowa średnio wysoka
- III – zabudowa wysoka
- IV – zabudowa zwarta
- V – zabudowa luźna
- VI – zabudowa rozproszona

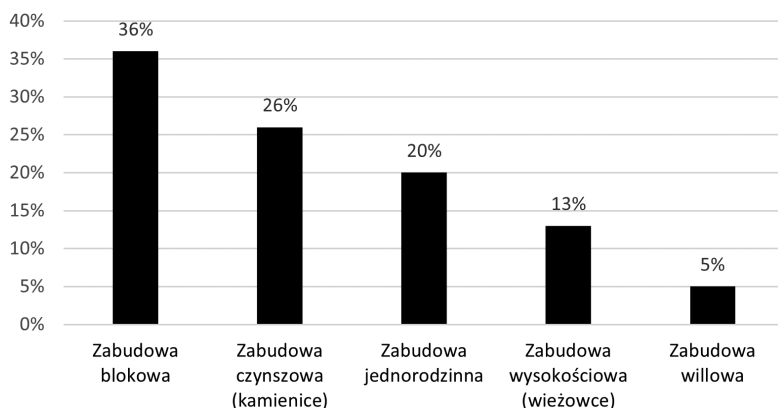
Tereny mieszkaniowe posiadają dominantę, którą stanowią tereny zabudowy miejskiej (67%). Na drugim miejscu plasują się tereny zabudowy śródmiejskiej (29%). Natomiast tereny zabudowy podmiejskiej stanowią najmniejszy odsetek (4%) (ryc. 38). Wśród typów zabudowy dominantę stanowi zabudowa blokowa (36%). Następnie zabudowa czynszowa, czyli kamienice (26%), zabudowa jednorodzinna (20%). Wyodrębniono również zabudowę wysokościową, czyli wieżowce (13%), które wraz z zabudową blokową stanowią krajobraz osiedli z wielkiej płyty. Na końcu plasuje się zabudowa willowa (5%) (ryc. 39).

Tereny mieszkaniowe

Ryc. 38. Rozkład terenów mieszkaniowych
Źródło: opracowanie własne

Typy zabudowy

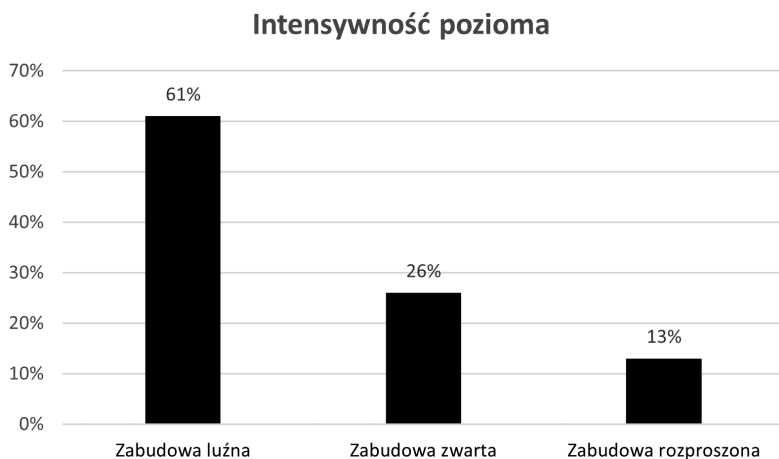
Ryc. 39. Rozkład typów zabudowy
Źródło: opracowanie własne

W intensywności pionowej dominantę stanowi zabudowa niska (56%), druga w kolejności jest zabudowa średniowysoka (31%), a na końcu plasuje się zabudowa wysoka (13%) (ryc. 40). Intensywność pozioma charakteryzuje się dominantą w postaci zabudowy luźnej (61%), następnie występuje zabudowa zwarta (26%) oraz zabudowa rozproszona (13%) (ryc. 41).

Ryc. 40. Rozkład intensywności pionowej

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 41. Rozkład intensywności poziomej

Źródło: opracowanie własne

Z przeprowadzonej inwentaryzacji terenowej wynika, że prawie wszystkie miejsca zamieszkiwania narratorów, oprócz trzech miejsc, znajdują się na terenach miejskich lub śródmiejskich, z czego zdecydowana większość przypada na tereny zabudowy

miejskiej. Dominacja terenów zabudowy miejskiej (ponad 67%) nad terenami zabudowy śródmiejskiej (prawie 29%) wynika z większej ich dostępności. W prawie każdym mieście terenów zabudowy miejskiej jest znacznie więcej obszarowo, a co za tym idzie na tych obszarach jest większa podaż lokali do zamieszkania. Jeżeli chodzi o intensywność poziomą zabudowy, to dominuje zabudowa luźna (ponad 61%). Podobnie sytuacja wygląda z intensywnością pionową zabudowy. Skoro większość zamieszkiwanych przez narratorów obiektów znajduje się na terenach zabudowy miejskiej, to najczęściej zamieszkują oni (56%) w zabudowie niskiej charakterystycznej dla tych terenów zabudowy. Z powyższych wyników badań można wysunąć wnioski, że charakterystyki takie jak podgrupy terenów mieszkalnych, stopnie intensywności poziomej i pionowej są charakterystykami zależnymi od siebie. Każda z tych charakterystyk posiada dominantę, która obejmuje ponad 50% wszystkich wyborów. Trochę inaczej wygląda sytuacja z typem zabudowy. Tutaj nie mamy jednej dominującej wartości, każda pojedyncza wartość nie obejmuje ponad połowy wyborów. Zabudowa blokowa oraz czynszowa i rodzinna obejmuje ponad 61% wszystkich miejsc zamieszkiwania narratorów. Tego typu obiekty są najbardziej dostępne do zamieszkania oraz są bardzo charakterystyczne dla terenów zabudowy miejskiej. Zatem wybierany przez narratorów typ zabudowy jest pochodną wyboru terenów zabudowy miejskiej i możliwości rynkowej w danym okresie. Ponadto zweryfikowano obiekty w terenie i opatrzone odpowiednią dokumentacją fotograficzną, którą umieszczono w suwakach biograficznych. W związku z tym że niektórych domów już nie ma w przestrzeni miasta, podzielono te domy na istniejące i nieistniejące (tabela 5). W przypadku pierwszej narratorki nie znajdziemy w przestrzeni miasta trzech pierwszych domów, w jakich zamieszkiwała (1), (2), (3), zostały wyburzone. W miejscu trzeciego domu wybudowano nową zabudowę szeregową (3). Pozostałe cztery domy istnieją do tej pory (4), (5), (6), (7). Trzy z nich to bloki z wielkiej płyty (4), (5), (7). Jeden to dom jednorodzinny, typ bliźniak (6), który obecnie wygląda inaczej niż na fotografii, przeszedł przebudowę wykonaną przez nowych właścicieli, a fotografia przedstawia dom autorki z czasów, gdy w nim mieszkała (6). W przypadku drugiej, trzeciej i czwartej narratorki wszystkie domy zachowały się do tej pory (1), (2) (3). W przypadku piątej narratorki pierwszy dom, w jakim mieszkała, nie istnieje (1), a drugi istnieje (2). W przypadku narratorki szóstej dwa pierwsze domy, w jakich mieszkała, nie istnieją (1), (2), a trzy kolejne istnieją (3), (4), (5). W przypadku siódmej narratorki dwa pierwsze domy nie istnieją (1), (2), a dwa następne istnieją (3), (4). W przypadku narratora ósmego pierwszy dom nie zachował się do dzisiaj (1), a pozostałe trzy zachowały się (2), (3), (4). Natomiast wszystkie domy, w jakich zamieszkiwała narratorka dziewiąta, zachowały się (1), (2), (3), (4), (5). W przypadku narratorki dziesiątej wszystkie trzy domy, w jakich mieszkała, istnieją (1), (2), (3), tak samo w przypadku narratorki jedenastej, trzy domy przez nią zamieszkiwane istnieją (1), (2), (3), pięć domów zamieszkiwanych przez narratora dwunastego również istnieje (1), (2), (3), (4), (5). W przypadku narratora trzynastego pierwszy jego dom nie istnieje (1), a kolejne trzy istnieją (2), (3), (4).

W przypadku narratora czternastego cztery zamieszkiwane przez niego domy istnieją (1), (2), (3), (4), tak samo jak w przypadku narratora piętnastego, trzy jego domy istnieją (1), (2), (3). Natomiast w przypadku narratora szesnastego pierwsze jego miejsce zamieszkiwania nie istnieje (1), a pozostałe cztery domy istnieją (2), (3), (4), (5). Podobnie jak w przypadku narratora siedemnastego pierwsze jego miejsce zamieszkiwania zniknęło z przestrzeni miasta (1), a pozostałe pięć domów istnieje (2), (3), (4), (5), (6).

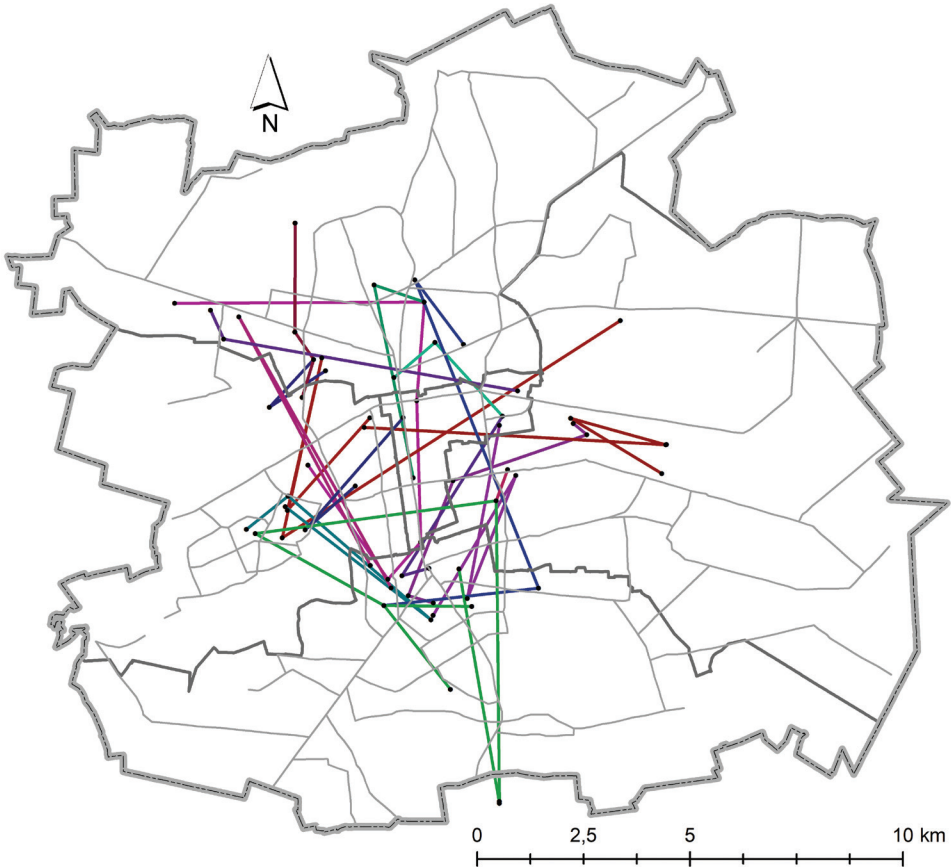
Tabela 5. Podział na domy istniejące i nieistniejące

Narrator	Domy nieistniejące	Domy istniejące
N.1	3	4
N.2	x	3
N.3	x	3
N.4	x	3
N.5	1	1
N.6	2	3
N.7	2	2
N.8	1	3
N.9	x	5
N.10	x	3
N.11	x	3
N.12	x	5
N.13	1	3
N.14	x	4
N.15	x	3
N.16	1	4
N.17	1	5
Razem:	12	57

Źródło: opracowanie własne

Na sześćdziesiąt dziewięć wszystkich zamieszkiwanych przez siedemnastu narratorów domów dwanaście z nich już nie istnieje, a pozostałe pięćdziesiąt siedem można znaleźć nadal w przestrzeni miasta. Domy, które zniknęły z przestrzeni miasta, zostały wyburzone decyzją władz miejskich. W większości przypadków w ich miejscu znajduje się trawnik lub chodnik, a w jednym tylko przypadku w miejscu wyburzonego domu postawiono nową zabudowę szeregową. Proces pojawiania się nowej zabudowy i znikania starej jest bardzo charakterystyczny dla dynamicznie rozwijającego się miasta, jakim jest Łódź. Dlatego nie należy się dziwić, że mało

wygodna i niewpisująca się w strategię rozwoju miasta zabudowa znika z przestrzeni miasta. Z powyższych przykładów wynika, że wyburzane były budynki drewniane lub domy jednorodzinne pozbawione wygód, a w ich miejscu pojawiały się budynki wielorodzinne z wygodami lub elementy powstającego osiedla poprawiające standard życia okolicznych mieszkańców, takie jak: tereny zielone, place zabaw, sklepy, obiekty użyteczności publicznej czy ciągi komunikacyjne.

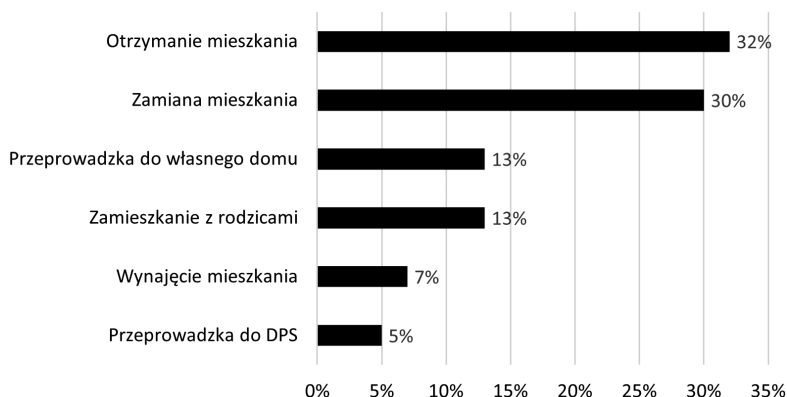
Ryc. 42. Zbiorowe zestawienie przemieszczeń wszystkich narratorów
Źródło: opracowanie własne

Zestawienie przebiegu wszystkich siedemnastu geobiografii zamieszkiwania daje interesujące, dynamiczne zestawienie umożliwiające porównania. Wszystkie geobiografie przebiegały w środkowej części miasta z odchyleniami w kierunku wschodnim i zachodnim oraz z wyraźnym ciężeniem ku południu.

Główną dominantą powodów przeprowadzek było otrzymanie mieszkania (32%) i zamiana mieszkania (30%). W następnej kolejności była to przeprowadzka do

własnego domu (13%) i równorzędnie zamieszkanie z rodzicami (13%), wynajęcie mieszkania (7%) oraz przeprowadzka do Domu Pomocy Społecznej (5%) (ryc. 43).

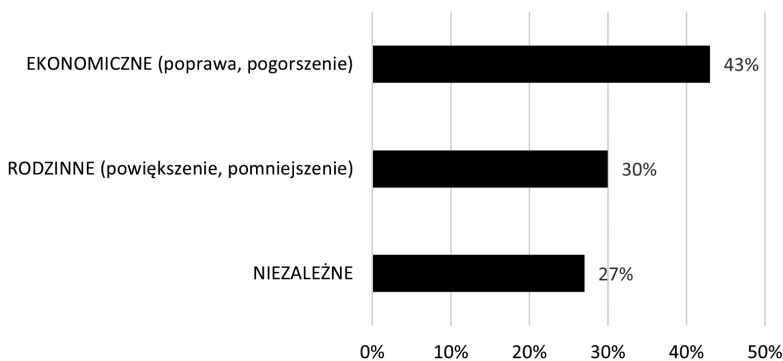
Powody przeprowadzek

Ryc. 43. Główne osie powodów przeprowadzek

Źródło: opracowanie własne

Czynniki wpływające na zmianę miejsca zamieszkania

Ryc. 44. Główne czynniki wpływające na zmianę miejsca zamieszkania

Źródło: opracowanie własne

Dominującym czynnikiem wpływającym na zmianę miejsca zamieszkania jest poprawa lub pogorszenie warunków ekonomicznych (43%). Czynniki rodzinne, w tym powiększenie lub pomniejszenie rodziny, stanowią 30%, a czynniki niezależne od jednostki 27% (ryc. 44).

5.5.3. Czynniki kształtujące geobiografie zamieszkiwania

Pokonując bariery geograficzne i społeczne, człowiek przebywa pewną drogę i powstaje wówczas szlak życiowy (droga poprzez lokalizacje i sytuacje). W środowisku społecznym to biografia, a w środowisku geograficznym to geobiografia (Kaczmarek 2004, s. 50).

W tym podrozdziale nawiązujemy do hipotezy postawionej na początku pracy, czyli hipotezy o dążeniu do podwyższania standardów zamieszkiwanych przez narratorów kolejnych domów. Czynniki, które kształtowały indywidualne geobiografie zamieszkiwania, były różnorakie i doświadczeniem losów ludzkich w ciągu trwania ich życia. Jednakże te same doświadczenia są charakterystyczne dla losów polskiego społeczeństwa żyjącego w latach wojennych. To one wpływały na przymusowe przesiedlenia, przeprowadzki, ucieczki przed działaniami wojennymi i to one składają się na początek geobiografii zamieszkiwania tych konkretnych narratorów. Dom zawsze stanowi miejsce zatrzymania się w wędrówce życia i ukazuje obraz struktury społecznej polskiego społeczeństwa w okresie przedwojennym, w którym przeważała ludność wiejska. Przede wszystkim uwypukla się tutaj różnica poziomów zasobów mieszkaniowych w miastach i wsiach. Domy dzieciństwa narratorów są bardzo podobne: jeden pokój, w którym zamieszkuje niejednokrotnie trzypokoleniowa rodzina, bez żadnych wygód, bez wody, kanalizacji, łazienki. Dopiero każdy następny krok w zmianach miejsca zamieszkiwania wzbogacał się o jakiś upragniony element podwyższający optymalnie standard życia, możliwy do osiągnięcia w danym momencie historycznym, ekonomicznym, społecznym i życiowym danej jednostki. W zasadzie dopiero po wojnie zaczęły zachodzić przemiany i powolne uzupełnianie zasobów mieszkaniowych umożliwiające poprawę warunków życia ludności (Kaltenberg-Kwiatkowska 2007, s. 147).

Czas zamieszkiwania narratorów w Łodzi poprzedzony został okresem zamieszkiwania wcześniej w innym miejscu niż Łódź. Są to narratorzy: drugi, trzeci, piąty, siódmy, ósmy, dziewiąty, dziesiąty, jedenasty, dwunasty, piętnasty oraz siedemnasty. W tabeli zestawiono wyszczególnione czasy zamieszkiwania narratorów w Łodzi i poza nią. Obliczenia zostały dokonane na dzień przeprowadzonego wywiadu, zatem oczywiste jest, że z roku na rok czas zamieszkiwania w Łodzi będzie się zmieniał *in plus*. Rubryka, w której podano razem lata, ukazuje wiek narratorów na czas przeprowadzonych wywiadów. Wszyscy narratorzy ponad połowę swego życia przeżyli w Łodzi. Najkrótszy czas zamieszkiwania w niej wynosił 46 lat i dotyczył tylko jednej narratorki. Pięćdziesiąt i więcej lat w Łodzi przeżyło 16/17 narratorów, sześćdziesiąt i więcej 13/17, siedemdziesiąt i więcej 9/17. Jedna z narratorek, mając 102 lata, przeżyła w Łodzi 73 lata, co jest wynikiem bardzo imponującym i przewyższa średnią długość życia człowieka w Polsce. Wykonane obliczenia wraz z upływem

lat będą się oczywiście zmieniać, z wyjątkiem przypadków dwóch narratorek, które zmarły. Były to narratorka pierwsza i narratorka dwunasta (tabela 6).

Tabela 6. Zestawienie czasowe zamieszkiwania narratorów

Narrator	Czas zamieszkiwania poza Łodzią w latach	Czas zamieszkiwania w Łodzi w latach	Razem lat/ wiek narratora
N.1	X	76	76 †
N.2	18	57	75
N.3	3	68	71
N.4	X	77	77
N.5	7	69	76
N.6	X	73	73
N.7	3	73	76
N.8	14	63	77
N.9	14	55	69
N.10	20	70	90
N.11	38	46	84
N.12	29	73	102 †
N.13	17	53	70
N.14	X	69	69
N.15	3	74	77
N.16	X	83	83
N.17	5	74	79

Źródło: opracowanie własne

5.6. Parametry zapisanych narracji geobiograficznych

W tym podrozdziale zostaną przedstawione zbiorowe zestawienia danych ilościowych dotyczących różnych aspektów poddanych analizie. Studium przypadku, jakim posługiwano się w tej pracy, zakwalifikowane jest do badań jakościowych, lecz przyjmuje się, że może być ono uzupełnione o dane ilościowe. Równorzędnym narzędziem analizy naukowej bywa słowo i liczba. Dlatego w tym podrozdziale podano dane będące sumą wyników zebranych z pojedynczych studiów przypadków

ujętych w tej pracy, a jednocześnie odpowiedzią na postawione na wstępie, w celach pracy, pytania: jak długo badani mieszkali w jednym miejscu i jaką odległość pokonywali do kolejnego miejsca zamieszkania. Tabelaryczne zestawienie przedstawia przebieg przestrzenny życia siedemnastu narratorów ukazany w liczbach, tj. czas zamieszkiwania w jednym miejscu, liczba przemieszczeń, odległość od punktu pierwszego do punktu drugiego itd. oraz odległość całościową od punktu pierwszego do punktu ostatniego. Odległość między poszczególnymi miejscami zamieszkiwania odzwierciedla odległość geograficzną, jaką jest miara fizyczna między punktami w przestrzeni. Obliczenia zostały wykonane w odniesieniu do roku przeprowadzonych wywiadów (tabela 7).

Tabela 7. Zestawienie parametrów geobiograficznych

Narrator	Liczba miejsc zamieszkania w łodzi	Czas zamieszkania w latach	Średni czas zamieszkania w latach	Przebyta odległość w km	Średnia odległość w km
N.1	7	12, 19, 5, 11, 17, 11, 1 = 76	11	2, 2,3, 2,3, 3,6, 5,7, 7,3, 5,7 = 28,9	4,1
N.2	3	5, 4, 48 = 57	19	7, 1 = 8	4
N.3	3	25, 5, 38 = 68	22,6	3, 2 = 5	2,5
N.4	3	27, 12, 38 = 77	26	7, 8 = 15	7,5
N.5	2	27, 42 = 69	34,5	1	1
N.6	5	5, 20, 18, 22, 8 = 73	14,6	2,6, 5,6, 9, 3,3 = 21,3	5,3
N.7	4	7, 16, 11, 39 = 73	18,2	6, 6, 1,6 = 13,6	4,5
N.8	4	13, 4, 28, 18 = 63	15,7	2, 7, 7, 4 = 20	5
N.9	5	2, 2, 5, 28, 18 = 55	11	1,6, 1,6, 1, 2,6 = 6,8	1,7
N.10	3	23, 46, 1 = 70	23,3	1,4, 2,4 = 3,8	1,9
N.11	3	2, 31, 5 = 38	12,6	1, 4,5 = 5,5	2,75
N.12	5	19, 6, 23, 24, 1 = 73	14,6	3, 3,7, 4,6, 9,5 = 20,8	5,2
N.13	5	5, 4, 5, 25, 14 = 53	10,6	7, 2,3, 2,5, 1 = 12,8	3,2
N.14	4	29, 1, 5, 34 = 69	17,2	4, 3, 3,8 = 10,8	3,6
N.15	3	22, 47, 5 = 74	25	4,6, 1,2 = 5,8	2,9
N.16	5	1, 8, 10, 16, 48 = 83	16,6	0,5, 3,3, 3, 0,5 = 10	2,5
N.17	6	1, 1, 19, 3, 16, 34 = 74	12,3	3, 1, 3,3, 6, 5, 8 = 19,1	3,82

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie danych zamieszczonych w powyższej tabeli widzimy, że u wszystkich narratorów średni czas zamieszkiwania w jednym miejscu wynosił powyżej 10 lat. Wydaje się, że jest to wystarczająco długi czas, aby mogło dojść do zadomowienia. Najbardziej liczną grupę stanowią narratorzy, których średni okres zamieszkiwania był w przedziale od 10 do 20 lat. U czterech narratorów jest w przedziale od 20 do 30 lat, a tylko u jednego narratora średni czas zamieszkiwania w jednym miejscu przekracza 30 lat. Nie jest to zaskoczeniem, gdyż najdłuższy średni okres zamieszkiwania należy do osoby, która w swoim życiu w Łodzi zmieniła miejsce zamieszkiwania tylko raz, czyli najmniej ze wszystkich narratorów. Ponadto została zmuszona do zmiany miejsca zamieszkiwania w wyniku wyburzenia kamienicy, w której mieszkała, z powodu budowy arterii komunikacyjnej ze wschodu na zachód Łodzi, tzw. trasy W-Z. Przeglądając okresy zamieszkiwania krótsze niż 10 lat, widzimy że zdecydowana większość z nich stanowi do 5 lat, dużo rzadziej zdarzają się okresy zamieszkiwania w przedziale od 6 do 10 lat. Wynikać to może z faktu, że człowiek przyzwyczaja się do miejsca, w którym mieszka i z czasem coraz bardziej zmniejsza się potrzeba jego zmiany. Również zamieszkiwanie w optymalnym dla siebie miejscu powoduje chęć pozostania w nim. Także średnie odległości przemieszczeń narratorów wskazują na to, że przywiązywali się oni do okolicy, w której do tej pory zamieszkiwali, i przenosili się na niewielkie odległości od poprzedniego miejsca zamieszkania. Można zatem przypuszczać, że narratorzy chcieli zmienić zajmowane mieszkanie, a jednocześnie nie chcieli utracić kontaktu z szeroko rozumianym otoczeniem, w którym dotychczas przebywali.

5.7. Podsumowanie

W tym rozdziale przedstawiony został syntetyczny raport i podsumowanie zrealizowanych zamierzeń badawczych. Najistotniejsze są zależności pomiędzy studium przypadku, jego wynikami a wcześniejszą teorią oraz odniesienia i porównania do innych prac naukowych. W studium przypadku należy opanować metodologię i zagadnienia teoretyczne oraz zachować staranność w przeprowadzaniu badań. Pełne omówienie zwielokrotnionej wersji studium przypadku składa się z analiz poszczególnych przypadków, które zostało przedstawione w rozdziale 5. W raporcie każdy podrozdział dotyczy jednego przekrojowego zagadnienia, a informacje o poszczególnych przypadkach są rozproszone. Informacje podsumowujące zostały zaprezentowane w tabelach. Do każdego omawianego zagadnienia starano się dobrać również odpowiednie przykłady ze wszystkich wywiadów. W tym rozdziale próbowano znaleźć pewne ogólne reguły kierujące zachowaniem ludzi w kontekście geobiografii. Wyróżniono czynniki niezależne od jednostki powodujące zmianę jej miejsca zamieszkiwania. Wskazano, jakie czynniki wpływają na pozytywną ocenę miejsca, w którym narratorzy żyją teraz i żyli w przeszłości. Najbardziej zaskakujące jest

to, że obiektywne czynniki, takie jak komfort mieszkania czy jego otoczenia, tylko w pewnej mierze wpływają na tę ocenę. Bardzo duży wpływ na subiektywną ocenę miejsca zamieszkania ma szeroko rozumiane otoczenie społeczne tego miejsca. W założeniach pracy, w dyskusji problemowej, przyjęto wartość pojedynczego życia, jego sens i wyjątkowość. Próbowano odkryć istotę każdej egzystencji w niepowtarzalnej drodze ku kresowi. Zrozumienie sensu życia nie zależy od liczby przeprowadzonych wywiadów. Istota szczęścia nie tkwi w liczbie udzielonych przypadkowych odpowiedzi. Starano się dostrzec i ukazać świat zapisywany w jednym życiu, w jakże zajmujących, osobistych i trudnych opowieściach biograficznych narratorów. W tym rozdziale ukazano syntetyczne ramy geobiografii zamieszkiwania. Synteza w tym przypadku jest odkryciem istoty badanych zjawisk. W syntezie ukazuje się nam sens rzeczywistości analizowanej przez badacza. Liczba obserwowanych przypadków nie ma znaczenia. Nauki nie można utożsamiać np. z sondażami wyborczymi czy z badaniami ankietowymi w mało istotnych kwestiach. Miłości, przyjaźni, niepokoju, ukojenia nie da się zamknąć w reprezentatywnych odpowiedziach kwestionariuszowych. Badacz w pracach naukowych wkracza bowiem w obszary tajemnicy istnienia i dąży do jej odczytania. Autorka w swoich badaniach biograficznych badała pojedyncze przypadki, siedemnaście takich biografii. W każdej z tych pojedynczych biografii, fenomenie, zjawisku, wydarzeniu w dziejach świata, zawarty jest sens całości. Jak napisał William Blake w wierszu *Wróżby niewinności*:

Świat widzieć w jednym ziarenku piasku,
 Niebo – w przydrożnej koniczynie,
 Dłonią ogarnąć Nieskończoność,
 A Wieczność zamknąć w godzinie (...) (Blake 1997, s. 85).

To jest właśnie idea fenomenologii mówiąca o tym, żeby dopatrzeć się w detalach, drobiazgach, ziarnach tego, co jest najważniejsze w pewnej globalności. W biografii ludzi możemy dopatrzeć się tego, co jest sensem świata. Jak napisał Edmund Husserl w dziele *Idea fenomenologii*: „Jeśli mamy naocznie uchwycone fenomeny, to wydaje się, że także mamy już fenomenologię, naukę o tych fenomenach” (Husserl 2008, s. 16). Dalej Husserl pyta: „Cóż mogą nam dać jednostkowe akty oglądu (...)?”. Odpowiada: „To, że na ich podstawie można przeprowadzać operacje logiczne, że można porównywać, rozróżniać, podciągać pod pojęcia, orzekać to za czym kryją się nowe obiektywizacje” (Husserl 2008, s. 16).

W najdrobniejszym fragmencie rzeczywistości możemy dostrzec wszechświat. Potrzebna jest tylko umiejętność patrzenia i myślenia. Dlatego też można przyjąć, że: „Aby poznać świat, należy powracać do podmiotowego doświadczenia” (Kaczmarek J., Kaczmarek S., 2021, s. 24). Powinien liczyć się człowiek w swoim indywidualnym świecie oraz wartości respektowane w każdym pojedynczym życiu. W tym przypadku synteza jest sensem, a nie sumą poszczególnych przypadków. Z tej też przyczyny nie ma w tej pracy respondentów, tylko narratorzy.

Zakończenie

Założeniem tej pracy było wyznaczenie na płaszczyźnie nauk geograficznych podstawy metodologicznego i teoretycznego zakresu badań, opisania i wyjaśnienia zachodzących w geobiografiach zamieszkiwania momentów zwrotnych służących do stworzenia części badawczej pracy. Po wykonaniu prac empirycznych najważniejsze momenty zwrotne w życiu każdego z narratorów przedstawione zostały na spersonalizowanych suwakach biograficznych. W przebytej drodze empirycznej dążono do osiągnięcia wielu celów poznawczych, sformułowanych we wstępnych rozważaniach. Jednym z ważniejszych zadań była chęć zrozumienia świata narratorów. Starano się odkryć drogę geobiograficzną pojedynczego człowieka w praktyce empirycznej. Następnie opracowano kluczowe zagadnienia teoretyczne, które są istotnym aspektem badań migracyjnych. Należy do nich zaliczyć: geobiografię zamieszkiwania, przestrzenne ślady pamiętania, wywiad topobiograficzny, suwak biograficzny. Całość postępowania teoretycznego, empirycznego, analitycznego i syntetycznego ujęto w schemat całościowej struktury procedury badawczej. Praca ta została napisana dla ludzi i dzięki ludziom, na podstawie ich biografii, bez nich nie byłoby tej pracy. Główną przesłanką do bogatej geobiografii społeczeństwa są przemiany polityczne i ekonomiczne, które pociągają za sobą zmiany społeczne. Bez przemian politycznych, zmiany w geobiografiach nie mogłyby postępować w wystarczający sposób. Zawsze gdy dochodzi do przemian geopolitycznych, powiązanych ze zmianami gospodarczymi, część społeczeństwa potrafi wykorzystać ofiarowane przez system możliwości i zyskuje na tym, a część pozostaje w stagnacji, nie umiając odnaleźć się w nowym systemie i traci na tym. Możliwość zmiany mieszkania wiąże się z możliwościami, jakie dają wprowadzane systematycznie przekształcenia prawne w sferze budownictwa i prawa własności, komunalnej, spółdzielczej czy prywatnej. Właśnie dzięki tym przemianom w rozwoju budownictwa i prawie własności następują przemieszczenia w społeczeństwie. Każdy człowiek potrzebuje do życia miejsca, gdzie będzie czuł się dobrze, gdzie będzie mógł się realizować, rozwijać, założyć rodzinę i wychowywać swoje dzieci. Na każdym etapie życia te potrzeby różnią się od siebie. Zatem ludzie poszukują najdogodniejszego miejsca do życia na konkretnym etapie swojej biografii. Dlatego odpowiedzi, jakie daje ta praca, mają za zadanie przedstawienie zmian w geobiografiach w kolejnych dekadach życia uczestników badań biograficznych przeprowadzanych w mieście.

Zdaniem Henriego Lefebvra mówienie o mieście jest już nieaktualne, w zamian powinniśmy mówić o społeczeństwie miejskim. Twierdzi on, że miasto jest pseudo pojęciem historycznym i nie odnosi się do rzeczywistości, a pozostawienie za sobą formy miasta da możliwość cieszenia się bezforemnością społeczeństwa miejskiego (Lefebvre 1968, s. 83). Bohdan Jałowiecki twierdził, że miasto stale się zmienia, przekształca i ciągle zaskakuje, w ciągu tygodnia, miesiąca, roku, znane nam dobrze miejsca są już inne, czegoś ubywa, coś znika i rodzi się nowe (Jałowiecki 2012, s. 70). Maciej Kowalewski przyjął, że stereotypy wizualnych przedstawień przestrzeni miejskiej służą tworzeniu się zbiorowych obrazów miasta (Kowalewski 2012b, s. 56). Jacek Kotus twierdzi, że silne odniesienia emocjonalne do miejsca zamieszkania, będące miejscem dorastania, pracy i starzenia się, powodują silne zakorzenienie się w danym miejscu zamieszkania, a jeśli tego brak, występuje gotowość na zmiany (Kotus 2007, s. 47).

Jednym z zamierzeń autorki było ukazanie miejsc zamieszkiwania narratorów, które posiadają palimpsestową osnowę w przestrzeni, często niewidoczną dla oczu obserwatora. Dzięki uwiecznieniu na stronach tej pracy odkrywają one swoją tajemnicę czytelnikowi. Autorka kierowała się ciekawością epistemologiczną, ale też poczuciem obowiązku badacza wobec siebie i innych w uzupełnianiu informacji o przestrzeni zamieszkiwanej w przeszłości dla przyszłości. W pracy miejsca zamieszkiwania narratorów ukazano również w podziale na istniejące i nieistniejące w przestrzeni. Natomiast opis tych miejsc został przywołany we wspomnieniach narratorów. W pracy rozpatrywano pod różnymi kątami materiał badawczy, jakim były geobiografie zamieszkiwania bohaterów, czyli ich egzystencja, która nie była monotonna. Starano się ukazać wiele aspektów życia uzyskanych ze źródeł pierwotnych, jak również poprzez dokumentację fotograficzną pozyskaną z terenu badań. Szczegółowe odpowiedzi na postawione na wstępie pytanie: dlaczego narratorzy się przeprowadzali, miały aspekt osobistych dążeń, w celu poprawienia warunków i jakości życia, dopasowanych do konkretnych przypadków i momentów w życiu. Zdarzały się też działania z przyczyn odgórných, obiektywnych, na które badani nie mieli wpływu. Decyzje te w toku dalszego życia mogli badani uznać za dobre dla siebie lub też nie. Metoda biograficzna, jaką posłużono się w pracy, ma istotny ogólny aspekt, gdyż analizując historie życia, miano na celu ukazanie cech jednostek, jak również starano się ujawnić, jakimi uogólnionymi prawami rządziły się poszczególne przypadki (Kohli 2012, s. 128). Analiza społecznego wymiaru autobiografii oparta była na rozpoznaniu powiązań, które zachodziły pomiędzy indywidualnymi losami a społecznym kontekstem opisywanych zdarzeń, czy zasad i ogólnych mechanizmów życia społecznego (Giza 1991, s. 212) przypisanych do konkretnych okresów historycznych. Autobiograficzne sformułowania niczym lustro odzwierciedlały się w rzeczywistości życia jednostki, dlatego można je traktować jako rzeczywistość społeczną widzianą z subiektywnej perspektywy (Schütze 2012, s. 158).

Przedstawione w pracy fotografie osób biorących udział w badaniach stanowią bardzo ważny aspekt tej pracy, który podkreśla humanistyczne ujęcie i szczególne

podejście do podmiotowości obiektu badań. W twarzach ukazanych osób widać, jak zmieniało się ich życie (fotografie zamieszczono w suwakach biograficznych). Ich spojrzenie, kiedy byli młodzi, skierowane jest w przyszłość. Często wzrok starego człowieka skierowany jest na to, co tu i teraz, nie marzy o przyszłości, a w przeszłość wraca jedynie we wspomnieniach. Praca biograficzna (tzw. przepracowanie indywidualnej egzystencji) narratorów nad swoją biografią, która zachodziła w trakcie opowiadania, dała im możliwość powrotu do miejsc dawno nieodwiedzanych. Pozostały one zapisane w pamięci i przestrzeni, nawet jeśli domów, które zamieszkiwali, już nie ma i tworzą jedynie kolejną warstwę palimpsestu. Historia życia poprzez zapisanie się na twarzy, powoduje powstanie swoistej mapy złożonej z wydarzeń, postaw, charakterów, pokonywanych ścieżek, zwycięstw, rutyny czy przypadku. W rysach ludzi możemy odnaleźć obrazy miejsc zamieszkania czy też odbywanych przez nich podróży. To interakcja z przestrzenią i ludźmi maluje portret człowieka, czyli mapę jego życia (Kaczmarek 2014, s. 100). W przestrzeniach mogą zostać ukryte ślady minionych wydarzeń, które pozostaną jedynie zapisane w twarzach i pamięci tych, którzy je przeżyli. Są przestrzenie, po których stąpali, są miejsca naznaczone ich byciem, ale próżno szukać w nich śladów ich obecności. Obiektywny czas pokrywa życie człowieka kolejnymi warstwami zapomnienia, aczkolwiek te przestrzenie nie zniknęły w swojej fizyczności, a jedynie brak śladu ich obecności (Kaczmarek 2015, s. 278).

Utrwalenie w tej pracy geobiografii zamieszkiwania, tych konkretnych narratorów, jest wartością dodaną do pracy naukowej, gdyż zawarte w niej biografie stanowią zilustrowaną egzemplifikację przeszłości z przesłaniem dla kolejnych pokoleń. Nasuwa się także pytanie, gdzie w takiej sytuacji jest badacz/odbiorca przestrzeni i jakie ma zobowiązania do przekazania w pielęgnowaniu pamięci tych, którzy jeszcze żyją, ale niedługo odejdą. Badaczka ma nadzieję, że przeprowadzone przez nią prace badawcze wniosą istotną wartość w politykę migracji wewnątrzmijskich, wyjaśniając przyczyny przeprowadzek i poszukiwania nowych lokalizacji na podstawie istotnych dla jednostek powodów.

Florian Znaniński przyjmuje, że:

Dla badacza twórcy każde studium specjalne, każda próba syntezy nie jest zakończeniem, tylko początkiem nowych usiłowań. Każdy fragment rzeczywistości przedstawia się mu jako niewyczerpane potencjalne źródło nowych, coraz to ważniejszych odkryć. Nie jest on nigdy zadowolony z tego, co już wie o jakichś danych empirycznych, nigdy sobie nie wyobraża, że jego definicja tych danych wyraża ich ostateczną istotę, którą dalsze badania tylko w dodatkowych szczegółach oświetlić mogą (Znaniński 2001, s. 69–70).

Autorka tej pracy uważa, że dotknęła tylko częściowo tego, co ukazywało się jej w kolejnych odsłonach wywiadów, przestrzeniach oraz w jej wyobrażeniach. Starła się, aby to zrobić jak najlepiej wedle własnego, indywidualnego postrzegania przeszłości i obrazowania jej w teraźniejszości. Kiedy autorka rozpoczęła badania empiryczne w roku 2017, nie spodziewała się, że początkowo planowane założenia

badawcze zostaną zweryfikowane wybuchem pandemii COVID-19 w roku 2019. Zarządzony lockdown zatrzymał możliwość przeprowadzania badań terenowych na dotychczasowym etapie, jednakże ukazał nieplanowany nowy wymiar pracy, czyli pandemiczny kontekst pamiętania. Ten wątek pamiętania występuje w kontekście nieodwracalnego odchodzenia. Dociekania te są niezmiernie aktualne i potrzebne dla zrozumienia życia i do przemyślenia odchodzenia ludzi. Badaczka poszukiwała śladów życia swoich rozmówców w przestrzeni. Jednym z motywów tej pracy było zachowanie pamięci o zwyczajnych ludziach, o których wspomnienie jest ulotne. Stworzony suwak biograficzny jest narzędziem analitycznym, który można potraktować jako praktyczną drogę do budowania pandemicznego kontekstu pamiętania. W ten sposób praca ta staje się nie tylko obiektywną monografią naukową, ale wartościowym opracowaniem przydatnym społecznie, także w trudnych czasach pandemii, ukazując tym samym aksjologiczne aspekty pracy, nie tylko w kontekście teoretycznym. Śmierć pojedynczego człowieka zazwyczaj pozostaje niezauważona i zapomniana przez szersze otoczenie społeczne. Autorka ma nadzieję, że życie/biografie przedstawionych w pracy osób pozostaną dzięki ich zapisaniu zapamiętane na dłużej. Wyjątkową wartość tej pracy nadaje przedstawienie opisu życia zwyczajnych ludzi, śladów pamiętania zapisanych w przestrzeni miasta. Zilustrowana egzemplifikacja życia mieszkańców miasta pozostanie na zawsze zapamiętana dzięki przykładom geobiografii zamieszkiwania narratorów, będących bohaterami tej pracy. Hipoteza przyjęta w pracy została pozytywnie zweryfikowana. Ukazano bowiem istotę pojedynczych biografii zamieszkiwania i przedstawiono przestrzenne ślady pamiętania. W każdym indywidualnym przypadku skrywa się istota wszelkich egzystencji. Kiedy poznajemy jedno życie, odkrywamy cały świat. W tej parafrazie z Talmudu zawiera się droga empiryczna niniejszej pracy. W tym właśnie zakresie pozytywnie zweryfikowano hipotezę badawczą. Przeprowadzone badania biograficzne nie pozostają moralnie obojętne dla badacza. Bycie powiernikiem życia innych ludzi nie jest zimną nauką, lecz bywa dla badacza dotkliwe i obciążające psychicznie. Badacz, stając się powiernikiem narratora, ponosi odpowiedzialność za to, co usłyszy, co dalej z tym zrobi. Jak już wspomniano, technika wywiadu topobiograficznego jest trudna i wymagająca dla badacza. Najważniejsza jest pokora i pochylenie nad życiem innych ludzi, szacunek do biografii i uznanie dla tych osób, które mają za sobą wiele lat życia. Następnie czytelnik również staje się powiernikiem opowiedzianych biografii. Technika wywiadu topobiograficznego może sprawiać trudności i wymaga od naukowca umiejętności opanowania emocji. Badacz podobnie jak korespondent musi wykonać swoją pracę, czyli pozyskać materiał do badań, mimo emocji, jakie mogą nim zawładnąć w kontakcie z narratorem, który w trakcie przypominania sobie trudnych wydarzeń ze swojego życia może okazywać różne, czasem skrajne emocje. Kiedy badacz dostrzega u narratora emocje, może je opisać w nawiasach podczas zapisywania wywiadu. Biografia, po przekazaniu jej przez narratora, nabiera nowego życia i żyje dalej już poza narratorem – pierwotnym właścicielem materiałów źródłowych. To badacz staje się nośnikiem tych biografii i to od jego

moralności, zależy jak ją wykorzysta. Zawsze najważniejsza będzie prawda epistemologiczna, która na nim ciąży jako na rzetelnym naukowcu i nie pozwala ukrywać/usuwać żadnych raz użytych w wywiadzie słów narratora. Badacz musi również pamiętać o tym, aby tak zanonimizować dane wrażliwe, aby czytelnik nie mógł zidentyfikować konkretnego narratora. Praca naukowa często przeplata się z życiem badacza i nie da się jej od niego oddzielić. W autorce tej pracy będą nadal żyć jej bohaterowie i opowiedziane przez nich historie, jak również idee zawarte w tej pracy. Taką najważniejszą ideą dla każdego człowieka jest jego dom i uczucia wynikające z zdomowienia w nim. Dlatego też autorka zainspirowana swoją pracą napisała wiersz, będący jednym z dziesięciu napisanych przez nią, opublikowany w tomiku Antologii Poetów Współczesnych *Wiersze sercem pisane*.

Dom (PRZYPOMNIENIE)

Dom to cztery ściany i dach,
 Czy aby tylko tak?
 Nie, to tylko opis budynku,
 Któremu do domu jeszcze daleko!
 Dom to rodzina!
 Dom to wspomnienia!
 Dom to moje własne miejsce od urodzenia!
 Co się takiego dzieje,
 Że budynek domem się staje?
 To w nim pokładasz wszelkie nadzieje,
 Na swego życia jak najlepsze spełnienie!
 To w domu jest babcia i dziadek,
 Dla wnucząt jak najmiłszy przypadek!
 Gdy dorastasz marzysz o własnym domu.
 Zapytasz: po co to komu?
 Bo trzeba mieć miejsce, w którym można kochać.
 Albo też i czasami po nocach szlochać!
 W snach często wspominasz ten pierwszy dom rodzinny – taki jasny!
 Tak różny od wszystkich innych, bo swój własny!
 I zapamiętaj to przypomnienie
 Bo ono daje Ci wspaniałe wspomnienie!
 Mój dom to moja ostoja,
 I to w nim czuję się jak sama swoja! (Rejter 2022, s. 70).

Bibliografia

- Adamczuk H., 1996, *Residualisation, Polarisation and Housing*, s. 197–212, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Andersen H. S., Vestergaard H., Ambrose I., 1996, *Social Re-vitalization of Problem Housing Areas: The Danish Action Programme*, s. 185–196, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Science, Warsaw.
- Apanowicz J., 2002, *Metodologia ogólna*, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „BERNARDINUM”, Gdynia.
- Arczyńska M., 2010, *Wartość użytkowa i rynkowa zasobów mieszkaniowych w kontekście potrzeb osób starszych*, s. 341–353, [w:] M. Madurowicz (red.), *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo WGiSR UW i Urząd m.st. Warszawy, Warszawa.
- Ås D., 1996, *Neighbouring in Norway*, s. 213–226, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Bartoszek A., Gruszczyński L. A., Szczepański M. S., 1997, *Miasto i mieszkanie w społecznej świadomości*, „Śląsk”, Katowice.
- Barwiński M., 2014, *Mniejszość litewska w Polsce. Studium przypadku gminy Puńsk; Lithuanian minority in Poland. The case study of Puńsk community*, Wydawnictwo IGiPZ PAN, PTG, <http://hdl.handle.net/11089/5319> (dostęp: 16.08.2022).
- Bednarek S., 1992, *Kontynuacje i przemiany o realizacji podstawowych wartości kultury narodowej w polskim domu po 1945 roku*, s. 72–89, [w:] P. Łukasiewicz, A. Siciński (red.), *Dom we współczesnej Polsce*, Wydawnictwo „Wiedza o kulturze”, Wrocław.
- Benedyktowicz D., 1992, *Struktura symboliczna domu*, s. 17–34, [w:] P. Łukasiewicz, A. Siciński (red.), *Dom we współczesnej Polsce*, Wydawnictwo „Wiedza o kulturze”, Wrocław.
- Bertaux D., 2012, *Analiza pojedynczych przypadków (au cas par cas)*, s. 309–333, [w:] K. Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Nomos, Kraków.
- Blake W., 1997, *Wiersze i poematy*, Świat Literacki, Izabelin.
- Blunt A., 2005, *Cultural Geography: Cultural Geographies of Home*, „Progress in Human Geography”, 29(4).
- Blunt A., Varley A., 2004, *Geographies of Home: Introduction*, „Cultural Geographies” 11.

- Blunt A, Ebbensgaard CL, Sheringham O., 2020, *The „Living of Time”: Entangled Temporalities of Home and the City*, „Transactions of the Institute of British Geographers” 46(1), s. 149–162, <https://doi.org/10.1111/tran.12405> (dostęp 20.10.2022).
- Bonetti M., 1996, *Involving Sociologists in Design of Housing Projects: Issues and Methods*, s. 37–49, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Borja J., 2003, *La ciudad conquistada*, Alianza Editorial, Madrid.
- Brink S., 1996, *Steering between Policies of Difference and Polices of Indifference: Assuring Gender Neutral Outcomes in the Residential Environment*, s. 159–170, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Bryden I., 2004, *There Is No Outer without Inner Space: Constructing the Haveli as Home*, „Cultural Geographies” 11.
- Buczyńska-Garewicz H., 2006, *Miejsca, strony, okolice. Przyczynek do fenomenologii przestrzeni*, TAIWPN Universitas, Kraków.
- Burger T., 1982, *Biografie mieszkaniowe*, s. 6–477, [w:] E. Kaltenberg-Kwiatkowska (red.), *Mieszkanie, analiza socjologiczna*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Całek A., 2013, *Biografia naukowa: od koncepcji do narracji. Interdyscyplinarność, teorie, metody badawcze*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Castells M., 1982, *Kwestia miejska*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Centralne Muzeum Włókiennictwa w Łodzi, <https://cmwl.pl/public/> (dostęp: 26.04.2023).
- Certeau M., 2008, *Wynaleźć codzienność. Sztuki działania*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Chojnicki Z., 2003, *Koncepcje i zastosowania metafory w geografii społeczno-ekonomicznej*, s. 11–20, [w:] H. Rogacki (red.), *Problemy interpretacji wyników metod badawczych stosowanych w geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Chojnicki Z., 2010, *Koncepcje i studia metodologiczne i teoretyczne w geografii*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Chombart de Lauwe P. H., 1960, *Famille et habitation*, Centre national de la recherche scientifique, Paris.
- Clark W. A. V., 2003, *Immigrants and the American Dream*, Guilford Press, New York.
- Conzen M. P., 1986, *World Patterns of Modern Urban Change*, The University of Chicago Department of Geography Research Paper No. 217–218, Chicago.
- Czerniawska O., 2000, *Warsztaty andragogiczne wokół biografii i wspomnień*, s. 159–164, [w:] J. Saran (red.), *Edukacja dorosłych. Teoria i praktyka w okresie przemian*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Denzin N. K., 1990, *Reinterpretacja metody biograficznej*, s. 55–69, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań.
- Dickinson E., 2021, *Wybór poezji*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław.
- Dominowski J., 1996a, *Changes in Housing Preferences in Poland, 1976-1995*, s. 85–94, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and*

- Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Dominowski J., 1996b, *Influence of the Housing Market on the of Co-operatives in Warsaw*, s. 95–98, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Dufour L., 1981, *Słownik Nowego Testamentu*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań.
- Durkheim E., 1968, *Zasady metody socjologicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Durkheim E., 2012, *Zasady metody socjologicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Dzieciuchowicz J., 1974, *Rozwój budownictwa w Łodzi 1945–1965*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego Nauki Matematyczno-Przyrodnicze”, seria II, z. 55, Geografia Ekonomiczna, s. 31–46.
- Dzieciuchowicz J., 1976, *Szczegółowa rejonizacja warunków mieszkaniowych ludności Łodzi w roku 1970*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego Nauki Matematyczno-Przyrodnicze”, seria II, nr 7, Geografia Ekonomiczna, s. 3–40.
- Dzieciuchowicz J., 1999, *Ewolucja i typologia przestrzenna budownictwa mieszkaniowego w Łodzi*, s. 89–95, [w:] J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz, K. Kłysik (red.), *Nauki geograficzne a edukacja społeczeństwa*, t. 2, Region Łódzki, Materiały XLVIII Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego Łódź 9–11 września 1999, Polskie Towarzystwo Geograficzne Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Dzieciuchowicz J., 2002, *Zasoby mieszkaniowe Łodzi: Rozwój, struktura przedmiotowa i przestrzenna*, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica” 4.
- Dzieciuchowicz J., 2011, *Środowisko mieszkaniowe wielkiego miasta. Przykład Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dzieciuchowicz J., Groeger L., 2016, *Nowa przestrzeń mieszkaniowa. Lofty i rezydencje w Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Dzieciuchowicz J., Stolarczyk B., Suliborski A., 1972, *Warunki mieszkaniowe centrum Kielc w ujęciu przestrzennym*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego” 49.
- Eribon D., 2019, *Powrót do Reims*, Wydawnictwo Karakter, Kraków.
- Feng D., Breitung W., 2017, *What Makes You Feel at Home? Constructing Senses of Home in Two Border Cities*, „Population, Space and Place” 24(3), <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/psp.2116> (dostęp: 22.10.2022).
- Filipowski P., 2010, *Historia mówiona i wojna. Doświadczenie obozu koncentracyjnego w perspektywie narracji biograficznych*, Fundacja na Rzecz Nauki Polskiej, Wrocław.
- Gasparini A., 1973, *Influence of the Dwelling on Family Life: A Sociological Survey in Modena, Italy*, „Ekistics” 36(216), s. 344–348.
- Ginsbert A., 1962, *Łódź. Studium monograficzne*, Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Giza A., 1991, *Życie jako opowieść*, Wydawnictwo PAN, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Golicka-Jabłońska M., 2021, *Czuje siłę tradycji*, Muzeum Guzików w Łowiczu, Łowicz.
- Goryński J., 1973, *Mieszkanie wczoraj, dziś i jutro*, Wydawnictwo Omega Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Groeger L., 2004a, *Waloryzacja przestrzeni mieszkaniowej w opiniach klientów łódzkich biur obrotu nieruchomości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Groeger L., 2004b, *Standard otoczenia miejsca zamieszkania a zróżnicowanie preferencji mieszkańców Łodzi*, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*, XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Groeger L., 2014, *Przestrzeń mieszkaniowa miast województwa łódzkiego*, „Space – Society – Economy” 13: *Ludność, Mieszkalnictwo, Usługi*, red. E. Klima, s. 149–171.
- Hajduk H., 1996, *The Reform of Housing in Poland*, s. 65–71, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Harari Y. N., 2018, *Homo deus. Krótka historia jutra*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Helling I. K., 1990, *Metoda badań biograficznych*, s. 13–37, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań.
- Heidegger M., 1977, *Budować, mieszkać, myśleć*, Czytelnik, Warszawa.
- Herbst K., 1992, *Droga do mieszkania*, s. 164–195, [w:] P. Łukasiewicz, A. Siciński (red.), *Dom we współczesnej Polsce*, Wydawnictwo „Wiedza o kulturze”, Wrocław.
- Herczyńska S., 2018, *Naturalność ze stocka. Popularność hygge jako współczesny fenomen mieszkaniowy*, s. 161–169, [w:] W. Parfianowicz, A. Wandzel (red.), *Ćwiczenia z mieszkaniami. Praktyki, polityki, estetyki*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Hoffman G. W., 1986, *The Transformation of the Urban Landscape in Southeastern Europe*, s. 129–150, [w:] M. P. Conzen (ed.), *World Patterns of Modern Urban Change*, The University of Chicago Department of Geography Research Paper No. 217–218, Chicago.
- Husserl E., 1982, *Medytacje kartezjańskie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Husserl E., 2008, *Idea fenomenologii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Ilnicki D., 2003, *Zmiany i przestrzenne zróżnicowanie budownictwa mieszkaniowego w Polsce w latach dziewięćdziesiątych*, [w:] T. Marszał (red.), *Budownictwo w przestrzeni lokalnej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Ilnicki D., Szczyrba Z., 2021, *Migracje wewnętrzne na pobyt stały w makroregionie południowo-zachodnim w latach 2002–2017*, „Studia Miejskie” 36, s. 25–44, <https://doi.org/10.25167/sm.1534> (dostęp: 25.11.2022).
- Jagielski A., 1974, *Geografia ludności*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Jagielski A., 1987, *Migracje regionalne: niektóre zagadnienia teoretyczne i metodologiczne*, s. 13–25, [w:] A. Jagielski (red.), *Migracje regionalne – problemy teoretyczne i metodologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Jakóbczyk-Gryszkiewicz J., 2011, *Łódź u progu XXI wieku*, „Studia Miejskie” 4, red. J. Słodczyk, s. 131–138.
- Jałowiecki B., 1980, *Człowiek w przestrzeni miasta*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice.
- Jałowiecki B., 2012, *Czytanie przestrzeni*, Konsorcjum Akademickie, Wydawnictwo WSE w Krakowie, WSliZ w Rzeszowie i WSZiA w Zamościu, Kraków–Rzeszów–Zamość.
- Janiszewska A., Klima E., Rochmińska A., 2011, *Jakość życia na łódzkich osiedlach*, „Space – Society – Economy” 10: *Współczesne przemiany środowiska mieszkaniowego – wybrane problemy*, red. J. Dzieciuchowicz, s. 145–179.
- Jędrzejczyk D., 2001, *Wprowadzenie do geografii humanistycznej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.

- Jędrzejczyk D., 2004a, *Geografia humanistyczna miasta*, Wydawnictwo Humanistyczne Dialog, Warszawa.
- Jędrzejczyk D., 2004b, *Geografia miasta jako nauka humanistyczna*, s. 11–33, [w:] D. Jędrzejczyk (red.), *Humanistyczne oblicze miasta*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa.
- Jędrzejczyk D., 2004c, *Wstęp*, s. 7–10, [w:] D. Jędrzejczyk (red.), *Humanistyczne oblicze miasta*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Warszawa.
- Jędrzejczyk D., 2008, *Przestrzeń i czas w perspektywie geograficznej*, s. 13–39, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 4, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Kaczmarek J., 2001, *Miejsce – w poszukiwaniu właściwej miary*, s. 73–81, [w:] *Koncepcje teoretyczne i metody badań geografii społeczno-ekonomicznej i gospodarki społecznej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.
- Kaczmarek J., 2002, *Nekropolie jako przedmiot kultury*, s. 75–86, [w:] E. Orłowska (red.), *Kultura jako przedmiot badań geograficznych. Studia teoretyczne i regionalne*, Polskie Towarzystwo Geograficzne, Wrocław.
- Kaczmarek J., 2004, *Geobiografia – historie życia a studia nad migracjami*, „Acta Universitatis Lodzensis Folia Geographica Socio-Oeconomica” 5, s. 47–57.
- Kaczmarek J., 2005, *Podejście geobiograficzne w geografii społecznej. Zarys teorii i podstawy metodyczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaczmarek J., 2014, *Literackie zapisywanie przestrzeni w kontekście trwania miasta na przykładzie Dublina*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 5, s. 89–111, <http://bsl.uwb.edu.pl/download/bsl5/06-Kaczmarek.pdf> (dostęp: 14.11.2020).
- Kaczmarek J., 2015, „Przestrzenie bez śladu” w *topobiografii Wiery Gran*, s. 267–283, [w:] E. Korończuk, E. Sidoruk (red.), *Przestrzenie geo(bio)graficzne w literaturze*, t. MMXV Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
- Kaczmarek J., 2018, *Autentyczność epistemologiczna jako nakaz moralny wyjaśniania rzeczywistości turystycznych*, „Folia Turistica” 49: *Etyka w turystyce*, s. 199–220, http://www.folia-turistica.pl/attachments/article/430/FT_49_2018.pdf (dostęp: 04.02.2022).
- Kaczmarek J., 2019, *Drogi myślenia w geografii społecznej*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna”, nr 46: *Wybrane podejścia badawcze i metody badań w geografii społecznej*, red. J. Kotus, s. 7–18.
- Kaczmarek J., Dąbrowski A., 2021, *Useful City or the Truth about Systemic Context of Depopulation and Shrinking Cities*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna” 53, s. 47–63, <https://doi.org/10.14746/rrpr.2021.53.04>
- Kaczmarek J., Kaczmarek S., 2021, *Odkrywanie siebie w podróży. Rozważania o podmiotowości w czasach kłęski postępu*, „Turystyka Kulturowa” 1(118), s. 7–37.
- Kaczmarek J., Liszewski S., 1991, *Ruchliwość przestrzenna mieszkańców Łodzi w świetle analizy zmian miejsc zamieszkania*, „Folia Geographica” 13, s. 41–55.
- Kaczmarek S., 1996, *Struktura przestrzenna warunków zamieszkania w Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.

- Kaczmarek S., Kaczmarek J., 2010, *Aksjologia przestrzeni miejskiej – w stronę geografii moralności*, s. 31–45, [w:] M. Madurowicz (red.), *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo WGiSR UW i Urząd m.st. Warszawy, Warszawa.
- Kadłubek Z., 2013, *Oikologia (inkarnując wiarę)*, s. 168–190, [w:] T. Sławek, A. Kunce, Z. Kadłubek, *Oikologia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, Katowice.
- Kafar M., 2011, *Biografie naukowe: perspektywa transdyscyplinarna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kajdanek K., 2012, *Suburbanizacja po polsku*, Nomos, Kraków.
- Kallmeyer W., Schütze F., 1977, *Zur Konstitution Kommunikationsschemata der Sachverhaltsdarstellung*, s. 159–274, [w:] D. Wegner (Hrsg.), *Gesprächsanalysen*, Buske, Hamburg.
- Kaltenberg-Kwiatkowska E., 1982, *Spoleczne problemy mieszkalnictwa i socjologia mieszkania*, s. 16–37, [w:] E. Kaltenberg-Kwiatkowska (red.), *Mieszkanie. Analiza socjologiczna*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Kaltenberg-Kwiatkowska E., 1996, *Neighbourhood in Contemporary Poland: Stereotypes and Reality*, s. 123–139, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Kaltenberg-Kwiatkowska E., 2007, *Biografie mieszkaniowe: domy dzieciństwa babek wnuciom opowiadane*, s. 136–172, [w:] G. Woroniecka (red.), *Co znaczy mieszkać. Szkice antropologiczne*, Trio, Warszawa.
- Kaltenberg-Kwiatkowska E. (red.), 1982, *Mieszkanie. Analiza socjologiczna*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Kant I., 2013, *Dzieła zebrane*, t. II, *Krytyka czystego rozumu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Karjalainen P. T., 2003, *On Geobiography*, s. 87–93, [w:] E. Näripea, P. Viires, A. Kurg, V. Sarapik, K. Tüür (ed.), *Places and Location Studies in Environmental Aesthetics and Semiotics III*, Proceedings of the Estonian Academy of Arts 14, Tallinn, http://www.eki.ee/km/place/pdf/kp3_05_Karjalainen.pdf (dostęp: 7.02.2022).
- Karjalainen P. T., 2009, *Topobiography: Remembrance of Places Past*, s. 31–34, „Nordica Geographical Publications” 38: 5, s. 31–34, <https://nordia.journal.fi/article/view/75973/37342?acceptCookies=1> (dostęp: 07.02.2022).
- Kaźmierczak J., 2014, *Wpływ rewitalizacji terenów poprzemysłowych na organizację przestrzeni centralnej w Manchesterze, Lyonie i Łodzi*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaźmierska K., 1997, *Wywiad narracyjny – technika i pojęcia analityczne*, s. 35–44, [w:] M. Czyżewski, A. Piotrowski, A. Rokuszewska-Pawełek (red.), *Biografia a tożsamość narodowa*, Katedra Socjologii Kultury Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaźmierska K., 2012, *Metoda biograficzna w socjologii*, Nomos, Kraków.
- Kaźmierska K., Waniek K., 2020, *Autobiograficzny wywiad narracyjny. Metoda – technika – analiza*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kaźmierska K., Waniek K., Zysiak A., 2016, *Opowiedzieć uniwersytet. Łódź akademicka wpisana w losy Uniwersytetu Łódzkiego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kempen E., 1996, *Social Citizenship Rights, Organization and the Locale*, s. 19–27, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal*

- Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Kendig H. L., 1984, *Housing Careers, Life Cycle and Residential Mobility: Implications for the Housing Market*, „Urban Studies” 21(3), s. 271–283, <https://doi.org/10.1080%2F00420988420080541> (dostęp: 30.08.2022).
- Kendig, H. L., 1990, *A Life Course Perspective on Housing Attainment*, s. 126–142, [w:] D. Myers (ed.), *Housing Demography: Linking Demographic Structure and Housing Markets*, University of Wisconsin Press, Madison.
- Kleszcz R., 2017, *Władysław Tatarkiewicz. Uwagi metafizyczne*, „Zagadnienia Naukoznawstwa” 1(211), s. 29–48, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-815f98cb-ee8-458b-8a30-bdc983b761a4/c/ZN_1-17_2-Kleszcz.pdf (dostęp: 18.11.2020).
- Klima E., 2012, *Geografia domu – mieszkanie w bloku*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 12, s. 19–36, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11089_10936/c/Folia_12_Klima_Geografia_domu_mieszkanie_w_bloku.pdf (dostęp: 19.11.2020).
- Kloch Z., 2007, *O przestrzeni miejskiej – kilka uwag z perspektywy teorii kultury*, s. 505–506, [w:] M. Madurowicz (red.), *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych, Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Knox P., Pinch S., 2006, *Urban Social Geography*, Pearson Prentice Hall, Harlow.
- Kohli M., 2012, *Biografia: relacja, tekst, metoda*, s. 125–137, [w:] K. Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Nomos, Kraków.
- Korniłowicz J., 1996, *Problems of Privatising Housing in Poland*, s. 73–77, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Koter M., 1974, *Fizjonomia, morfologia i morfogeneza miasta, przegląd rozwoju oraz próba uściślenia pojęć*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego Nauki Matematyczno-Przyrodnicze”, seria II, z. 55, Geografia Ekonomiczna, s. 3–16.
- Koter M., 1999, *Szlakiem historycznego rozwoju Łodzi*, s. 165–179, [w:] J. Jakóbczyk-Gryszkiewicz, K. Kłysik (red.), *Nauki geograficzne a edukacja społeczeństwa*, t. 2, *Region Łódzki*, Materiały XLVIII Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego Łódź 9–11 września 1999, Polskie Towarzystwo Geograficzne Uniwersytet Łódzki, Łódź.
- Koter M., Kulesza M., 2005, *Wpływ wielonarodowego dziedzictwa kulturowego Łodzi na współczesne oblicze miasta*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Koter M., Wiktorowska D., 1976, *Proces przemian morfologicznych śródmieścia Łodzi (w granicach byłej kolonii tkackiej) pod wpływem kształtowania się ogólnomiejskiego centrum usługowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego Nauki Matematyczno-Przyrodnicze”, seria II, nr 7, Geografia Ekonomiczna, s. 41–88.
- Kotlicka J., 2008, *Przemiany morfologiczne terenów przemysłowych Łodzi*, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Kotus J., 2005, *Społeczne dylematy w przestrzeni miejskiej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

- Kotus J., 2007, *Natura wielkomiejskich sąsiedztw. Analiza subsąsiedzkich i sąsiedzkich terytorialnych podsystemów społecznych w Poznaniu*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Seria Geografia, nr 77, Poznań.
- Kowaleski J. T., 2008, *Struktura demograficzna starszego odłamu ludności*, s. 11–25, [w:] J. T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Starzenie się ludności Polski*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kowalewski M., 2012a, *Wstęp. O pożytkach z socjologicznych debiutów i badań cząstkowych w socjologii miasta*, s. 5–8, [w:] M. Kowalewski (red.), *Miejsca, mieszkania, dzielnice*, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe ZAPOL Dmochowski, Sobczyk Sp. J., Szczecin.
- Kowalewski M., 2012b, *Visual Discourse of Hafen City in Hamburg. Preliminary Results of the Research Project*, „Roczniki Socjologii Morskiej. Annuals of Marine Sociology” XX, s. 56–63, https://figshare.com/articles/journal_contribution/Visual_Discourse_of_HafenCity_in_Hamburg_Preliminary_Results_of_the_Research_Project/104679 (dostęp: 21.03.2021).
- Kowalewski M., 2016, *Protest miejski. Przestrzenie, tożsamość i praktyki niezadowolonych obywateli miasta*, Zakład Wydawniczy NOMOS, Kraków.
- Kozieł R., 1987, *Międzyosiedlowe migracje ludności we Wrocławiu w 1979 roku*, s. 109–120, [w:] A. Jagielski (red.), *Migracje regionalne – problemy teoretyczne i metodologiczne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Krąpiec M. A., 2008, *Studia i komentarze*, s. 201–345 [w:] Św. Tomasz z Akwinu, *De Passio-nibus. O uczuciach*, tłum. A. Białek, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin.
- Kroes H., 1996, *Public, Private? Or, Who Cares About the Housing Situation*, s. 29–36, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Kulesza H., 1996, *Housing Problems in Poland*, s. 53–63, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Kurczewski J., 1997, *Dom i jego przeciwieństwa. Szkic zagadnienia*, s. 7–14, [w:] T. Dąbek-Wirgowa, A. Z. Makowiecki (red.), *Obraz domu w kulturach słowiańskich*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki, Warszawa.
- Kutarba I., 1996, *The Humanization of Housing Estates*, s. 111–113, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Kuźma I. B., 2015, *Domy bezdomnych. Badania sytuacji kryzysowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Kwiatkowska J., Lijewski T., 1998, *Leksykon Miast Polskich*, Muza, Warszawa.
- Ledrut R., 1968, *L'espace social de la ville*, Anthropos, Paris.
- Lefebvre H., 1968, *Le droit à la ville*, Anthropos, Paris.
- Levinas E., 2002, *Całość i nieskończoność. Esej o zewnętrznosci*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Libura H., 1990, *Percepcja przestrzeni miejskiej*, Uniwersytet Warszawski, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Instytut Gospodarki Przestrzennej, Warszawa.

- Lisowski A., 2013, *Koncepcje przestrzeni w geografii człowieka*, Wydawnictwo Przemysłowe WEMA, Warszawa.
- Liszewski S., 1977, *Tereny miejskie a struktura przestrzenna Łodzi*, „Acta Universitatis Lodzianis”.
- Liszewski S., 1991, „Folia Geographica” 13.
- Liszewski S., 1995, *Zróżnicowanie przestrzenne poziomu i jakości życia w aglomeracjach miejskich*, „Acta Universitatis Lodzianis, Folia Geographica Socio-Oeconomica”, 20.
- Liszewski S., 1997, *Przestrzeń miejska i jej organizacja*, s. 55–65, [w:] *Geografia, Człowiek, Gospodarka*, Instytut Geografii UJ, Kraków.
- Lynch K., 1976, *L'image de la cité*, Dunod, Paris.
- Łatacz E., 2002, *Koncepcja podmiotowości Karola Wojtyły a badania biograficzne*, s. 69–77, [w:] E. Dubas, O. Czerniawska (red.), *Drogi edukacyjne i ich biograficzny wymiar*, Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, Uniwersytet Łódzki, Instytut Technologii Eksploatacji, Warszawa.
- Łukasiuk M., Jewdokimow M., 2012, *Niedom. Socjologiczna monografia mieszkań migracyjnych*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa.
- Madurowicz M., 2008, *Kto jest turystą w przestrzeni miasta? Poszukiwania badawcze*, s. 59–84, [w:] A. Kowalczyk (red.), *Turystyka kulturowa. Spojrzenie geograficzne*, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Warszawa.
- Madurowicz M., 2010, *Wstęp*, s. 9–13, [w:] M. Madurowicz (red.), *Wartościowanie wspólczesnej przestrzeni miejskiej*, Wydawnictwo WGiSR UW i Urząd m.st. Warszawy, Warszawa.
- Madurowicz M., 2017, *Ciągłość miasta. Prolegomena*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Madurowicz M., 2019, *Wybrane klucze interpretacyjne przestrzeni miejskiej. Refleksje teoretyczno-metodologiczne*, „Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna” 46: *Wybrane podejścia badawcze i metody badań w geografii społecznej*, red. J. Kotus, s. 19–51.
- Majer A., 2014, *Odrodzenie miast*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Łódź.
- Majer A., 2015, *Mikropolis. Socjologia miasta osobistego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Malinowska E., 2019, *Spółczesna przestrzeń starości*, s. 63–69, [w:] G. Ostasz (red.), *Zbigniew Rykiel i przestrzeń społeczna*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów.
- Massey D., 1998, *Blurring the Binnaries? High Tech in Cambridge*, [w:] R. Ainley (ed.), *New Frontiers of Space Bodies and Gender*, Routledge, London.
- Marcińczak S., 2004, *Ocena warunków zamieszkania w opinii mieszkańców osiedla im. M. Mireckiego w Łodzi*, s. 199–208, [w:] I. Jażdżewska (red.), XVII Konwersatorium Wiedzy o Mieście, *Zróżnicowanie warunków życia ludności w mieście*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Marcińczak S., 2009, *Przemiany struktury społeczno-przestrzennej w latach 1988–2005*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Markowska D., 1992, *Dom-twierdza tożsamości*, s. 196–216, [w:] P. Łukasiewicz, A. Siciński (red.), *Dom we współczesnej Polsce*, Wydawnictwo „Wiedza o kulturze”, Wrocław.
- Marszał T., 2012, *Szadkowski słownik biograficzny. Średniowiecze i renesans*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Matczak A., 2014, *Problematyka mieszkalnictwa w badaniach profesora Jerzego Dzieciuchowicza*, „Space – Society – Economy” 13: *Ludność, Mieszkalnictwo, Usługi*, red. E. Klima, s. 107–126.
- Merrifield A., 2014, *The New Urban Question*, Pluto Press, London.
- Michalski W., Szafrńska E., 2000, *Wewnątrzmijskie migracje stałe mieszkańców Łodzi w 1997 roku*, s. 201–216, [w:] D. Szymańska (red.), *Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie przemian ustrojowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Mills C. W., 2007, *Wyobraźnia socjologiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Mizdrak I., 2021, *Epifania twarzy czy iluzja maski? O zmaganiu się człowieka w ujęciu filozofii dramatu Józefa Tischnera*, „Przestrzenie Teorii” 36, s. 257–271.
- Murdie R. A., 2002, *The Housing Careers of Polish and Somali Newcomers in Toronto’s Rental Market*, „Housing Studies” 17(3), s. 423–443.
- Murdie R. A., 2003, *Housing Affordability and Toronto’s Rental Market: Perspectives from the Housing Career of Jamaican, Polish and Somalia Newcomers*, „Housing Theory and Society” 20(4), s. 183–196.
- Niewiadomski C., 2002, *Narracja i kształcenie*, s. 59–67, [w:] E. Dubas, O. Czerniawska (red.), *Drogi edukacyjne i ich biograficzny wymiar*, Akademickie Towarzystwo Andragogiczne, Uniwersytet Łódzki, Instytut Technologii Eksploatacji, Warszawa.
- Nowicka M., 2007, *Mobile Locations: Construction of Home in a Group of Mobile Transnational Professionals*, „Global Networks” 7(1), s. 69–86, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1471-0374.2006.00157.x>
- Obtułowicz B., 2018, *Dom Witolda Czartoryskiego jako miejsce szczęśliwego dzieciństwa (1822–1831)*, s. 130–137, [w:] B. Popiołek, A. Chłosta Sikorska, M. Gadocha (red.), *Dom, codzienność, święto. Przestrzeń domowa. Ludzie i rzeczy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Onea D., 2012, *Spatial and Social Dimension in Urban Community: A Case Study on the Community in the Center of the Bucharest City*, „Cinq Continents” 2(1), s. 34–50, http://www.cinqcontinents.uv.ro/2/2_1_Onea.pdf (dostęp: 27.07.2023).
- Park R. E., Burgess E. W., 1967, *The City*, University of Chicago Press, Chicago–London.
- Pączka S., 1996, *Łódź jako centrum regionalne w Polsce Środkowej w warunkach transformacji gospodarczej kraju po 1989 r.*, s. 30–40, [w:] Z. Ziolo (red.), *Wpływ procesów transformacji gospodarki narodowej na funkcjonowanie jednostek gospodarczych i układów przestrzennych*, Materiały z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Kraków, 5–6 grudnia 1994 r., Komisja Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego w Warszawie, Instytut Geografii Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Narodowej w Krakowie, Warszawa–Kraków.
- Pereiro X., Fernandes F., 2020, *Antropologia e Turismo: teorias, métodos e praxis*, Pasos Revista de Turismo y Patrimonio Cultural Pasos Edita, <http://www.pasosonline.org/Publicados/pasosedita/PSEdita20.pdf> (dostęp: 06.12.2020).
- Pielesiak I., Ogrodowczyk A., Marcińczak S., 2021, *Budowanie prężności w kontekście kurczenia się miast europejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Pred A., 1983, *Structuration and Place: On the Becoming of Sense of Place and Structure of Feeling*, „Journal for the Theory of Social Behaviour” 13(1), s. 45–68,
- Puś W., 1987, *Dzieje Łodzi przemysłowej: zarys historii*, Muzeum Historii Miasta Łodzi, Łódź.

- Raginis A., 1996, *Social Housing Policy in Lithuania*, s. 153–157, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Regulski J., 1982, *Ekonomika miasta*, Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Reymont S. W., 1977, *Ziemia obiecana*, t. II, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Rejter M., 2022, *Dom (PRZYPOMNIENIE)*, s. 65–74, [w:] *Wiersze sercem pisane*, Antologia Poetów Współczesnych, Edycja 20, Wydawnictwo ASTRUM, Wrocław.
- Rembowska K., 1985, *Tradycja i współczesność geografii kultury*, s. 66–75, [w:] *Problemy ekonomiczne i regionalne współczesnego świata*, Materiały z konferencji dydaktyczno-naukowej, Instytut Geografii Ekonomicznej i Organizacji Przestrzeni Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rembowska K., 2004, *Nowe formy zamieszkiwania w miastach amerykańskich*, s. 45–53, [w:] I. Jażdżewska (red.), *Zróźnicowanie warunków życia ludności w mieście*, XVII Konferencjum Wiedzy o Mieście, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Rembowska K., 2008a, *Miasto postmodernistyczne. Perspektywy badań geograficznych*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Geographica Socio-Oeconomica” 9, red. J. Dzieciuchowicz, s. 3–13.
- Rembowska K., 2008b, *Człowiek – czas – przestrzeń. Erozja więzi człowieka z ziemią*, s. 57–70, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Terytorium, region, miejsce – czas i przestrzeń w geografii*, Podstawowe idee i koncepcje w geografii, t. 4, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Ritter K., 1862, *Krytyka geografii kompedialnej*, „Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej” 1965/3, s. 18–21.
- Rokuszewska-Pawełek A., 2006, *Wywiad narracyjny jako źródło informacji*, „Media, Kultura, Społeczeństwo” 1, s. 17–28, https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Media_Kultura_Spoleczenstwo/Media_Kultura_Spoleczenstwo-r2006-t-n1/Media_Kultura_Spoleczenstwo-r2006-t-n1-s17-28/Media_Kultura_Spoleczenstwo-r2006-t-n1-s17-28.pdf (dostęp: 01.11.2021).
- Rosenthal G., 2012, *Badania biograficzne*, s. 279–307, [w:] K. Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Nomos, Kraków.
- Rossi P. H., 1955, *Why Families Move. A Study in the Social Psychology of Urban Residential Mobility*, Free Press, Glencoe, Illinois.
- Rybicka E., 2011, *Geopoetyka, geokrytyka, geokulturologia. Analiza porównawcza pojęć*, „Białostockie Studia Literaturoznawcze” 2, s. 27–39, <https://czasopisma.filologia.uwb.edu.pl/index.php/bsl/article/view/399/305> (dostęp: 6.02.2022).
- Rybicka E., 2014, *Geopoetyka. Przestrzeń i miejsce we współczesnych teoriach i praktykach literackich*, Universitas, Kraków.
- Rykała A., Barwiński M., 2010, *Przemiany demograficzno-społeczne i działalność organizacyjna Niemców w Łodzi na tle sytuacji mniejszości niemieckiej w Polsce po 1945 r.*, s. 333–377, [w:] A. Lech, K. Radziszewska, A. Rykała (red.), *Społeczność żydowska i niemiecka w Łodzi po 1945 roku*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Sack R. D., 1997, *Homo Geographicus. A Framework for Action, Awareness and Moral Concern*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Sagan I., 2017, *Miasto: nowa kwestia i nowa polityka*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.

- Sar A., 2022, *W zakamarkach szuflady*, Wydawnictwo Astrum, Wrocław.
- Schlögel K., 2009, *W przestrzeni czas czytamy: o historii cywilizacji i geopolityce*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań.
- Schütze F., 1990, *Presja i wina*, s. 325–339, [w:] J. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań.
- Schütze F., 2012, *Analiza biograficzna ugruntowana empirycznie w autobiograficznym wywiadzie narracyjnym*, s. 141–278, [w:] K. Kaźmierska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Nomos, Kraków.
- Seamon D., 2018, *Life Takes Place. Phenomenology, Lifeworlds and Place Making*, Routledge, Taylor & Francis Group, New York–London.
- Seferagić D., 1996, *Housing Sociology in Question: A Critical Approach*, s. 15–17, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Sibley D., 1995, *Geographies of Exclusion*, Routledge, London.
- Siciński A., 1992, *O idei domu i jego roli w Polsce*, s. 8–16, [w:] P. Łukasiewicz, A. Siciński (red.), *Dom we współczesnej Polsce*, Wydawnictwo „Wiedza o kulturze”, Wrocław.
- Siciński A., 2002, *Styl życia. Kultura. Wybór*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- Skarga B. 2002, *Ślad i obecność*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Sławek T., 2013, *Mapa domu*, s. 74–141, [w:] T. Sławek, A. Kunce, Z. Kadłubek (red.), *Oikologia. Nauka o domu*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Stowarzyszenie Inicjatyw Wydawniczych, Katowice.
- Ślodziak J., 2001, *Kierunki przemian funkcjonalno-przestrzennej struktury miast w Polsce po roku 1989*, s. 123–132, [w:] B. Kortus (red.), *Człowiek i przestrzeń*, Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Smagacz M., 2013, *Rewitalizacja – o tęsknocie za utopią*, s. 7–14, [w:] M. Kowalewski (red.), *Zmieniając miasto. Wokół teorii i praktyki rewitalizacji*, Fundacja Twórców Architektury (FTA), Poznań.
- Sokółka A., 2005, *O filozofii Józefa Tischnera*, „Pismo Koła Naukowego Filozofii Kultury przy Wydziale Filologicznym Uniwersytetu Śląskiego”, <http://www.anthropos.us.edu.pl/anthropos3/teksty/tekstA3.htm> (dostęp: 14.11.2021).
- Sontag S., 1986, *O fotografii*, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe (WAIF), Warszawa.
- Speake J., Pentaraki M., 2017, *Living (in) the City Centre, Neoliberal Urbanism, Engage Liverpool and Citizen Engagement with Urban Change in Liverpool, UK*, „Human Geographies – Journal of Studies and Research in Human Geography” 11(1), s. 41–63.
- Stein E., 2003, *Autoportret z listów. Listy do Romana Ingardena*, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków.
- Straszewicz L., 1956, *Rozmieszczenie miejsc pracy i zamieszkania w Łódzkim Okręgu Przemysłowym*, „Przegląd Geograficzny” 28(4), s. 775–794 http://www.rcin.org.pl/Content/16931/Wa51_29508_r1956-t28-z4_Przeg-Geogr.pdf (dostęp: 12.06.2022).
- Suliborski A., 1976, *Środowisko mieszkaniowe miasta jako przedmiot badań geografii osadnictwa*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego Nauki Matematyczno-Przyrodnicze”, seria II, nr 7, Geografia Ekonomiczna, s. 123–135.
- Suliborski A., 2010, *Funkcjonalizm w polskiej geografii miast. Studia nad genezą i pojęciem funkcji*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Szafrańska E., 2016, *Wielkie osiedla mieszkaniowe w mieście postsocjalistycznym. Geneza, rozwój, percepcja*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Szajnowska-Wysocka A., 2000, *Aspekty i walory metodologiczne zjawiska migracji*, s. 27–36, [w:] D. Szymańska (red.), *Procesy i formy ruchliwości przestrzennej ludności w okresie przemian ustrojowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Szczepański J., 1961, *Socjologia. Rozwój problematyki i metod*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Szkucik A., 2014, *Niemiejsce*, praca licencjacka, promotor A. Tajber, Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie, Wydział Intermediów, Kraków.
- Szkurłat E., 2002, *Miejsca symboliczne w mieście jako obraz świadomości zbiorowej*, s. 105–113, [w:] E. Orłowska (red.), *Kultura jako przedmiot badań geograficznych*, Oddział Wrocławski Polskiego Towarzystwa Geograficznego Uniwersytet Warszawski, Wrocław.
- Szylar A., 2018, *Klasztor jako „dom wspólnej samotności”*, s. 40–52, [w:] B. Popiołek, A. Chłosta Sikorska, M. Gadocha (red.), *Dom, codzienność, święto. Przestrzeń domowa ludzie i rzeczy*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Śpiewak P. (red.), 2020, *Gdzie jesteś? Rdz 3,9*, Publikacja towarzysząca wystawie, Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma, Warszawa.
- Świetlik E., 1996, *The Housing Conditions of Young Married Couples in Poland*, s. 79–84, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Tanninen T., 1996, *The Future of Suburban Housing Estates in Finland? – Researching in the different views of the various planning professions*, s. 171–184, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Thomas W. I., Znaniecki F., 1976, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 3, *Pamiętnik imigranta*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Thompson P., Bornat J., 2021, *Głos przeszłości. Wprowadzenie do historii mówionej*, Centrum Archiwistyki Społecznej, Warszawa.
- Thrift N., 1977, *Time and Theory in Geography*, „Progress in Human Geography” 1/1, s. 65–101.
- Tischner J., 1978, *Fenomenologia spotkania*, „Analecta Cracoviensia” X, s. 73–98, <https://czasopisma.upjp2.edu.pl/analectacracoviensia/article/view/2947> (dostęp: 03.05.2022).
- Tischner J., 1998, *Filozofia dramatu: wprowadzenie*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Tolia-Kelly D., 2004, *Materializing Post-colonial Geographies: Examining the Textural Landscapes of Migration in the South Asian Home*, „Geoforum” 35.
- Tuan Yi-Fu, 1987, *Przestrzeń i miejsce*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Turowski J., 1979, *Środowisko mieszkalne w świadomości ludności miejskiej*, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław.
- Urbańska W., 1996, *Housing Allowances in Poland*, s. 99–103, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Valentine G., 2001, *Social Geographies: Space and Society*, Prentice Hall, Harlow.
- Vidal de la Blache P., 1922, *Principes de géographie humaine*, Armand Colin, Paris.
- Wallis A., 1977, *Miasto i przestrzeń*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

- Waniek K., 2020, *Ucieczka jako przyczyna mobilności Europejczyków*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Węclawowicz G., 1996, *Contemporary Poland. Space and Society*, UCL Press, London.
- Węclawowicz G., 1999, *Miasto polskie w transformacji – kształtowanie się miasta postso-cjalistycznego*, s. 33–43, [w:] J. Kaczmarek (red.), *Zróźnicowanie przestrzenne struktur społecznych w dużych miastach*, XI Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź.
- Węclawowicz G., 2002, *Przestrzeń i społeczeństwo współczesnej Polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Węclawowicz G., 2007, *Geografia społeczna miast*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wierzchoś D., 2008, *Zwyczajne życie zwykłych ludzi. Losy archiwum Towarzystwa Przyjaciół Pamiętnikarstwa*, <https://histmag.org/Zwyczajne-zycie-zwyklych-ludzi.-Losy-archiwum-Towarzystwa-Przyjaciol-Pamietnikarstwa-1750> (dostęp: 19.01.2019).
- Wilczyński W., 2005, *Ewolucja poglądów geograficznych na środowisko*, s. 73–102, [w:] W. Maik, K. Rembowska, A. Suliborski (red.), *Geografia jako nauka o przestrzeni, środowisku i krajobrazie w geografii*, Podstawowe idee i koncepcje w Geografii, t. 1, Łódzkie Towarzystwo Naukowe, Łódź.
- Wittgenstein L., 2000, *Traktatus Logico-Philosophicus*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Włodarek J., Ziółkowski M., 1990, *Metoda biograficzna w socjologii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa-Poznań.
- Woroniecka G., 2014, „Ja” czy „my” w przestrzeni? Doświadczenia i klasyfikacje w sytuacjach współzamieszkiwania, s. 37–62 [w:] M. Łukasiuk, M. Jewdokimow (red.), *Socjologia zamieszkiwania*, Wydawnictwo Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, Warszawa.
- Wójcik M., Tobiasz-Lis P., Dmochowska-Dudek K., 2018, *Uneven Development of a Post-Industrial City as Exemplified by Łódź Poland*, „Annals of the Austrian Geographical Society” 160, s. 91–114, https://austriaca.at/0xc1aa5576_0x003a9f95.pdf (dostęp: 15.11.2021).
- Wyka A., 1993, *Badacz społeczny wobec doświadczenia*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Warszawa.
- Yin R. K., 2015, *Studium przypadku w badaniach naukowych. Projektowanie i metody*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Zadrożyńska A., 1992, *Ludzie i przestrzeń domowa – przyczynek do antropologii schronienia*, s. 35–41, [w:] P. Łukasiewicz, A. Siciński (red.), *Dom we współczesnej Polsce*, Wydawnictwo „Wiedza o kulturze”, Wrocław.
- Zaleska E., 1982, *Warunki i preferencje mieszkaniowe ludności aglomeracji warszawskiej*, s. 38–63, [w:] E. Kaltenberg-Kwiatkowska (red.), *Mieszkanie. Analiza socjologiczna*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
- Zaleska E., 1996, *Owners of Flats Organise Themselves*, s. 105–109, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Zaniewska H., Płachcińska A., 1996, *Housing Construction Standards in Poland during Economic Transformation and Future Trends*, s. 141–149, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.
- Zeidler-Janiszewska A., 1997, *Słowo wstępne*, s. 7–8, [w:] A. Zeidler-Janiszewska (red.), *Pisanie miasta – Czytanie miasta*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań.

- Ziemiański S., 1969, *Arystotelesowska koncepcja ruchu jako punktu wyjścia dowodu kinetycznego*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 5/2, s. 179–197, https://bazhum.muzhp.pl/media//files/Studia_Philosophiae_Christianae/Studia_Philosophiae_Christianae-r1969-t5-n2/Studia_Philosophiae_Christianae-r1969-t5-n2-s179-197/Studia_Philosophiae_Christianae-r1969-t5-n2-s179-197.pdf (dostęp: 30.10.2021).
- Znаниеcki F., 1938, *Socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny, Socjologiczny*” 1, s. 89–119, <http://repozytorium.amu.edu.pl:8080/bitstream/10593/21324/1/012%20DR%20FLORIAN%20ZNANIECKI%20RPEiS%2018%281%29%2C%201938.pdf> (dostęp: 8.01.2021).
- Znаниеcki F., 2001, *Ludzie terazniejsi a cywilizacja przyszłości*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Zrałek M., 1996, *Programme for Restructuring Run Down Sections Cities: Pogoń District in Sosnowiec*, s. 115–121, [w:] J. Allen, I. Ambrose, E. Kaltenberg-Kwiatkowska (ed.), *Housing Sociology and Societal Change. New Challenges and Directions*, Warsaw University of Technology Centre for Social Sciences, Warsaw.

Małgorzata Rejter jest doktorem nauk społecznych i pasjonuje się humanistycznym, spersonalizowanym podejściem do człowieka i jego biografii zapisanej w przestrzeni geograficznej, czyli geobiografii. Powstanie tej monografii zostało zainspirowane pragnieniem interpretacji geobiografii zamieszkiwania poszczególnych osób na historycznym tle ich życia, zapisanych w przestrzeni miasta. Cel pracy zrealizowano dzięki biografiom siedemnastu narratorów, a nie da się zaprzeczyć, że los każdego człowieka jest unikatowym fenomenem biograficznym.

Małgorzata Rejter poprzez dopracowanie autorskiego narzędzia badawczego uzupełnia naszą wiedzę odnoszącą się do biografii zamieszkiwania. Zaproponowała nowatorską technikę „suwaka biograficznego”, która pozwala uporządkować kluczowe momenty karier mieszkaniowych i topobiografii. [...] O ile założeniem klasycznej wersji metody biograficznej jest zrozumienie ludzkiego życia w kontekście społecznych procesów, o tyle sensem geobiografii jest analiza miejsc/przestrzeni w przebiegu życia i doświadczeniu jednostki.

Z recenzji dr. hab. Macieja Kowalewskiego, prof. USz

Problematyka poświęcona geobiografiom zamieszkiwania zapisanym w przestrzeni konkretnego miasta (w tym przypadku: Łodzi), a opowiedzianym przez indywidualne podmioty należy do niezmiernie istotnych. [...] Recenzowane opracowanie ma szansę stać się jednym z pierwszych na współczesnym polskim rynku geograficznym publikacji naukowych poświęconych miejskim geobiografiom zweryfikowanym empirycznie, a nie tylko teoretycznie.

Z recenzji dr. hab. Mikołaja Madurowicza, prof. UW

W WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

 wydawnictwo.uni.lodz.pl
 ksiegarnia@uni.lodz.pl
 (42) 665 58 63

Książka dostępna również
jako e-book

ISBN 978-83-8331-322-1

